

Váradon most rézfúvók recsegnek,
szűzeinket röhögve botozzák,
jajjaj, régi híres Magyarország
farkasoknak jutott és ebeknek!
Hét rabot most visznek megkötözve,
bús magyarok sírva bújnak össze
poharukba könnyet töltögetnek,
lányok gyászcérnával öltögetnek,
éjjel, éjjel rémit a csönd,
szuronyos őrnjárat lépte döng,
ekkor könyvet ütnek fel mohóan
és megfürdik lelkük a folyóban,
sebeiket hús vizébe mossák,
égi balzsam, egyetlen orvosság.
Túzzel-vassal öldöshet a Végzet,
valami él, ami ölhetetlen,
földrengéskor ami törhetetlen,
amit árvíz nem olt, tűz nem éget,
halljátok a szent folyó dalát!
egetverőn harsan odaát
és belebúg a fekete, kába,
villámokkal vemhes éjszakába!
a zengő dalt, testvér, hallod-é?
„Erdélyország nem hajol igába!
adják-veszik, de minden hiába,
mert ez a föld Arany Jánosé!”

Nadányi Zoltán

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE

450 Ft

2020. 3.

70. évfolyam

LEVELTÁRI SZEMLE

LEVELTÁRI SZEMLE

70. évfolyam

2020. 3. szám

LEVELTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- A levéltári törvény és végrehajtási rendeleteinek módosítása a gyakorlatban
- Vállalati iratok gyűjtése
- A levéltári kiadványok lehetséges műfajai
- Katasztrófa utáni mentés a Ráday Levéltárban
- Trianon árnyékában – Bihar megye levéltára és levéltárosai

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:
a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html>

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle közlési és hivatkozási szabályzata a 2018. 3. lapszámtól megváltozott. Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél már az új szabályzatot vegyék figyelembe, amely a Levéltári Szemle 2018. 1. számában, illetve az archivportálon érhető el.

www.archivportal.hu/leveltari-szemle

A címlapon: illusztráció a Trianon árnyékában c. tanulmányhoz,
a hátlapon: Nadányi Zoltán Arany c. versének részlete

LEVÉLTÁRI SZEMLE

70. évfolyam ■ 2020. 3. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Bényei Balázs	
A levéltári törvény és végrehajtási rendeleteinek módosítása a gyakorlatban	5
FORRÁS ÉS ÉRTÉK	
Gilányi Magdolna	
Bőle Kornél OP irathagyatéka	22
Köcze László	
Vállalati iratok gyűjtése I. <i>Szabályozások és intézményi keretek a gépipar példáján</i>	33
MŰHELYMUNKÁK	
Kovács Eleonóra	
Kompetencia – „nyersanyag” – igények <i>A levéltári kiadványok lehetséges műfajai nyomtatásban és elektronikusan</i>	47
Papanek Ferenc	
Digitalizálás és honlapkészítés a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban	63
P. Holl Adrien	
A restaurátor szemével <i>Katasztrófa utáni mentés a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában</i>	73
P. Holl Adrien	
A Lumitester PD-30 mérőműszer használata az állományvédelemben	80
LEVÉLTÁR TÖRTÉNET	
Száalkai Tamás	
Trianon árnyékában – Bihar megye levéltára és levéltárosai	82
MÉRLEG	
Dominkovits Péter (szerk.): Takáts Endre emlékezete (Polgár Tamás)	105
IN MEMORIAM	
Egey Tibor (Schramek László)	108

SZERZŐINK

Bényei Balázs, levéltári referens

- Emberi Erőforrások Minisztériuma, Könyvtári és Levéltári Főosztály

Gilányi Magdolna, tanársegéd

- Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar

Kovács Eleonóra, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár

Köcze László, főosztályvezető

- Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum

P. Holl Adrien, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Papanek Ferenc, levéltárvezető

- Váci Püspöki és Káptalani Levéltár

Polgár Tamás, levéltár-igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

Schramek László, levéltár-igazgató

- Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára

Szálkai Tamás, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

Bényei Balázs

A levéltári törvény és végrehajtási rendeleteinek módosítása a gyakorlatban

A levéltári terület és a köziratkezelés vonatkozásában a legmeghatározóbb jogszabályoknak a közkeletűen csak Levéltári törvényként (továbbiakban: Ltv.) hivatkozott, *a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvényt* és ennek egyes végrehajtási rendeleteiként (továbbiakban: vhr.) *a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendeletet* és *a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló 27/2015. (V. 27.) EMMI rendeletet* tekinthetjük. Ezen három jogforrás nem csupán a levéltárak működésére vonatkozó törvényi és végrehajtási szabályokat tartalmazza, hanem a köziratok és maradandó értékű magániratok kezelésére vonatkozó előírások révén a közfeladatot ellátó szervek teljes körére is kiterjed.

Az emberi erőforrások miniszterének feladatkörébe tartozó egyes törvények általános adatvédelmi rendelet miatti módosításának szükségességéről szóló kormányjelentés megállapította, hogy az Ltv. összességében összhangban áll a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló, 2016. április 27-i (EU) 2016/679 európai parlamenti és tanácsi rendelet (a továbbiakban: GDPR) rendelkezéseivel és általában az Európai Unió joggal, ugyanakkor kisebb technikai pontosítások, valamint az egyértelműbb jogértelmezést segítő módosítások mind a törvényben, mind a végrehajtási rendeletekben indokoltak. Mivel az Ltv. átfogó felülvizsgálatát az Emberi Erőforrások Minisztériuma 2018-ban tervbe vette, a 2019-es jogalkotási tervében, a GDPR-al kapcsolatos módosítások átvezetését is ennek keretében kívánta elvégezni.

A felülvizsgálat keretében az EMMI felkérte a Levéltári Kollégiumot a törvény és a végrehajtási rendeletek módosítására vonatkozó javaslatai kidolgozására, amely azt a szakmai szervezetek bevonásával végezte el. Az ennek nyomán elkészült, a beérkezett javaslatokat, valamint a Levéltári Kollégium ezekhez kapcsolódó értékelését tartalmazó táblázat jelentette a módosítás előkészítésének alapját, amely hosszas előkészítési folyamat végén nyerte el a jogalkotó által jóváhagyott, formáját.

Az Ltv. módosítására *a kulturális intézményekben foglalkoztatottak közalkalmazotti jogviszonyának átalakulásáról, valamint egyes kulturális tárgyú törvények mó-*

dosításáról szóló 2020. évi XXXII. törvény keretében, került sor.¹ Ehhez kapcsolódóan de önállóan tették közzé a Magyar Közlönyben a 272/2020. (VI. 12.) Korm. rendeletet a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet és az előadó-művészeti szervezetek támogatásának részletes szabályairól szóló 428/2016. (XII. 15.) Korm. rendelet módosításáról,² valamint a 20/2020. (VI. 10.) EMMI rendeletet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet módosításáról és a védett személyes adatot tartalmazó levéltári anyag másolatának adatvédelmi szerződés alapján történő továbbítása elleni tiltakozási jog gyakorlásáról szóló 4/2002. (II. 15.) NKÖM rendelet hatályon kívül helyezéséről.³

Az ezen jogforrásokban foglalt módosítások – egy paragrafus kivételével – 2020. július 1-vel léptek életbe. Jelen összefoglaló célja az Ltv., és a kapcsolódó vhr-ek ezen módosításainak tematikus megközelítésű áttekintése.⁴

Ugyan nem az Ltv. átfogó módosításához kapcsolódóan adták ki, de 2020. július 2-án kihírdették a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendeletet, amely a selejtezési eljárás egyszerűsítését célozta meg. Mivel 2021. július 1-vel ezen módosító rendelet is hatályba lép, az ebben foglalt változásokra is ki kívánok térni.

Az adatvédelmet érintő változások

A módosítások meghatározó szeletét tették ki az adatvédelmi vonatkozású rendelkezések. Mint a korábban hivatkozott jelentés megállapította a 2020. július 1-ét megelőzően hatályban lévő rendelkezések is összhangban álltak a GDPR előírásaival, mivel az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény (továbbiakban: Info tv.) már ennek életbelépése előtt is meglehetősen szigorú szabályokat határozott meg a Magyarországi joggyakorlatban. Az egyszerű technikai változtatásokon túlmenően, mint pl. az Info tv.-re vonatkozó közvetlen utalás helyére a GDPR-t is magában foglaló „adatvédelmi jogszabályok”-ra történő általánosabb formula⁵ alkalmazásán kívül azonban több ponton a normatív szabályozás is módosult. Ezen változtatásokkal a jogalkotó célja a szabályok egységesítése, a kutathatósági és publikálhatósági szabályok tekintetében a felelősség, a visszakereshetőség és az elszámoltathatóság egyértelmű szabályainak definiálása volt.

¹ Mód. tv.

² Mód. Korm. rend.

³ Mód. EMMI. rend.

⁴ Az egyes jogszabályhelyek értékelése, és a szerkesztés szempontjai a saját véleményemet és megállapításaimat tükrözik, melyek reményeim szerint segítik a változások áttekintését, adott esetben azok alkalmazását, ugyanakkor a jogszabályok értelmezése minden esetben a jogalkalmazó felelőssége.

⁵ Ltv. 22. § (4) (bevezette: Mód. tv. 27. § b)

Elsődleges cél volt továbbá a tudományos kutatás feltételeinek biztosítása, oly módon, hogy a személyes adatok publikálhatóságának a mindenkor adatvédelmi szabályoknak megfelelően kell történnie. Vagyis az Ltv. a kutathatóság feltételrendszerét hivatott meghatározni, a nyilvánosságra hozatal tekintetében a hatályos adatvédelmi szabályok, jelenleg elsődlegesen a GDPR és az Info tv. az irányadók.

A védelmi idő

A közlevéltárban őrzött iratanyag főszabály szerint bárki számára szabadon kutatható, a törvényben meghatározott időbeli megkötésekkel. Az Ltv. szövege eltérő szabályozást állapított meg az 1990. május 1. előtt és után keletkezett iratokra vonatkozóan. Mivel ez a különbségétel okafogyottá vált, így az iratok egységesen keletkezésük után 30 évvel válnak bárki számára kutathatóvá, ha nem esnek a külön meghatározott személyiségi jogok miatt szükséges védelmi idő hatálya alá.⁶

A védelmi időre vonatkozó szabályozás abban a tekintetben nem változott, hogy továbbra is az érintett halálától számított 30, ha ez nem ismert akkor a születésétől számított 90, ha egyik sem ismert, akkor az irat keletkezésétől számított 60 évnek kell eltelnie ahhoz, hogy a dokumentum bárki számára szabadon kutathatóvá váljon. A védelmi idő leteltének megállapítása – ahogy eddig is – az iratot kiadó levéltár felelőssége. A szakaszt érintő változás lényegét a korábbi szabályozáshoz képest az jelenti, hogy mind a halálozási dátum, mind a születési dátum megállapíthatósága tekintetében kiegészült azzal a kitéttel, hogy nem ismert, vagy „az csak aránytalanul nagy erőfeszítéssel volna megállapítható”.

A kiegészítés azért volt szükséges mert a GDPR alkalmazásában személyes adat minden azonosított vagy azonosítható természetes személyre („érintett”) vonatkozó bármely információ.⁷ Az azonosíthatóságnak nem kell közvetlennek lennie, hanem ide értendő az az eset is, ha bármilyen közvetett módon, akár hosszas kutatómunkával az elvégezhető. A levéltári iratanyag esetében ez minden egyes, egy adott iratban szereplő személy esetében, ahol a halálozásra vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésre, kiterjedt kutatómunkát igényelt volna, amelynek eredménytelenség esetén ugyanez a születési dátumra vonatkozóan is elvégzendő lett volna, annak érdekében, hogy azok bárki számára történő kutathatósága esetén az adatvédelmi incidens teljes körűen kizárható legyen. Ez a gyakorlatban lényegében megvalósíthatatlan látszik.

Nehézséget jelenthet ugyan annak meghatározása, hogy mi tekinthető „aránytalanul nagy erőfeszítésnek”, azonban általános érvényű, jogszabályi szinten is helytálló részletesebb szabályozás erre a kérdésre vonatkozóan nehezen valósítható meg. Nem véletlen, hogy mind a GDPR, mind a német szövetségi levéltári törvény

⁶ Ltv. 22. § (1) (bevezette: Mód. tv. 18. §)

⁷ GDPR 4. cikk (1)

(Gesetz über die Nutzung und Sicherung von Archivgut des Bundes, továbbiakban: Bundesarchivgesetz) alkalmazza ezt, illetve ezzel azonos értelmű fordulatot. A GDPR általános jelleggel, a Bundesarchivgesetz pedig a védelmi idő számításához kapcsolódóan alkalmazza.⁸

Annak érdekében, hogy a levéltárak igazolható arányos mértékű erőfeszítéssel teljesíthessék az iratokból nem megállapítható halálozási vagy születési dátumra vonatkozó ellenőrzési kötelezettségüket az Ltv. módosításaival biztosítva van a lehetőség, hogy a „személyiadat- és lakcímnnyilvántartást kezelő szerv a levéltári anyagban azonosítható személyek elhalálozásának időpontjáról kérelemre adatot szolgáltat az iratanyagot őrző közlevéltár számára a 24. § (1) bekezdése és a (2) bekezdésben meghatározott védelmi idők leteltének megállapíthatósága céljából.”⁹

Amennyiben egy adott iratnál ésszerűen felmerülhet, hogy az védelmi idő hatálya alá eshet, és az abban szereplő egyes személyekre vonatkozó adattartalom alapján a lakcímnnyilvántartótól lehetőség van a védelmi idő leteltére vonatkozó adat-szolgáltatás kérésére, úgy azt mindenképpen szükséges megtenni.

A törvénymódosítás meghatározta a védelmi idő fentiekben ismertetett szabályozásától történő eltérés egy különleges esetét az I. és II. világháborúban elhurcoltakra vonatkozó adatok közzététele tekintetében. Ilyen esetekben az érintettek halálát követő 5 évvel közzétehetőek a rá vonatkozó személyes adatok, beleértve a különleges, valamint bünyügyi személyes adatokat is.¹⁰ Az egyedi eltérés lehetőséget biztosít az érintett adatkör szélesebb körű publikálásra, tekintettel arra, hogy a 30 éves védelmi idő alkalmazása rendkívül sok esetben nem tette volna lehetővé ezen jelentős társadalmi érdeklődésre számot tartó adatok közzétételét.

Fontos, alapvetően a levéltárakat védő garanciális elem, hogy az Ltv. kimondja, hogy a bárki számára szabadon kutatható levéltári anyagot, illetve annak másolatát a levéltár közzéteheti.¹¹

A tudományos kutatókra vonatkozó szabályozást is pontosították. Ők természetesen továbbra is megismerhetik a védelmi idő hatálya alá eső iratokat is. A módosítás ugyanakkor egyértelműsíti a felelősségüket, hogy a megismert adatok publikálása, illetve közzététele csak a hatályos adatvédelmi szabályok betartásával történhet, amelynek tudomásulvételéről a kutatás megkezdését megelőzően nyilatkozniuk kell.¹²

⁸ GDPR 14. cikk (5), BArchG.11. § (2). A német szabályozás a halálozástól számítva szintén 30 éves védelmi időt határoz meg, míg a születés időpontjának ismerete esetén 100 évvel kell számolni. A Ltv. módosítása során felmerül, hogy szintén 100 évre emelkedjen a hazai szabályozás szerinti védelmi idő, de a születéskor várható élettartam és a halálozástól számított 30 éves védelmi időből következően a 105 év alkalmazásának indokoltsága is. A jogalkotó végül a korábbi szabályozás fenntartása mellett döntött ebben a kérdésben.

⁹ Ltv. 24/A. § (4) (bevezette: Mód tv. 21. § (4))

¹⁰ Ltv. 24/A. § (2) (bevezette: Mód tv. 21. § (2))

¹¹ Ltv. 24/A. § (3) (bevezette: Mód tv. 21. § (3))

¹² Ltv. 24. § (4) (bevezette: Mód tv. 20. § (2))

A levéltárak részéről itt feladatként jelentkezik tehát, hogy a tudományos kutatók részére egy nyilatkozatmintát kell előszíteniük, és annak megtételét a tudományos kutatóktól meg kell követelniük. A levéltár feladata, hogy meggyőződjön a tudományos kutatói státuszról és tájékoztassa a kutatót, hogy a megismert személyes adatokat, csak a hatályos adatvédelmi szabályok betartásával használhatja fel, így az esetleges későbbi jogsértés egyértelműen a tudományos kutató felelőssége.

A tudományos kutatóknak továbbra is rendelkezniük kell tudományos kutatást rendeltetésszerűen végző, közfeladatot ellátó szerv támogató állásfoglalásával.

A külföldi tudományos kutatókra vonatkozó szabályok

A külföldi kutatók esetében korábban az MTA befogadó nyilatkozata is szükséges volt, amely kitétel azonban megszűnt.¹³ A GDPR előírásaival összhangban a külföldi kutatóknak a magyar kutatókéval megegyező feltételeknek kell eleget tenniük, oly módon, hogy a tudományos kutatás a személyes adatok megfelelő szintű védelmét biztosító ország kutatója számára engedélyezhető.¹⁴

A módosítás kapcsán két releváns kérdés tisztázását tartom fontosnak. Egyrészt, hogy mely országok esetében valósul meg az adatok megfelelő szintű védelme, másrészt külföldi támogató intézmény esetében milyen módon kell a levéltárnak elbírálnia a támogató okmányt.

Megfelelő védelmet biztosító országnak tekintendő minden a GDPR-t alkalmazó állam, tehát az Európai Gazdasági Térség (EU tagállamok, Izland, Lichtenstein és Norvégia) tagállamai, valamint az adatvédelmi rendelet 45–49. cikkében foglalt kritériumnak megfelelő, annak szóhasználatában harmadik országnak számító államok, illetve esetek. Ezek közül a legeggyértelműbb eset, ha az adott ország az Európai Bizottság külön határozata alapján megfelelő szintű védelmet biztosító országnak minősül, amely esetben lényegében a belföldi adatkezeléssel azonos szabályok szerint lehet eljárni.¹⁵ Az adatok megfelelő szintű védelme ezen túlmenően biztosítható azon esetben, ha megfelelő garanciák elérhetővé teszik az érintettek számára a jogaik érvényesítését és a jogorvoslat lehetőségét. Ez történhet kötelező erejű vállalati szabályozások, az Európai Bizottság által jóváhagyott általános szerződési feltételek felhasználásával készült szerződés, vagy magatartási kódex vagy tanúsítási mechanizmus betartása, valamint a jogilag kötelező erejű, kikényszeríthető jogi kötelezettségvállalás útján.¹⁶ Ezen feltételrendszer alapján van lehetőség pl. intézményi együttműködés keretében külön szerződés alapján olyan külföldi kutatóintézetek

¹³ Az Ltv. 2020. június 30-ig hatályos 24/A §-a tartalmazta az erre vonatkozó szabályozást.

¹⁴ Ltv. 24. § (7)

¹⁵ GDPR 45. cikk

¹⁶ GDPR 46. cikk

munkatársai részére biztosítani a tudományos kutatás lehetőségét, amelyek olyan országokban működnek, amelyek egyébként nem minősülnének adatvédelmi szempontból megfelelő védelmet nyújtóknak.

Amennyiben tehát a tudományos kutató nem EGT tagállamból érkezett, úgy a levéltárnak ellenőriznie kell, hogy van-e megfelelőségi határozat az adott ország vonatkozásában. Ezen határozatok elérhetőek az interneten a „https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/international-dimension-data-protection/adequacy-decisions_en” honlapcímen.¹⁷

Amennyiben a kutató egyik feltételt sem teljesíti, úgy egyéb garanciák szavatolása mellett biztosítható, hogy tudományos kutatóként használhassa a védelmi idő alá eső levéltári anyagot. Ez leginkább intézményi szintű együttműködés keretében, erre vonatkozó szerződés megkötésével képzelhető el.

A másik fontos kérdés külföldi tudományos kutató esetében annak igazolása, hogy a támogatói nyilatkozatot kiállító intézmény, valóban „tudományos kutatást rendeltetésszerűen végző, közfeladatot ellátó szervnek” minősül-e. Magyarországi szervek esetében ennek eldöntése a legtöbb esetben egyértelmű, esetleg az alapító okirat ellenőrzésével könnyen teljesíthető, külföldi szerv esetében azonban nehézségeket okozhat. A tudományos kutatótól ugyanakkor elvárható, hogy ő igazolja az adott szerv vonatkozásában, hogy az megfelel a törvényben meghatározott kritériumoknak, és a támogatói nyilatkozatról, valamint adott esetben a szerv státuszát és feladatkörét igazoló okiratokról hiteles magyar nyelvű fordítást mutasson be.

Amennyiben a kutató nem tudja kellő mértékben igazolni, hogy teljesíti a tudományos kutatókkal szemben az Ltv.-ben meghatározott feltételeket, úgy a levéltár nem köteles engedélyezni a tudományos célú kutatást.

Az Ltv. korábban külön szabályozta a levéltári anyag másolata történettudományi kutatás céljából történő külföldre történő adattovábbításának keretfeltételeit, az ebben foglalt felhatalmazás alapján az adattovábbítás érdekében a kormány bírt felhatalmazással, hogy erre vonatkozóan adattovábbítási szerződést kössön. A törvény szabályozta az érintettek, illetve örökösök tiltakozáshoz való jogát. A tiltakozási jog gyakorlásának részletes szabályait a védett személyes adatot tartalmazó levéltári anyag másolatának adatvédelmi szerződés alapján történő továbbítása elleni tiltakozási jog gyakorlásáról szóló 4/2002. (II. 15.) NKÖM rendelet határozta meg. A GDPR érvénybe lépésével, valamint a külföldi tudományos kutatókra vonatkozó szabályok fentebb kifejtett módosításával e szabályozás okafogyottá vált, így mind az Ltv. erre vonatkozó szakaszát, mind a hivatkozott NKÖM rendeletet hatályon kívül helyezték.¹⁸

¹⁷ https://ec.europa.eu/info/law/law-topic/data-protection/international-dimension-data-protection/adequacy-decisions_en

¹⁸ Mód. tv. 21.§; Mód EMMI rend. 3.§.

Egyedi adatról történő tájékoztatás

Az egyedi adatról történő tájékoztatást a korábbiaknál részletesebb módon szabályozták, az országgyűlés által elfogadott módosítások révén. Az Ltv.-t 1997-ben egészítették ki az egyedi adatról szóló tájékoztatásra vonatkozó szakasszal, amely értelmében a „közlevéltár a kérelmező által megadott – az azonosításhoz szükséges – információk alapján egyedi adatról tájékoztatást nyújt.” Ezen túlmenően az adat-szolgáltatás elutasításának, és a kérelmező jogorvoslati lehetőségének szabályozása került be ekkor a törvénybe. E szabályozás nem rendezte megnyugtatóan az ezzel kapcsolatosan felmerülő különféle helyzetek kezelését, kiemelten a GDPR által támasztott követelményekre vonatkozóan.

Az új szabályozás értelmében a kérelmezőnek igazolnia kell, hogy az egyedi adat, illetve annak igazolása a jogainak vagy érdekének érvényesítéséhez, illetve jogszabályon vagy hatósági határozaton alapuló kötelezettsége teljesítéséhez szükséges. A kérelemhez ezen túlmenően csatolni kell a kérelmezőnek egy nyilatkozatot, hogy az így megismert adatokat kizárólag a kérelemben meghatározott célból használja fel.¹⁹

Itt a GDPR-ban meghatározott célhoz kötöttség elve jelenik meg az Ltv. gyakorlatában. A felelősség alapvetően a tájékoztatási kérelem benyújtójáé. A levéltárnak ugyanakkor körültekintően kell eljárnia, az esetleges visszaélések megakadályozása érdekében. A benyújtott igazolás, illetve a kérelem alapján meg kell győződnie, hogy fennállnak-e a kérelem teljesítésének feltételei. Amennyiben elégtelennek ítéli meg a benyújtott dokumentumokat, illetve indoklást, kérheti azok kiegészítését, illetve el is utasíthatja a kérelem teljesítését. A védelmi idő hatálya alá eső iratok esetében az egyedi adatról történő tájékoztatási kérelem elbírálásánál mindenképpen körültekintően kell eljárni, különösen, ha az nem valamely hatóság döntésén, illetve kérelmén alapul.

Amennyiben az egyedi adatról történő tájékoztatásra vonatkozó kérelmet a levéltár bármely okból elutasítja, úgy a kérelmező az eddigiekkel megegyező módon, bírósági úton élhet jogorvoslattal.²⁰

A levéltári intézményrendszert érintő változások

Az Ltv. módosításainak, ha nem is a legterjedelmesebb, de mindenképpen jelentős szelete a levéltári intézményrendszert érinti.

¹⁹ Ltv. 27. §. (1) – (1a) (bevezette: 2020. évi XXXII. tv. 22. §)

²⁰ Ltv. 29. §

Általános jellegű változások

Általánosságban a levéltárak helyzetének megerősítését, és szakmai függetlenségének biztosítását szolgálja az a kiegészítés, amely szerint a közlevéltár a fenntartója tekintetében illetékességből végzett feladatait szakmai függetlenség biztosításával látja el.²¹ Ez különösen a gyűjtőterületi munka keretében, az iratkezelés ellenőrzésével kapcsolatos feladatok szempontjából tűnik jelentős garanciális szabálynak.

Logikailag ide kapcsolódik annak az egyébként evidenciának ható elemnek az Ltv. szövegében történő, jogalkotó általi beemelése, amely szerint a közlevéltárak, valamint a felsőoktatási intézmények levéltári feladatot ellátó szervezeti egységeinek nevében szerepelnie kell a „levéltár” kifejezésnek is.²²

A felsőoktatási levéltárak

Jelentős változás a felsőoktatási levéltárak kategóriájának kiválása az állami szaklevéltárak köréből, és önálló levéltártípusként történő meghatározása. A módosítás nem csupán a levéltártípusok megkülönböztetése tekintetében jelent újat a korábbiakhoz képest. Állami szaklevéltárként korábban az állami fenntartású felsőoktatási intézmények tarthattak fenn közlevéltárat. Az önálló levéltártípusként megjelenő felsőoktatási levéltárak mint közlevéltárak létrehozására és fenntartására minden államilag elismert felsőoktatási intézmény jogosult.²³ Ennek révén nem csupán az állami fenntartásából közalapítványi fenntartásúvá váló egyetemek levéltárainak helyzetét rendezte a jogalkotó, de egyben megteremtetté annak a lehetőségét, hogy bármely nem állami fenntartású felsőoktatási intézmény közlevéltárat alapíthasson, amennyiben vállalja az ezek működtetésére vonatkozó szabályrendszer alkalmazását.

A felsőoktatási levéltár vezetőjének kinevezéséhez továbbra is szükséges a kultúráért felelős miniszter véleményének kikérése, amely a fenntartó feladata.²⁴ A jelen cikk írásakor hatályos szabályozó szerint a gyakorlatban ez azt jelenti, hogy például állami fenntartású egyetem esetében a kinevezést az Innovációs és Technológiai Minisztérium ezen jogkör gyakorlására delegált vezetője hagyja jóvá, az Emberi Erőforrások Minisztériuma véleményének előzetes megkérésével, míg a közalapítványi fenntartású egyetemek esetében a közalapítványnak kell az EMMI-hez fordulnia a kinevezést megelőzően a miniszter véleményének kikérése céljából.

²¹ Ltv. 14. § (4) (bevezette: Mód tv. 11. § (2))

²² Ltv. 15. § (2a) (bevezette: Mód tv. 12. §)

²³ Ltv. 19/A. § (bevezette: Mód. tv. 16. §)

²⁴ Ltv. 15. § (3) c) A változás annyi, hogy már nem mint állami szaklevéltárra, hanem mint közfeladatot ellátó szerv levéltárára vonatkozik a kérdéses szakasz a felsőoktatási levéltárra.

A közlevéltárak illetékességi köre

A jogalkotó több helyen kiegészítette, illetve pontosította az egyes közlevéltárak illetékességi körére vonatkozó szabályozást is. A települési önkormányzatok esetében az illetékesség így az önkormányzat képviselő-testülete, hivatala és intézménye, valamint ezek jogelődei mellett a települési önkormányzat közigazgatási területén működő vagy működött, a települési önkormányzat többségi tulajdonában álló gazdasági társaság levéltári anyagára is kiterjed.²⁵

Hasonlóan kiegészült Budapest Főváros Önkormányzata levéltárának illetékességi köre a fővárosi és kerületi önkormányzatok többségi tulajdonában álló gazdasági társaságok tekintetében, valamint az alap- és középfokú köznevelési intézmények Budapest közigazgatási területén keletkezett iratanyaga tekintetében.²⁶

Az állami szaklevéltárak illetékességi köre tekintetében technikai jellegű módosítások történtek, az intézményrendszerben végbement változásokat vezették át a törvényszövegben a Hadtörténelmi Levéltár, valamint a Földmérési és Távérzékelési Levéltár esetében, amely utóbbi létrehozására továbbra is szándék van.²⁷

Érdemi új elem, hogy (a felsőoktatási levéltárak kiválásával) a tudományos, kulturális vagy egészségügyi szolgáltatást végző intézmény levéltára illetékessége kiterjed nemcsak a fenntartó szerv, hanem az ezen szerv által fenntartott más intézmény vagy felügyelt gazdasági társaság iratkezelésére és levéltári anyagára is, továbbá mindezek jogelődéinek, a jogelődei által fenntartott intézményeknek és a jogelődei által felügyelt gazdasági társaságoknak a működése során keletkezett levéltári anyagára is.²⁸ Az ezen körből kivált felsőoktatási levéltárak illetékessége hasonló megfontolások mentén a fenntartó intézményen túl ennek jogelődeire, valamint a mindezek által fenntartott szervek iratkezelésére és levéltári anyagára terjed ki.²⁹

A *közfeladatot ellátó szervek* fogalmának egyértelműsítése és módosulása, a levéltárak szempontjából az illetékességi körbe tartozó szervek körének bővülését, az esetlegesen korábban fennálló vitás helyzetek egyértelműbb megítélhetőségét segítheti. A módosított fogalommeghatározás alapján közfeladatot ellátó szerv az állami közfeladat kataszterben mint a közfeladatok körét a teljeskörűség igényével gyűjtő nyilvántartásban szereplő közfeladatot ellátó szerv, a külön törvényben meghatározott többségi állami tulajdonú gazdasági társaság továbbá minden a nemzeti vagyonnal gazdálkodó vagy azzal rendelkező szerv vagy személy.³⁰

²⁵ Ltv. 20. § (1) (bevezette: Mód. tv. 17. §)

²⁶ Ltv. 18. § (bevezette: Mód. tv. 14. §)

²⁷ Ltv. 19. § (bevezette: Mód. tv. 15. §)

²⁸ Ltv. 19. § (2) d) (bevezette: Mód. tv. 15. §)

²⁹ Ltv. 19/A § (2) (bevezette: Mód. tv. 16. / (2))

³⁰ Ltv. 3. § b) (bevezette: Mód. tv. 6. § b))

Az egyházi levéltárakban őrzött köziratok helyzete

Továbbra is érvényes főszabály, hogy magánlevéltár nem gyűjthet köziratot, hiszen arra az illetékes közlevéltár jogosult. Kivételt képeztek eddig is a közkeletűen egyházi levéltárak hívott, az Ltv. fogalomhasználatában vallási közösség által fenntartott nyilvános magánlevéltárak, amelyek a korábbi szabályozás szerint gyűjthették a vallási közösség által fenntartott nevelési-oktatási intézmények köziratnak minősülő levéltári anyagát is. Mivel az egyes egyházak iskolák mellett más típusú, például egészségügyi és szociális intézményeket is tartanak fenn, egyrészt igényként jelentkezett, hogy ezek anyagát is gyűjthessék. Az Ltv. módosítása révén a jogalkotó akceptálva ezt az igényt kiterjesztette az egyházi levéltár által gyűjthető köziratok körét, valamennyi vallásfelekezet által fenntartott intézmény közirataira.³¹ Ezzel egyidejűleg garanciális szabályok fogalmazódtak meg abban a tekintetben, hogy az egyházi levéltár által gyűjtött köziratok vonatkozásában azok őrzésére, kezelésére és használatára vonatkozóan a fenntartónak a közlevéltárakéval megegyező feltételeket kell biztosítani, a köziratok kutathatóságát pedig a köziratokra vonatkozó általános szabályok szerint kell biztosítani, beleértve az egyedi adatról történő tájékoztatásra vonatkozó szabályok alkalmazását is.³² Vagyis az egyházi levéltárban őrzött köziratok kutathatóságára, nem állapíthatók meg külön korlátozások, az Ltv.-ben meghatározottakon túlmenően, és ezek vonatkozásában minden szempontból a közlevéltárakra érvényes szabályokat kell alkalmaznia az egyházi levéltárnak is.

A levéltárak megszűnésére vonatkozó szabályok

Fontos újítás, hogy minden közlevéltártípus esetében, az intézmény megszűnése esetén, iratanyaga közlevéltári elhelyezéséről kell gondoskodni, amely a kultúráért felelős miniszter feladatkörébe tartozik.³³ Az iratanyag elhelyezéséről eddig is a kultúráért felelős miniszter gondoskodott az Ltv. alapján, ilyen esetben, azonban az állami szaklevéltárak esetében ez eddig nem volt követelmény. A módosítás révén biztosítottá vált, hogy az egyszer már közlevéltárba került iratanyag pl. szervezeti átalakítással összefüggésben, ne veszíthesse el levéltári anyag jellegét.

A nyilvános magánlevéltárak megszűnésére vonatkozóan is módosult a szabályozás. A megszűnő vagy a kultúráért felelős miniszter döntése nyomán a levéltárak nyilvántartásából törlésre kerülő nyilvános magánlevéltárak levéltári anyagának a kulturális javak védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény alapján fennálló védett

³¹ Ltv. 31. § (1) (bevezette: Mód tv. 24. §)

³² Ltv. 31. § (1) (bevezette: Mód tv. 24. §).

³³ Ltv. 16. § (1), 19. § (6), 19/A § (4), 20. §(1)

sége fennmarad az intézmény megszűnésétől függetlenül, így nem szükséges külön védetté nyilvánítási eljárás lefolytatása ezen esetekben.³⁴

A közlevéltári segítségnyújtásra vonatkozó szabályozás

Az elmúlt időszak sajnálatos tapasztalati alapján a jogalkotó indokoltan látta, hogy a szakma részétől érkező kezdeményezésre rendezze a közlevéltárak által más levéltár, vagy maradandó értékű iratot őrző szerv részére szükséghelyzetben biztosítható segítségnyújtás lehetőségét. Az Ltv. értelmében így a közlevéltárak feladatköre kiegészült a közlevéltári segítségnyújtás lehetőségével, amelynek keretében a maradandó értékű iratok fennmaradását vagy épségét súlyosan veszélyeztető helyzetben az iratőrző vagy fenntartójának kérésére ideiglenes tárolást biztosíthat a veszélyeztetett iratanyag részére, amennyiben ezzel saját anyagát nem veszélyezteti. A felmerülő költségek a segítségre szoruló intézményt vagy fenntartóját terhelik.³⁵

A köziratok kezelésének gyakorlatát és a levéltárak gyűjtőterületi feladatait érintő változások

Kényszerselejtezés és észlelt adatvédelmi incidens hivatalból történő bejelentése

Az iratkezelő szervezetnél sajnálatosan gyakran észlelt probléma, hogy egyes iratanyagok selejtezése az irattári terv szerinti őrzési időt megelőzően elkerülhetetlenné válik, az azokat ért károsodás miatt. Ez szükségessé tette, hogy a jogalkotó ezen speciális esetekre vonatkozóan külön szabályokat állapítson meg, mivel a kényszerselejtezés esete nem volt beilleszthető a köziratok kezelésének részletes szabályait megállapító kormányrendeletben meghatározott szabályos selejtezési eljárás szabályai közé, amelynek lefolytatása a károsodott iratok megsemmisítésének feltétele.³⁶ A köziratok ilyen jellegű károsodása esetén a szervnek a közlevéltár véleményének kikérésével meg kell vizsgálnia a megrongálódott iratok helyreállításának lehetőségét. Amennyiben ez nem lehetséges az illetékes közlevéltár engedélyezheti azok kényszerselejtezés keretében történő selejtezését, és amennyiben indokoltan ítéli, hivatalból értesíti az eljárásra jogosult hatóságot.³⁷ Az utolsó mondat annyiban szorult magyarázatra, hogy a GDPR értelmében a megőrzendő adatok megsemmisülése is adatvédelmi incidensnek minősül, amely tekintetében a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság jogosult eljárni.³⁸

³⁴ Ltv. 25. § (1), Ltv. Kulturális javak védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény 46. § (1)

³⁵ Ltv. 13/A § (bevezette Mód tv. 10. §)

³⁶ Id.: Ltv. 5. § (1)

³⁷ Korm. rend. 64. § (7) (bevezette Mód. Korm. rend. 2. § (7))

³⁸ „adatvédelmi incidens”: a biztonság olyan sérülése, amely a továbbított, tárolt vagy más módon

A mintavételi eljárás és az irattári tételek meghatározása

A mintavételi eljárást mint a maradandó értékű irattá nyilvánítás egy speciális formáját új elemként rögzítette az Ltv., valamint a végrehajtási rendeletek. A mintavétel lényege, hogy nem csupán teljes irattári tételek minősíthetők maradandó értékűnek, de egyes ügyiratok maradandó értékűként történő kiemelésére is lehetőség van.³⁹ A szabályozás megteremti a reprezentatív mintavétel alkalmazásának egyértelmű jogszabályi hátterét, ugyanakkor a kiválasztás módját az illetékes levéltár feladatkörébe utalja.

Az irattári tételek, illetve a selejtezhető köziratok megőrzési idejének meghatározásakor a GDPR előírásaival összhangban a személyes adatokat is tartalmazó tételek esetében a célhoz kötöttség elvével összhangban figyelembe kell venni, hogy ezen adatok megőrzése meddig szükséges.

A hiteles másolatkészítési eljárásra vonatkozó szabályok pontosítása

A hiteles másolatkészítési eljárás keretében azon szervezeteknek, amelyek az iratok megőrzésére irányuló kötelezettségüket hiteles elektronikus másolat útján kívánják teljesíteni, lehetőségük van meghatározott eljárásrend szerint ily módon eljárni. Az eljárásrend részletes szabályozására a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet módosításáról szóló 137/2019. (VI. 11.) Korm. rendelet keretében került sor. A felülvizsgálathoz kapcsolódó módosítások az egyértelműbb jogértelmezés elősegítését szolgálták, így módosult az Ltv. erre vonatkozó bekezdése. A megsemmisítési jegyzőkönyvre vonatkozó kitétel kikerült, mivel az részletes végrehajtásra vonatkozó, kormányrendeleti szintű szabályozásból következik, ugyanakkor a törvénybe beemelték a levéltár jóváhagyási jogát a maradandó értékű iratok papír alapú példányainak megsemmisítése tekintetében. A kormányrendelet erre vonatkozó szakaszát a megsemmisítések levéltári jóváhagyásának gyakorisága tekintetében egyértelműsítették.

A szabályozás lényege, hogy hiteles másolat készítése, és annak elektronikus megőrzéséről való gondoskodást követően az eredeti papír alapú példánya megsemmisíthető, s ez nem tekintendő selejtezési eljárásnak. Ennek alapja, hogy a hiteles elektronikus másolat a papír alapúval egyenértékű. A gondoskodás tekintetében ugyanakkor biztosítani kell, az elektronikus iratok szabályszerű kezelésére vonatkozó feltételeket, így a majdani szabályos selejtezés és levéltári átadás lebonyolításának

kezelt személyes adatok véletlen vagy jogellenes megsemmisítését, elvesztését, megváltoztatását, jogosulatlan közlését vagy az azokhoz való jogosulatlan hozzáférést eredményezi (GDPR 4. cikk 12.)

³⁹ Ltv. 3. § v), Ltv. 9. § (1) g), Korm. rend. 11. § (1) (bevezette Mód. tv. 6. § (3), Mód tv. 8. § (2), Mód R1 2. §),

képességét. Feltétel ugyanakkor, hogy a megsemmisítés előtt az érintett iratokat irattári tételbe kell sorolni, és az irattári terv alapján maradandó értékűnek minősülő iratok esetében ki kell kérni az illetékes közlevéltár jóváhagyását. A kormányrendelet 2020. július 1-től hatályos módosítása alapján ezt negyedévenként „kérhetik”, vagyis nem kötelező ilyen időszakonként ezt elvégezni, a szerv teheti ezt ritkábban is, gyakrabban azonban nem.⁴⁰

Az iktatási rendszerre vonatkozó főbb változások

Az iktatás rendje tekintetében fontos új elem, hogy 2021. január 1-től nem lehet sorszámos iktatást alkalmazni a közfeladatot ellátó szerveknél, mindenhol kötelezővé válik a főszámos rendszer használata.⁴¹ A törvénymódosításnak ez az egyetlen pontja, amely az iratkezelési rendszert közvetlenül érintőként nem 2020. július 1-vel lépett hatályba. A módosítás egyúttal az a kérdést is rendez, hogy a kezdő irat iktatószáma maga a főszám, így a soron következő ügyiratdarab lesz az „-1” alszám.⁴²

Jelentős új elem, hogy normatív szabályban is megfogalmazták, hogy egy adott szerv mely iratait kell a külön meghatározott kivételek mellett mindenképpen iktatni. A szabályozást szükségessé tette, hogy az irat fogalommeghatározása lényegében minden olyan dokumentumra is kiterjed, amely a szervnél keletkezik, annak működése szempontjából azonban nem bír érdemi jelentőséggel, így azok iktatása belátható módon értelmetlen lenne. Ez alapján a meghatározott kivételekkel „iktatni kell minden olyan, a szerv részére érkezett vagy a szerv által keletkeztetett iratot, amely ügyintézés kezdeményezésére irányul vagy ügyintézés során tett intézkedést, tényt, döntést, álláspontot vagy véleményt rögzít.”⁴³

Az iktatás alól kivételt képező iratok köre ugyanakkor bővült az egészségügyi dokumentációk, valamint a tervdokumentációk körével.

A fogalommeghatározások változása

A jogalkotó indokoltnak látta az *irat* fogalommeghatározásának egyszerűsítését. A korábbi fogalommeghatározás is – az Ltv. megalkotásakor rendkívül előremutató módon – tartalmazta, hogy lényegében bármely eszközzel rögzített információ minősülhet iratnak, azonban az alkalmazott felsorolás, a meghatározás módja

⁴⁰ Ltv. 5. § (1), (4), (6) (utóbbi két bekezdés vonatkozásában bevezette: Mód tv. 7. §; Mód Korm. rend. 61. § (7)-(8))

⁴¹ Korm. rend. 41. § (2) (bevezette: Mód. Korm. rend. 5. §)

⁴² Korm. rend. 41. § (2) (bevezette R1 mód. 6. §) Korábban több szerv iratkezelési rendjében, illetve az iratkezelő rendszer paraméterezésének függvényében élő gyakorlat volt, amely a kezdő iratot kezelte 1-es alszámként.

⁴³ Korm. rend. 44. § (2) (bevezette: Mód. Korm. rend. 6. §)

alapvetően magyarázó jellegű volt, amely mára nem tűnik indokoltnak. Az irat fogalommeghatározását így az érdemi tartalom teljeskörű megtartása mellett a módosítás keretében lényegesen egyszerűbben határozták meg, amennyiben irat a „valamely szerv működése vagy személy tevékenysége során keletkezett vagy hozzá érkezett, bármely jelrendszerrel és adathordozón rögzített, egy egységként kezelendő rögzített információ, adategyüttes”.⁴⁴

Az *ügyviteli értékű irat* fogalma új meghatározásként került a törvénybe, elősegítve az egyértelműbb jogértelmezést és az ilyen típusú iratok elkülönítését a marandó értékű iratok fogalmától. Az ügyviteli érték, tehát a „természetes vagy jogi személyek részére a feladataik folyamatos ellátásához, jogszabályból adódó kötelezettség teljesítéséhez, az állampolgári jogok érvényesítéséhez, jogok biztosításához, létfontosságú személyes érdek vagy jogos érdek érvényesítéséhez szükséges adatot tartalmazó irat” természetesen lehet egyúttal marandó értékű is, a két fogalom nem zárja ki egymást.⁴⁵

Módosult az *iratkezelés* fogalmi meghatározása is. Ennek fő oka, hogy a korábbi fogalommeghatározás felsoroló jellegű volt, amelyet így kizáró módon is lehetőség volt értelmezni. A módosított változat fő eleme, hogy az iratkezelés magában foglalja az „iratokkal kapcsolatos bármely műveletet vagy azok összességét”, amelyet egy példálózó jellegű felsorolás egészít ki.⁴⁶

Az *iratkezelési szoftver* fogalmi meghatározása kormányrendeleti szintről törvényi szintre került át. A kormányrendeletbe ugyanakkor beemelték az *iratfolyóméter*, valamint a *megsemmisítés* fogalmának meghatározását.⁴⁷ Utóbbi egyértelműsíti a különbségtételt a selejtezés mint elsődlegesen adminisztratív jellegű folyamat, illetve a konkrét irat fizikai megsemmisítése, illetve törlése között.

Az elektronikus iratkezelés gyakorlatát érintő egyes változások

A Magyar Nemzeti Levéltár az Ltv. értelmében 2020. július 1-től elektronikus ügyintézésre kötelezett szerv.⁴⁸ Az intézkedés összefüggésben van az MNL-ben az elmúlt időszakban lezajlott KÖFOP Projekttel, amelynek célja az elektronikus ügyintézés és kapcsolattartás feltételrendszerének megteremtése volt az intézményben.⁴⁹

Az elektronikus ügyintézési szolgáltatásokhoz kapcsolódóan a köziratok kezelésének követelményeiről szóló kormányrendelet kiegészült az elektronikus ügyintézésről szóló kormányrendelet szerinti biztonságos kézbesítési szolgáltatáson keresztül

⁴⁴ Ltv. 3. § c) (bevezette Mód tv. 6. § (1))

⁴⁵ Ltv. 3. § w) (bevezette Mód tv. 6. § (3))

⁴⁶ Ltv. 3. § h) (bevezette Mód tv. 6. § (2))

⁴⁷ Korm. rend. 2. § (20), (36) (bevezette: Mód. Korm. rend. 1.§ (1) -(2))

⁴⁸ Ltv. 17. § (2) b) (bevezette Mód tv. 13. §)

⁴⁹ <https://mnl.gov.hu/kofop>

a szervek részére érkező küldeményekre vonatkozóan a határidő számításának módjára vonatkozó kitételrel. A határidő számításának alapja eszerint lényegében a küldemény kézbesítettségének beállta, amely az iratkezelő szoftver automatikus érkeztetése esetén az érkeztetést követő munkánkkor, nem automatikus átvétel esetén pedig a letöltési igazolás feladó részére történő elküldésekor következik be.⁵⁰

Az érkeztetéshez kapcsolódó, de nem csupán az elektronikus ügyintézészt érintő könnyítés, hogy a küldemények érkeztetése tekintetében azt nem legkésőbb az „érkeztést követő első munkanap kezdetén”, hanem csak az érkeztést követő első munkanapon kell érkeztetni.⁵¹

Az irattározásra és a selejtezésre vonatkozó szabályok változása

A szervek irattározására vonatkozóan 2020. július 1-i hatállyal két lényeges változás lépett hatályba. Az egyértelmű jogértelmezés érdekében rögzítették, hogy „a szerv a kiadmány egy hiteles példányát köteles irattárában az ügyirat részeként megőrizni.”⁵² Mivel a rendelet csupán a hitelességet tekinti feltételnek, ezen megőrzési kötelezettséget a szerv hiteles elektronikus másolat útján is teljesítheti, ha eleget tesz az erre vonatkozó feltételrendszernek.

A másik elem egy gyakorlati problémából indul ki, mivel a kormányrendelet szerint a megőrzési időt az irat lezárásától kell számítani. A gyakorlatban sajnálatosan sok esetben elmaradt, illetve elmarad az ügyiratok lezárása. A levéltárak részéről egyfelől érdemesnek látszik ebben a tekintetben a szervellenőrzések során fokozott figyelemmel eljárni, a hiányos gyakorlat kiküszöbölése érdekében, másfelől szükségesnek látszott a probléma kezelésére vonatkozó szabály megalkotása. A kiegészítő rendelkezés értelmében, az ügyirat lezárásának hiányában, az utolsó ügyiratdarab keletkezésének időpontját kell a lezárás időpontjaként figyelembe venni.⁵³

Az Ltv. és a vhr-ek átfogó felülvizsgálatától függetlenül, részben azzal párhuzamosan készítették elő a selejtezési eljárások egyszerűsítését, és gyorsítását célzó módosítást, amelynek rendelkezései 2021. január 1-vel lépnek hatályba.⁵⁴

A módosítás érinti az irattározás folyamatát amennyiben az irattárba adás dokumentálására és a visszakereshetőség biztosítására vonatkozó passzus mellett rögzítette, hogy az „ügyirat a szervezeti egység vezetője vagy az általa kijelölt ügyintéző engedélyével kerülhet irattárba.”⁵⁵

⁵⁰ Korm. rend. 22. §. E. ügy. tv. 58. § (3), E. ügy. Korm. rend. 73. §

⁵¹ Korm. rend. 34. § (1) (bevezette: Mód. Korm. rend. 11. §)

⁵² Korm. rend. 53. § (bevezette: Mód. Korm. rend. 8. §)

⁵³ Korm. rend. 64. § (7) (bevezette: Mód. rend. 10. §)

⁵⁴ Mód. Korm. rend. 2.

⁵⁵ Mód. Korm. rend. 2 1. §

Érdemi változást jelent ugyanakkor, hogy megszűnik a selejtezési bizottság. A selejtezési jegyzőkönyv elkészítésének folyamatát a kormányrendelet külön nem szabályozza, annak jóváhagyása a jövőben az iratkezelésért felelős vezető feladatkörébe tartozik.

Fontos változás, hogy a selejtezési időt a lezárás időpontját követő naptól kell számítani, és nem a lezárást követő év első napjától. Ezzel tehát az iratok őrzési ideje év közben, folyamatosan jár majd le. A rendelet rögzíti, hogy a selejtezésre a szervezetnek évente legalább egyszer, de legfeljebb négyszer kell sort kerítenie, tehát évi egy selejtezés elvégzése a jövőben minden közfaladatot ellátó szerv részére kötelező lesz. Az illetékes közlevéltár kötelezettségei is szigorodnak, abban a tekintetben, hogy a beérkezett selejtezési jegyzőkönyveket 30 napon belül kötelesek lesznek visszaküldeni.⁵⁶

A levéltárba adásra vonatkozó szabályok

Végezetül a levéltárba adás idejére vonatkozó szabályok kisebb korrekciójára térek ki. A jogalkotó úgy ítélte meg, hogy a törvény alkalmazása során felgyűlt tapasztalatok indokoltá teszik a levéltárba adási határidő jelenleginél nagyobb mértékű meghosszabbíthatóságát. Az Ltv. módosítása értelmében a levéltárárett maradandó értékű iratok irattári megőrzése külön engedély nélkül 10 évvel meghosszabbítható, majd amennyiben továbbra is indokolt, akkor a kultúráért felelős miniszter engedélyével ez további 15 évvel kitolható.⁵⁷

Végül pedig a módosítás révén törvényi szinten is rögzítették, hogy „az elektronikus formában megőrzött maradandó értékű iratokat jogszabályban meghatározott követelményeknek megfelelően kell átadni az illetékes levéltárnak”⁵⁸ amely az *elektronikus iratok levéltári átadására vonatkozóan az elektronikus formában tárolt iratok közlevéltári átvételének eljárásrendjéről és műszaki követelményeiről* szóló 34/2016. (XI. 30.) EMMI rendeletre való hivatkozás megteremtése miatt volt indokolt.

Felhasznált irodalom

Ltv. = 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről (2020.08.02-án hatályos állapot szerint)

Mód. tv. = 2020. évi XXXII. törvény a kulturális intézményekben foglalkoztatottak közalkalmazotti jogviszonyának átalakulásáról, valamint egyes kulturális tárgyú törvények módosításáról (Közlönyállapot szerint)

⁵⁶ Mód. Korm. Rend. 2. §

⁵⁷ Ltv. 12. § (7) (bevezette: Mód. tv. 9. § (2))

⁵⁸ Ltv. 12. § (8) (bevezette: Mód. tv. 9. § (2))

Korm. rend. = 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló (2020.08.02-án hatályos állapot szerint)

Mód Korm. rend. = 272/2020. (VI. 12.) Korm. rendelet a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet és az előadó-művészeti szervezetek támogatásának részletes szabályairól szóló 428/2016. (XII. 15.) Korm. rendelet módosításáról (közlönyállapot)

Mód Korm. rend 2 = 328/2020. (VII. 2.) Korm. rendelet a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről szóló 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet módosításáról (2020.08.02-án hatályos állapot szerint)

EMMI rend. = 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről (2020. 08. 02-án hatályos állapot szerint)

Mód. EMMI rend. = 20/2020. (VI. 10.) EMMI rendelet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet módosításáról és a védett személyes adatot tartalmazó levéltári anyag másolatának adatvédelmi szerződés alapján történő továbbítása elleni tiltakozási jog gyakorlásáról szóló 4/2002. (II. 15.) NKÖM rendelet hatályon kívül helyezéséről (Közlönyállapot szerint)

GDPR = AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS (EU) 2016/679 RENDELETE (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet) (2020.08.02-án hatályos állapot szerint)

Info. tv. = 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról (2020.08.02-án hatályos állapot szerint)

BArchG. = Gesetz über die Nutzung und Sicherung von Archivgut des Bundes (https://www.bundesarchiv.de/DE/Content/Artikel/Ueber-uns/Rechtsgrundlagen/rechtsgrundlagen_bundesarchivgesetz.html, letöltés időpontja: 2020.08.02.)

E. ügy. tv. = 2015. évi CCXXII. törvény az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól

E. ügy. Korm. rend = 451/2016. (XII. 19.) Korm. rendelet az elektronikus ügyintézés részletszabályairól

Gilányi Magdolna

Bőle Kornél OP irathagyatéka*

Bőle Kornél (1887–1961) életét néhány lexikon szócikke tárgyalja – gyakran hibás adatokkal,¹ míg a tudományos érdeklődés elsősorban a *legenda vetus* és Árpád-házi Margit szentté avatása kapcsán emlegeti. Neve más szempontból homályba merült, a katolikus megújulás jelentős személyiségeinek felsorolásakor nem kerül elő, jól-lehet érdemeivel bőven rászolgált arra, hogy elkerülje a feledés.² A modern katolikus sajtót megteremtő Bangha Béla, Baranyay Jusztin és Buttykay Antal hármas nyomdokain járva³ olyan életművet hagyott maga után, amelynek megsemmisítésére az egyházüldözés évtizedei sem voltak képesek.

A „fáradhatatlan domonkos rendi szerzetes” a kanonizáció előkészítését az 1930-as évektől mint *promotor* képviselte; tevékenységének sokoldalúságát mutatja, hogy sosem szűnt meg szolgálni ezt az ügyet missziós papként (határon innen és túl) beszédeiben, prédikációiban, íróként és fordítóként számtalan cikkben, kiadványban. Tehette ezt a két világháború közötti katolikus reneszánsz meghatározó alakjaként, részt vállalva – többek között – a szentévi magyar zarándoklatok (1925), a Szent Imre-év (1930) és a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus (1938) eseményeiben is.

Örzési helyek

A magyarországi szerzetesrendek működési engedélyének megvonása súlyos következményekkel járt az olykor évszázados múlttal rendelkező szerzetesi gyűjtemények számára is. 1950 júliusában az elhurcolt, kitelepített domonkosoknak nem volt idejük, lehetőségük rendházaik javainak mentésére, így az értékes könyvgyűjtemények és levéltárak is szétszóródtak. Dóczy Zsigmond, a rendszerváltás után újjászerveződő rendtartomány tartományfőnöke így emlékszik vissza a pesti domonkos rendházban történetekre: „Próbáltuk menteni könyvtárunk értékesebb darabjait, de nem lehetett.

* Jelen írás Gilányi Magdolna: Bőle Kornél OP kéziratosszámlái c. – még nem publikált – disszertációjának része.

¹ Katolikus Lexikon. Bőle Kornél OP. 1931:250.; Magyar Életrajzi Lexikon. Bőle Kornél OP. I001.

² Bőle rövid pályaképét ld. Gilányi, 2015:16–18.; Gilányi, 2017:95–102.; Bőle, 2018:19–23.

³ Rónay, 2015:90.

Mindenütt őrség állt, huszonnégy óra alatt el kellett hagyni az épületet.”⁴ Hasonlóan sietve távoztak a szombathelyi rendház szerzetesei – köztük Bőle Kornél is – 1950. július 11-ről 12-re virradó éjszaka máriabesnyői internálási helyükre. Nem tudni, volt-e lehetőségük értékeik elrejtésére a rendházban, templomban. Jogosan merülhet fel a kérdés, hiszen évtizedekkel korábban, egy ehhez hasonló történelmi helyzetben Bőle maga is cselekvő résztvevője volt az eseményeknek. Ekkor, a Tanácsköztársaság első hónapjaiban a budapesti Rózsafüzér Királynéja-rendház pénzté templomuk zsolozsmás kórusának kőkövei alá, illetve a padlás egy kevésbé hozzáférhető részén rejtette el.⁵ Az eldugott, később az érintettek halála miatt elfeledett tárgyak előkerülése évtizedekkel később sem volt szokatlan. Jól ismert eset kapcsolódik a gyöngyösi ferencesekhez: a közösség tagjai könyveket, templomi tárgyakat falaztak be a templomuk használaton kívüli lépcsőfelfjárója mögötti helyiségbe, amelyekre az 1998. évi restaurálási munka során bukkantak rá.⁶ A szombathelyi Szent Márton-templom 2014-es restaurátori kutatásai azonban nem hoztak ilyen eredményt.⁷

Bőle az internálást követően csak hónapokkal később, 1950 szeptemberében fért hozzá a szombathelyi rendházban hagyott irataihoz.⁸ Szörényi Gábor paritásos bizottsági tag közbenjárására bejutott régi kolostori szobájába, és mivel azt raktárnak használták a többi szerzetes könyvei, iratai számára, így számosat „sajátjaként” menekített ki ezek közül is.⁹ Nem egy szerzetes folyamodott ehhez a módszerhez, és saját holmijai között a rendi iratokat menekítette, vagy bízta az értékeket világi személyekre. Ugyanakkor a megmentett javak évtizedekkel később, a szerzetesrendek működésének újraindulásakor – akár az érintettek halála, akár más körülmények miatt – ritkán kerültek vissza a rend tulajdonába.

Szintén a feloszlatás után kerülhetett a Domonkos Rend Római Központi Levéltárába (*Archivum Generale Ordinis Praedicatorum*) feltehetően a rendtárs, Fehér Mátyás által, esetleg neki küldve az a 13 csomóból álló gyűjtemény, amelyet Szőnyi Tamás fedezett fel Iványi Béla 1927-es kutatása során készített regesztáinak ellenőrzésekor. Siptár Dániel vélekedése szerint ez az iratanyag a budapesti központi levéltár része lehetett.¹⁰

Bőle iratainak visszaszerzése felett érzett öröme átmenetinek bizonyult, ugyanis ezek rendezésekor számos hiányt fedezett fel. A hiányzó kéziratok feltehetően az Állam-

⁴ Idézet Dóczy Zsigmond a Magyar Rádió Vasárnapi Újság című adásában adott interjújából. Ld. Hetényi Varga, 1999: 344.

⁵ Bőle, 2018: 104.

⁶ Fáy, 2012: 81–82.

⁷ Szőnyi et al, 2015:16–23.

⁸ A szombathelyi rendház egyházi anyaga és Bőle Kornél könyvtára ekkor a városi könyvtárba került, innen adták át egy egyházi megbízottnak. Ld. Wix, 1997:62.

⁹ DRGYL Bőle, Máriabesnyő 39–40.

¹⁰ Siptár, 2005:14–15., 23.

védelmi Hatósághoz kerültek.¹¹ Bőle iratairól nem készített jegyzéket, s mennyiségüket sem határozta meg. Visszaemlékezése szerint egy halom könyv, irat, kézirat került a szombathelyi rendházból szétszórás utáni lakhelyére, a szombathelyi Sárlos Boldogasszony-székesegyház plébániájára.¹² Holmijait vitte magával a Pannonhalmi Szociális Otthonba, ahova 1953. december 17-én költözött be.¹³

Megérkezése nem maradt észrevétlen az intézmény lakói számára: „Talpon volt a szociális otthon minden fegyverbe [fog]ható, azaz teherbíró tagja. Kézzel, saroglyával, kosarakkal hordták a teherautóról a könyveket, polcokat, asztalokat, edényeket, szerszámokat.”¹⁴ Kevésbé derűs bejegyzés olvasható Zsíros Ferenc jezsuita szerzetes, egyházi elnök naplójában: „9 órára megtaláltam Kornél a-t, [...] holmiját az alsó könyvtárba, padlásra, s majd a leendő szobájában helyezték el. 2 teherkocsi tele van holmival. A rengeteg lim-lomot a folyosón, udvaron rakták le hirtelenében. Hogy mi lesz vele, majd meglátjuk.”¹⁵

A domonkos szerzetes számára oly értékes tárgyak között nagy mennyiségben voltak könyvek. Erre emlékezett vissza Kristóf Márta (Martina nővér)¹⁶ Bőle Kornél pannonthalmi szobájának leírásakor: „ott volt az asztal, könyvek voltak a földön, most nem tudom, hogy egysoros-e. Mintha kétsoros lett volna... Bejött, elment az asztalhoz és leült. [...] ahogy bejött erre ment, itt is könyvek voltak végig. [...] Az egész szoba úgy nézett ki, hogy tiszta könyv volt minden.”¹⁷

1961. március 25-én bekövetkezett halálát követően Bőle Kornél hagyatéka visszakerült a szombathelyi, egykor domonkos Szent Márton-plébániára. Martina nővér elbeszélése szerint az elhunyt szerzetesek holmijának sorsáról az otthonban élő rendtársak gondoskodtak. Arról azonban nincs adat, hogy akár Márk Ágoston, akár más domonkos szerzetes intézkedett volna ebben az ügyben.¹⁸

A Pannonhalmáról Szombathelyre került iratanyag rendezetlen formában, a rendház egykori könyvtárának maradványaival keveredve hanyódott a következő majdnem 50 évben. 2009-ben Bőle Kornél hagyatékának átszállításával – mintegy 2-3000

¹¹ Különösen fájó hiányt jelentett Bőle Kornél számára az 1927. szeptember–1928. április között rendtársával, Badalik Bertalannal megtett amerikai missziós út eltűnt leírása. Az amerikai naplót – egykori gyorsíró cédulái segítségével – ismételtén megszövegezte (1950–1953).

¹² DRGYL Bőle, Máriabesnyő 38–41.

¹³ SZEL I. 1. a. 213/1953.

¹⁴ DRGYL Bőle, Pannonhalma 2.

¹⁵ JTMRL VI. 22.

¹⁶ Kristóf Márta Martina nővérét, Kristóf M. Marcellát követte Pannonhalmára. Kezdetben a konyhán segített, majd a betegeteket ápolta. Bőle Kornél vette fel a világi harmadrendbe. Ld. Farkas, 2018:148.; továbbá: Martina nővér visszaemlékezései. http://domonkosnoverek.hu/?page_id=15466 (A letöltés ideje: 2019. dec. 29.)

¹⁷ Interjú Kristóf Márta Martina nővérral. Budakeszi, 2019. febr. 14. [saját felvétel]

¹⁸ 1959-ben Márk Ágoston beköltözésekor jegyzi meg Bőle: „Most tehát már van valaki a rendből, aki nemsokára bekövetkező halálom esetén mindent átvesz, mindenre vigyáz.” Ld. DRGYL. Bőle. Pannonhalma, i.m. 208.

könyvvvel, 50 doboznyi alapszinten rendezett, továbbá 10 ládányi rendezetlen irattal – jelentősen gyarapodott a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény állománya.¹⁹ Az iratanyag körülbelül felét (41 doboznyi iratanyagot) a Szent Márton-plébánia híveiből, a szombathelyi domonkosok lelki gyermekeiből alakult Domonkos Kör tagjai rendezték dr. Kiss Mária nyugalmazott levéltáros szakmai irányításával a következő főbb tartalmak szerint: 1. prédikációk, beszédek; 2. terjedelmesebb kéziratok; 3. Árpád-házi Szent Margitra vonatkozó anyagok (műfajok szerint).²⁰

E jelentős személyi irathagyatékot kiegészíti a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára P szekciójából kiemelt és a rend számára 2007-ben visszaszolgáltatott Szent Domonkos Rendi Tartományfőnökség Levéltára 1858–1949 elnevezésű irategyüttes (P 1572–1574).²¹ A dokumentumcsoport P 1573-as fondja Bőle Kornél levelezését és egyéb iratait tartalmazza; a három doboz tételei a következők:²²

1. doboz, 1. tétel: Szombathelyi házfőnökség iratai; 2. tétel Bőle Kornélhoz írt levelek évről-évré;
2. doboz, 3–12. tétel: Bőle Kornél és Badalik Bertalan amerikai útjaival kapcsolatos levelezés;
3. doboz, 13. tétel: Bőle Kornél levelei különböző címzettekhez; 14. tétel: Levelek különböző levélíróktól (A–Z); 15. tétel: Útleíró levelek, cikkek; 16. tétel: Film-rendezéssel kapcsolatos levelezés; 17–20. tétel: Országos Credo Központ iratai; 21. tétel: Kéziratok a vasárnap megszentelésére indított országos társadalmi mozgalommal kapcsolatban; 22. tétel: Cikk írásához gyűjtött bibliográfia és jegyzetek; 23. tétel: Gyászjelentések (A–Z); 24. tétel: meghívók szórólapok; 25. tétel: Szentképek; 26. tétel: Fényképek.

Feltehetően a P 1573-as fondot alkotó iratcsoportba tartozott a Dóczy Zsigmond irathagyatékában található Bőle-iratok egy része is:²³

1. tétel Fényképek; 2. tétel Bőle Kornél kultúrelőadásai a Pannonhalmi Szociális Otthonban (3 kézirat, 1955–1959); 3. tétel Árpád-házi Boldog Margit szentté avatására befolyt összegek elszámolása; 4. tétel *Vitae fratrum Ordinis Praedicatorum* (gépelt szöveg);²⁴ 5. tétel Nyomtatványok.

¹⁹ Zágórhidi Czigány Balázs tájékoztatása a 2009. évi szakmai jelentés alapján.; ld. Zágórhidi Czigány, 2010. http://www.okgyk.hu/inc/irasok/vasvar_z.html a letöltés ideje: 2019. nov. 30.)

²⁰ Az alapszinten rendezett 41 doboz tartalmáról kézzel írt jegyzék készült.

²¹ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárától átvett iratok (besorolás nélkül, egyelőre az eredeti levéltári rend szerint): MNL OL P 1572 (5 doboz, 32 tétel); MNL OL P 1573 (3 doboz, 26 tétel); MNL OL P 1574 (2 doboz, 9 tétel).

²² A felsorolásban megjelölt dobozszám az MNL OL jegyzékében eredetileg szereplő adat.

²³ DRGYL Dóczy Zsigmond hagyatéka. Bőle Kornél iratai.

²⁴ de Fracheto, Gerardus: *Vitae fratrum Ordinis Praedicatorum, necnon cronica ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV.* (MOP 1.) Ed. B[enedictus] M[aria] Reichert. Lovanii 1896.

A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárában²⁵ őrzött három doboz tartalmazza Bölle Kornél „másolatok levelezőkönyveit”. A római számokkal, pontos dátumokkal feliratozott füzetek évköre 1930–1948. A keletkezési dátumokból következik, hogy Bölle Kornél nem csupán a szombathelyi rendház tagjaként keletkezett leveleinek másolatáról van szó, hiszen ezek nagyobb részben budapesti tartózkodásához (1930–1945) köthetők. Az iratanyag a konvent államosításával egy időben kerülhetett be a levéltárba: a fondtörzskönyvben a bekerülés körülményeiről csupán egy megjegyzés szerepel: „domonkos férfiszerzet”.²⁶ A szombathelyi rendház levéltárának sorsáról Bölle is megemlékezik Máriabesnyő című kéziratosa visszaemlékezésében: „A levéltárunk először a régi, Szily János utca végi rendőrségi épületben volt, később a Vas Megyei Levéltárba került. Géfin Gyula dr., történész-prelátus látta is, többek között az én levélmásolataimat, Bölle Kornél korrespondenciája címen.”²⁷

Bölle Kornél irathagyatékának sorsával kapcsolatban számos homályos elemmel kell számolni. Nem ismertek a közgyűjteményekbe (MNL OL, MNL VaML) kerülés pontos körülményei, és a levéltári jegyzékekből egyértelműen megállapítható, hogy töredékekről van szó, ezért azok rendezését csak alapszinten végezték el. Bár a szerzetesi irathagyaték nagyobb részben a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltárában kutatható, annak rendezése, levéltári segédlettel való leírása a restitúció folytatásával válik lehetségessé.²⁸

Az irathagyaték leírása

A domonkos rendtörténetre is igaz, hogy „pasztorális tevékenységük történetének átadásán” keresztül ismerhető meg a kisebb közösségek, rendházak múltja, de a rendi működés más jellemzői is.²⁹ Fontos megjegyzés ez éppen Bölle Kornél kapcsolatban, aki a domonkos rend tagjaként misszióit *assignatió*jától függetlenül – országokat átszelve, kontinenseket maga mögött hagyva – végezte.

Az irathagyaték leírása a szombathelyi Szent Márton-plébániáról bekerült több mint 80 dobozra vonatkozik, mivel a korábban röviden jellemzett irategységek (MNL OL P 1573, MNL VaML XIV. 1. Bölle Kornél domonkos szerzetesi iratai) tartalma a közlevéltárak által készített jegyzék alapján kutatható.

²⁵ MNL VaML XIV. 1.

²⁶ Köszönöm az adatot Kóta Péternek, az MNL Vas Megyei Levéltára igazgató-helyettesének.

²⁷ DRGYL Bölle, Máriabesnyő 64.

²⁸ Az egyházi levéltárakat érintő iratátadások kérdésében alapvető Koltai András a Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlésén 2003. aug. 13-án elhangzott előadása. Írott változatát ld. Koltai, 2004. <https://leveltar.katolikus.hu/index.htm?https&&leveltar.katolikus.hu/leveltarugy/koltai=restitucio.htm> (A letöltés ideje: 2019. nov. 30.)

²⁹ Az egyházi levéltárak szerepe: 9.

Az iratcsoport a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltárába kerülése óta (2009) alapszintű rendezésen esett át, amelyet Horváth Hajnalka történész-levéltáros hallgató végzett el gyakorlata során, 2010/2011-ben. Az irathagyatékek később három – a szombathelyi Szent Márton-plébániáról utólag bekerült – dobozzal bővült. Bőle Kornél irathagyatékának jelenlegi állapota a rendezés szerint:³⁰

- Személyes iratok (1 doboz)
- Írások Árpád-házi Margitról (1 doboz)
- Prédikációvázlatok (1 doboz)
- Levelezés (2 doboz)
- Cikkek (3 doboz)
- Kézírtos visszaemlékezések (8 doboz)
- Prédikációk/előadások (7 doboz)
- Fordítások (7 doboz)
- Töredékek/jegyzetek (12 doboz)
- Rendtörténeti dokumentumok másolatai (1 doboz)
- Árpád-házi Margit kanonizációjával kapcsolatos iratok (1 doboz)
- Missziókkal kapcsolatos iratok (1 doboz)
- Mária-enciklopédia iratai (1 doboz)³¹
- Credo Egyesület iratai (1 doboz)³²
- Rendházak (Budapest, Kassa, Szombathely) iratai (2 doboz)
- Bakacs Lőrinc OP prédikációi (1 doboz)
- Dunarich Károly OP kéziratok (1 doboz)³³
- Glasics Egyed OP kézírata (1 doboz)³⁴
- Lovas Elemér kézírata (1 doboz)³⁵
- Malártsik Ignác OP fordításának kézírata (1 doboz)³⁶
- Más rendtagok (Gerdenich Móríc OP, fr. Németh János, fr. Varga Efrém) iratai (1 doboz)

³⁰ Az alábbi felsorolásban a tartalom megjelölését követően a dobozok számát zárójelben tüntettem fel.

³¹ A szombathelyi egyházmegye Szűz Mária-emlékeire vonatkozó iratok. Az 1950–51-es felmérésről készült kézirat egyik verziója. A másik, azonos tartalmú tiszttázat Kovács Sándor püspök hagyatékában található. Ld. SZEL III. 1. l. a. 37. d.

³² A katolikus férfiak összefogására létrehozott Credo alapítója (1921), országos elnöke Bőle Kornél volt (1921–1942), aki az azonos című folyóirat főszerkesztőjeként (1923–1942) is működött.

³³ Dunarich Károly domonkos szerzetes prédikációi, elmékedései.

³⁴ Glasics Egyed eszperantó nyelven írt visszaemlékezése; az eredeti kézirat Bőle Kornél által 1930 és 1939 között lemasolt változata. A „Krónika” nemcsak személyes életútjának dokumentuma, hanem a rendtörténeti kutatások fontos forrása. Ld. Zágórhidi Czigány, 2007:148–150.

³⁵ A bencés Lovas Elemér és Bőle barátsága Árpád-házi Margit kanonizációjához kapcsolódik. 1923-tól leveleztek is, így kerülhetett Lovas kiadatlan kézírata, a *Carmen miserabile* Böléhez. Ld. Hegedűs, 2012: 810., 813.

³⁶ Barthel, 1926.

- Némethy Lajos rendtörténeti vonatkozású kéziratai (2 doboz)
- Imák és szentképek (1 doboz)
- Fotók (1 doboz)
- Kották (3 doboz)
- Más szerzők Árpád-házi Margitról szóló írásai (9 doboz)³⁷
- Más szerzők vegyes írásai (9 doboz)
- Szombathelyről utólag bekerült iratok (3 doboz).

A fenti felsorolás az irathagyatékot két részre osztja: elsőként szerepelnek a Bőle személyéhez szorosan kötődő iratok (levelek, cikkek, prédikációk, fordítások), majd – szaggatott vonallal elválasztva – következnek a szerzetes tevékenységéhez kapcsolható dokumentumok (például Árpád-házi Margit promotoraként, a Credo Egyesület országos elnökeként keletkezettek). A második kategóriába tartoznak azok az irategyüttesek is, amelyek mára ismeretlen körülmények következtében váltak az irathagyaték részévé: rendtársak (Bakács Lőrinc, Dunarich Károly, Glasics Egyed, Gerdenich Móric, fr. Németh János, fr. Varga Efrém) iratai, illetve a budapesti, a szombathelyi és a kassai rendházak iratanyagának töredékei. Ezeknek az irathagyatékból való kiemelése a későbbi rendezés feladata lesz.

Bőle rendtársai között nem ment ritkaságszámba a tudományos igényű munkavégzés, még ha az érintett szerzetesek hagyatéka nem is őrződött meg olyan szerencsés módon, mint Bőle Kornélé. Ilyen esetre példa Szabó Szádok és Horváth Sándor irathagyatékának hiánya.³⁸ A magisterek elméleti munkásságának darabjai jellemzően idegen nyelven (németül és latinul) jelentek meg,³⁹ Horváth Sándor részéről az utolsó 1954-ben.⁴⁰ Badalik Bertalan számára a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Hejcét jelölték ki kényszerlakhelyül, ahol 1957. augusztus 15-től 1964 októberéig tartózkodott.⁴¹ A szociális otthonban dolgozott mariológiával foglalkozó kéziratán, amelynek munkálatairól Bőle is beszámolt Hejcén tett 1958. júliusi látogatása kapcsán: „Tisztelgésemmkor Pétery p[üspö]k úr szeretettel mutatta műveit, amiken dolgozik. Bertalan p[üspö]k is a készülő magyar mariológiáját. Felolvastattam magamnak a kedvesnővérrel, mert a szemem nem volt ehhez elég. Igen alapos, szép komoly munka lesz: papok számára való mariológia. Bár megérhetnénk megjelenését nyomtatásban.”⁴²

³⁷ Tudományos, ismeretterjesztő írások, színdarabok, imák.

³⁸ Szabó Szádok iratanyagának töredéke Dóczy Zsigmond és Csertő György hagyatékában maradt fenn.

³⁹ Horváth Sándor főbb műveinek rövid ismertetése a művek megjelenésének sorrendjében, továbbá Horváth Sándor O. P. művei. Ld. Dabóci et al., 1985: 319–355., 356–357.

⁴⁰ Horváth, 1954.

⁴¹ Soós, 2007. https://archivnet.hu/politika/badalik_bertalan_puspoki_jogkorenek_megvonasa_es_internalasa.html (A letöltés ideje: 2019. nov. 24.)

⁴² DRGYL Bőle, Pannonhalma182.; illetve Badalik, 1991.

Összegzés

A domonkos rend magyarországi történetének kutatásakor alapvető nehézséget jelent a forrásokhoz, az iratanyaghoz, valamint a primer és szekunder irodalomhoz való hozzáférés. Ennek oka a rendházak levéltári anyagának és könyvtárának szétszóródásában keresendő, de fontos hangsúlyozni azt is, hogy a rend nem rendelkezett gyűjtőlevéltárral sem.⁴³ 2001-ben kezdődött meg és jelenleg is folyik a könyvtári és levéltári dokumentumok összegyűjtése, beszállítása a vasvári Domonkos Rendtörténeti Gyűjteménybe.

A rend 19–20. századi magyarországi működésének forrásait (levéltári anyagokat, rendi kiadványokat, rendi szerzők munkáit és tárgyi emlékeket) főként a budapesti Rózsafüzér Királynéja plébániáról szállították át Vasvárra.⁴⁴ Ide kerültek a tartományfőnöki iratanyag (1-1 doboznyi) töredékei: az Osztrák–Magyar Rendtartomány (*Provincia Austriaco-Hungarica*, 1905–1938)⁴⁵ és a Magyar Rendtartomány (*Provincia Hungariae*, 1938–1950)⁴⁶ időszakából. A Magyar Rendtartomány utolsó tartományfőnökének, Implom Lajosnak a Prímási Levéltárban őrzött hagyatékában található az 1948. évi tartományi iratok egy része.⁴⁷

A rendtagokra vonatkozó adatok forrásai: a rendtartomány központja (Bécs, majd Budapest) által évente kiadott hivatalos rendi névtár (*Schematismus Patrum et Fratrum Ordinis Praedicatorum*); a *St. Dominikus-kalender*, a grazi, majd a bécsi konvent kiadásában megjelenő évkönyv; a domonkos periodikák, a Rózsafüzér Királynéja és a *Credo*. Utóbbi elsősorban a domonkosok missziós működésére vonatkozó adatok miatt értékes, a Rózsafüzér Királynéja egyes rovatai (Apróságok, Társulati ügyek, Egyről-másról) pedig az *assignatiókra*, az egyes rendházak történetére vonatkozóan. A felsorolt kiadványok többségéből nincs hozzáférhető teljes sorozat,⁴⁸ ez alól a Rózsafüzér Királynéja jelent kivételt, amelynek összes lapszáma (egyedül) a Domonkos Rendtörténeti Gyűjteményben elérhető.

⁴³ Összehasonlításképp, 1692-ben állították föl Magyarországon a piarista rend tartományi levéltárát, melyet a tartományfőnök székhelyéhez – 1757 óta Pest – kapcsoltak. Jóllehet a számos költözés és az 1950 utáni időszak nyomot hagyott a levéltári anyagon (mind az elrendezést, mind az iratok állapotát tekintve), az intézmény működése folyamatosnak tekinthető. Ld. Koltai, 2007:24–26.

⁴⁴ Zágórhidi Czigány, 2010. http://www.okgyk.hu/inc/irasok/vasvar_z.html (a letöltés ideje: 2019. dec. 11.).

⁴⁵ Az Osztrák–Magyar Tartományfőnökség iratai évkörök (1930–32, 1934–35, 1935/II–1936) szerint, vizitációs jegyzőkönyvek, pénztárkönyv (1934–36).

⁴⁶ A Magyar Rendtartomány tartományfőnöki iratainak évkörei: 1944–45, 1948–49.; iktatókönyvek (1937–1946).

⁴⁷ PL, Implom Lajos hagyatéka 5. d.

⁴⁸ Az Országos Széchényi Könyvtárban hozzáférhetők a *Credo* és a *Rózsafüzér Királynéja* bizonyos évfolyamai. A *Credo* esetén (mikrofilmen) az alábbi évekből: 1923–1924, 1926–1928, 1945–1947; a *Rózsafüzér Királynéja* évfolyamai: 1911–1913, 1917–1918, 1920–1944. A felsorolt évfolyamok nem mindegyike teljes.

A Bőle Kornél terjedelmes irathagyatékából, kéziratosszámlázásából nyert információk sok esetben egyediek; a levéltári források hiánya, megsemmisülése révén kizárólagosak. Különösen igaz ez a domonkos rend 1945 utáni történetére, a rendtagok későbbi sorsára. Ennek feltárása – reményeim szerint – a későbbi évek feladatai közé fog tartozni.

Források és szakirodalom

DRGYL= Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény Levéltára

Bőle, Pannonhalma = Bőle Kornél irathagyatéka. Kéziratok. Életem Pannonhalma Szent Hegyén. 2.

Bőle, Máriabesnyő = Bőle Kornél irathagyatéka. Kéziratok. Máriabesnyő. 39–40. Dóczy Zsigmond hagyatéka. Bőle Kornél iratai.

Magyar Rendtartomány tartományfőnöki iratai (1944–45, 1948–49); iktatókönyvek (1937–1946).

Osztrák–Magyar Tartományfőnökség iratai (1930–32, 1934–35, 1935/II–1936); vizitációs jegyzőkönyvek; pénztárkönyv (1934–36).

JTMRL = Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára

VI. 22. Zsíros Ferenc (1879–1961) hagyatéka. Diarium. 1952. január 1. – 1961. augusztus 17. „Határidő napló 1953.”

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

P 1572 Rendházak (1858–1949)

P 1573 Bőle Kornél

P 1574 Rendtagok (1858–1948)

MNL VaML XIV. 1. = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára

XIV. 1. Bőle Kornél domonkos szerzetes iratai.

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

Credo 1923–1924, 1926–1928, 1945–1947

Rózsafüzér Királynéja 1911–1913, 1917–1918, 1920–1944

PL Implom Lajos hagyatéka = Prímási Levéltár Implom Lajos hagyatéka. Tartományfőnöki iratok 1948. (5. doboz)

SZEL = Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár

I.1. a. = I. Püspöki Levéltár. 1. Püspöki Hivatal iratai. a. Acta Cancellariae. 213/1953. Szörényi Gábor, az Egyházi Kegydíjasok és Betegek Szeretetszolgálat vezetőjének levele Kovács

III. 1. 1. a. = III. Személyek iratai. 1. Püspökök hagyatéka. I. Kovács Sándor iratai. a. Acta Cancellariae. 213/1953. Szörényi Gábor, az Egyházi Kegydíjasok és Betegek Szeretetszolgálat vezetőjének levele Kovács Sándor megyéspüspöknek. Budapest, 1953. dec. 18. (37. d.)

- Az egyházi levéltárak szerepe = Az egyházi levéltárak szerepe a lelkipásztori életben. Római Dokumentumok XI. Bp., 1998.
- Badalik, 1991 = Badalik Bertalan: Istennek szent anyja. Szeged 1991.
- Barthel, 1926 = Barthel, Johann Peter: A Szent Keresztről Elnevezett Tiszt. Mária Dominika élete és zárdaalapítás. A fordítás alapja: Barthel, Johann Peter: Mutter Maria Dominika Klara Moes vom hl. Kreuz und ihrer Klostergründung 1832–1895. Luxembourg, 1926.
- Bőle, 2018 = Bőle Kornél: Utaim. Egy domonkos szerzetes visszaemlékezései, 1887–1944. Magyar Domonkos Rendtörténet 3. S.a.r. Gilányi Magdolna. Budapest–Vasvár, 2018. 19–23.
- Farkas, 2018 = Farkas Éva Imelda OP: Domonkos nővérek a szétszórás idején. Szerk.: Deák Viktória Hedvig–Zágorhidi Czigány Balázs: Az Árpád-házi Szent Margitról Nevezett Domonkos Nővérek 150 éve (1868–2018). Magyar Domonkos Rendtörténet 4. Budapest–Vasvár, 2018. 148.
- Fáy, 2012 = Fáy Zoltán: A Gyöngyösi Ferences Könyvtár. Gyöngyös, 2012. 81–82.
- Fracheto, 1896 = de Fracheto, Gerardus: Vitae fratrum Ordinis Praedicatorum, necnon cronica ordinis ab anno MCCIII usque ad MCCLIV. (MOP 1.) Ed. B[enedictus] M[aria] Reichert. Lovanii 1896.
- Gilányi, 2015 = Gilányi Magdolna: „Krisztusért jártam mindenben követségben”. Bőle Kornél OP: Utaim. Turul 88. évf. 2015. 1. sz. 16–18.
- Gilányi, 2017 = Gilányi Magdolna: „Misericordias Domini in aeternum cantabo”. Bőle Kornél (1887–1961) kéziratos visszaemlékezései. A 800 éves domonkos rend Magyarországon. A középkori provincia felbomlásától a közelmúltig. Magyar domonkos rendtörténet 3. Szerk.: Barna Gábor–Zágorhidi Czigány Balázs. Budapest–Vasvár, 2017. 95–102.
- Hegedüs, 2012 = Hegedüs Éva: Carmen miserabile. Lovas Elemér kéziratban maradt regényének keletkezési háttere, sorsa, eszmevilága és cselekménye. Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon. II. Rendtörténeti konferenciák 7/2. Szerk.: Illés Pál Attila–Juhász Laczik Albin. Bp., 2012. 810., 813.
- Hetényi Varga, 1999 = Hetényi Varga Károly: Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. I. Bp., 1999. 344.
- Horváth, 1954 = Horváth, Alexander M., O. P.: Studium zum Gottesbegriff. Thomistische Studien. IV. Band. Fribourg, 1954.
- Dabóci et al., 1985 = Horváth Sándor emlékkönyv. Szerk.: Dabóci Mária–Fila Béla–Fila Lajos. Bp., 1985. 319–355., 356–357.
- Katolikus Lexikon. I. Főszerk.: Bangha Béla S. J. Bp., 1931. 250. (Bőle Kornél OP.)
- Koltai, 2004 = Koltai András: A katolikus levéltári restitúció Magyarországon 1993–2003. (Iratátadások az egyházi és a közlevéltárak között az elmúlt évtizedben). Magyar Levéltárosok Egyesülete 2003. évi vándorgyűlése, Szolnok, 2003. aug. 13–15. (Szerk.: Bilkei Irén.) Bp., 2004. 61–81.

-
- Koltai, 2007= Koltai András: Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába. Magyarország Piarista Múltjából 1. Bp., 2007. 24–26.
- Martina nővér visszaemlékezései. http://domonkosnoverek.hu/?page_id=15466 (A letöltés ideje: 2019. dec. 29.)
- Rónay, 2015 = Rónay László: Szent Ferenc hűséges gyermeke: Buttykay Antal. Rónay László: Katolikus reneszánsz. Bp., 2015. 90.
- Siptár, 2005 = Siptár Dániel: A Domonkos Rend Római Központi Levéltárának magyar vonatkozású és eredetű anyaga. Levéltári Szemle 55. évf. 2005. 2. sz. 14–15., 23.
- Soós, 2007 = Soós Viktor Attila: Badalik Bertalan püspöki jogkörének megvonása és internálása. ArchivNet 7. évf. 2007. 4. sz. https://archivnet.hu/politika/badalik_bertalan_puspoki_jogkorenek_megvonasa_es_internalasa.html (A letöltés ideje: 2019. nov. 24.)
- Szőnyi et al., 2015 = Szőnyi Zsuzsanna et al.: Restaurátori kutatások a Szent Márton-templomban. Szombathelyi Szent Márton Plébánia, Tájékoztató Füzet. [Szombathely] 2015. 16–23.
- Új Magyar Életrajzi Lexikon. I. Főszerk.: Markó László. Bp., 2001. (Bőle Kornél OP.)
- Wix Györgyné: A szerzetesi könyvtárak sorsa Magyarországon, 1950–1952. Az Országos Széchényi Könyvtár Füzetek 11. Bp., 1997. 62.
- Zágorhidi Czigány, 2010 = Zágorhidi Czigány Balázs: A vasvári domonkos kolostor helyreállítása és a Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény létrehozása 1999–2009. *Historicus Polonus-Hungarus. Księga pamiatkowa ofiarowana Ojcu Józefowi Puciłowskiemu OP w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Emlekkönyv Puciłowski József atya tiszteletére hetvenedik születésnapja alkalmából.* Red. (Szerk.: Tomasz Gałuszka–Pál Attila Illés–Marek Miławicki–Balázs Zágorhidi Czigány.) Kraków, 2010. http://www.okgyk.hu/inc/irasok/vasvar_z.html (A letöltés ideje: 2019. nov. 30.)
- Zágorhidi Czigány, 2007 = Zágorhidi Czigány Balázs: Rendi élet a XIX–XX. század fordulóján Glasics Egyed OP krónikája nyomán. A domonkos rend Magyarországon. Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti Konferenciák 3. Szerk.: Illés Pál Attila–Zágorhidi Czigány Balázs. Piliscsaba–Budapest–Vasvár, 2007. 148–150.

Köcze László

Vállalati iratok gyűjtése I.

Szabályozások és intézményi keretek a gépipari vállalatok példáján

A vállalati iratok gyűjtésének, őrzésének hazai közgyűjteményeket érintő történései kevés figyelmet kaptak az elmúlt évtizedekben. Amennyiben születtek is témába vágó munkák, koronként változó okokból, de az iratgyűjtést egyidejűleg meghatározó politikai és intézményi szempontok kívül rekedtek a vizsgálódások középpontján. E kétrészes áttekintés elsődlegesen a gépipari vállalatokat érintően próbálja meg bemutatni az iratgyűjtések mögött kitapintható közgyűjteményi értelmezéseket, rámutatva a (vállalati) iratokkal kapcsolatos előfeltevések mögött meghúzódó – lát-szólagos módszertani, technikai kérdéseken messze túlmutató – hatalmi-politikai viszonyokból eredő jellemzőkre. Az intézményi feltételek és szabályozások ismertetésével ugyanis nem egyszerűen a vállalati iratokról, hanem magukról a vállalatokról alkotott korabeli elképzelések válnak kitapinthatóvá, kijelölve egyben a hosszú távú gyűjtés és iratőrzés közgyűjteményeket és cégeket egyaránt meghatározó keretrendszerét is. Az ismertetés egyidejűleg próbálja meg számba venni a közgyűjtemények működését meghatározó általános, normatív rendelkezéseket, valamint egy „tradicionális” iparág vállalati szereplőit közvetlenül is befolyásoló előírásokat.

A vállalati iratok begyűjtése Magyarországon 1950 után kezdődött meg, bár már az 1947. évi XXI. törvény említést tett a közérdekű magánlevéltárak felállításának lehetőségéről, ennek gyakorlatba való átültetése azonban elmaradt. Az államosítások nyomán kiépülő új rendszerben az 1950. évi 29. törvényerejű rendelet mondta ki, hogy fokozott védelemben kell részesíteni és a kutatás számára hozzáférhetővé kell tenni az állami levéltárakban való elhelyezéssel egyidejűleg – sok más intézmény mellett – a közületi vállalatok már nem használt iratait is. A rendelkezés a formálódó gazdaságirányítási rendszer intencióinak megfelelően nem tett különbséget a közigazgatási szervek és a vállalatok között, kizárólag annyit rögzített, hogy közületi vállalatnak kell tekinteni azt a vállalatot (üzemet, üzletet stb.), amelyben az állam, megye, járás, város vagy község tulajdoni érdekeltsége eléri vagy meghaladja az 50%-ot (12. §). A rendelet ugyan lehetőséget adott természetes vagy jogi személyek (testületek, vállalatok, egyesületek) számára nemzeti érdekű magánlevéltárak felállítására is, ez azonban az államosítások miatt teljes mértékben okafogyottá vált.

A rendelet elsődlegesen az intézmények szintjén definiálta az állami levéltári rendszer feladatait, az iratok dimenziójában kizárólag annyit állapított meg, hogy a „nem használt iratokat” a jelentéktelen iratok kiselejtezése után át kell adni a levél-

táraknak (25. §), rögzítve egyben, hogy ameddig a levéltárak nem veszik át az iratanyagot, a közhatóságok, közhivatalok és a vállalatok kötelesek azt levéltári anyagként őrizni, kezelni.

Az intézményi keretek kijelölését követően került sor az irat fogalmának meghatározására: a 1.610-26/1950. (VIII.8.) VKM sz. végrehajtási rendelet szerint „iratnak (írott emléknek) kellett tekinteni minden olyan szöveget, térképet vagy képes ábrázolást, amely papíron vagy hártán, levél, akta, füzet, könyv vagy tekercs alakban, kézzel írott, rajzolt vagy festett vagy pedig írógépen írt, fényképezés útján előállított, esetleg (pl. alsó hatóságoknak küldött körrendelet esetében) nyomdai vagy más úton készült sokszorosítás alakjában jelentkezik [...] Nem az irat, hanem a könyv fogalmába tartoznak azok a nem okmány vagy levelezés, hanem könyv jellegű kéziratok, amelyek a megjelentetés szándékával készültek, továbbá ezek különféle fogalmazványai és előmunkálatai”.

A levéltári szervezet, majd az irat fogalmának jogszabályi definiálását nem sokkal később az iratörzés és selejtezés szabályozása követte a 185/1951. (X.23.) MT számú rendelet formájában. Ez alapján a közigazgatási szervekhez hasonlóan a vállalatok számára is előírták, hogy nem szabad selejtezni az adott intézmény „szervezetére, működésére, fejlődésére és ügykezelésére vonatkozó alapvető (sic!) fontosságú adatokat tartalmazó iratokat; a politikai, gazdasági, tudományos, történeti vagy művészi szempontból értékes iratokat, a műszaki leírásokat, műszaki gyártási és gyári terveket; az 1867. évben vagy azt megelőző időben keletkezett; az irattárakban őrzött közlevéltári anyagot képező iratokat.” Mindezzel egyidejűleg rögzítették, hogy a szervezetek az öt évnél régebbi dokumentumokat évenként kötelesek selejtezni az iratok egyenként történő tartalmi vizsgálatával.¹

Az általános keretek kodifikálása mellett kezdődött meg az egyes gazdasági ágazatok irányításért felelős – az állam tulajdonosi jogkörét reprezentáló – minisztériumok által jegyzett rendeletek kiadása is. Jelen írás szempontjából az első lépést ebben a folyamatban a nehéz- és könnyűipari miniszter 13.510/1950. sz. együttes körrendelete jelentette. A vállalatok őrzetében lévő iratok gyűjtését és selejtezését a rendelet kifejezetten a „magyar ipari munkásság történetének feldolgozása” perspektívájából tekintette feladatnak, ahol is tizenöt pontban rögzítették, hogy mely iratok tekintendők megőrzendőnek. Ezekben a pontokban a rendeletalkotók egyszerre próbálták létrehozni a vállalatok kapcsán a megőrzendő iratok bizonyos „tematikai” keretét, illetve egy irattípusonkénti listát, amelyek együttesen képesek lefedni a nem selejtezhető vállalati iratok körét. Bár a Levéltárak Országos Központ-

¹ Az évenkénti kötelező selejtezést érintő utasítás a vállalatok esetében önmagában lehetetlenné tette a korabeli selejtezési döntések későbbi felülvizsgálatának, korrekciójának lehetőségét, annak ellenére, hogy a vállalati iratok értékelése és gyűjtése hagyományok hiányában egy ismeretlen terület volt, ahogy a vállalatok szintjén az iratokat érintő döntéshozatali rend is kaotikus, illetve kialakulatlan volt ekkoriban.

jának (LOK) selejtezési szempontjai alapján rögzített listából a gazdasági szervek számos (pénzügyi, adminisztratív-jogi és részben szociális) aspektusa kirajzolódott, jó néhány elemet ugyanakkor (pl. gyártási profil, kereskedelmi tevékenység stb.) teljes mértékben figyelmen kívül hagytak.²

A vállalati iratok gyűjtésének feladata ekkoriban a magyarországi levéltári rendszeren belül elsődlegesen az 1950-ben létrehozott Levéltárak Országos Központjára, illetve az azon belül létrejött vállalati csoportra hárult.³ Mindehhez a jogi kereteket nemcsak a törvényerejű rendelet, hanem – a vállalatok szempontjából – a kohó- és gépipari, a bánya- és energiaügyi, valamint a könnyűipari miniszterek első helyetteseinek közös 1750/1951. sz. körrendelete is megerősítette, mégpedig úgy, hogy a LOK feladata lett a vállalati iratok nyilvántartása, illetve a selejtezések elbírálása is. A körrendelet kiadását jelentősen befolyásolhatta – ahogy a jogszabályban utalás is történt erre – a vállalatok kontrollálatlan selejtezési gyakorlata, így ennek ellensúlyozására rögzítették a LOK levéltárak és irattárak feletti felügyeleti jogkörét, valamint a vállalatok által elkövetett szabálytalanságok és mulasztások esetén azok bejelentésének kötelezettségét az irányító szervek felé. A „fontos tudományos érdekként” definiált iratörzés és nyilvántartás magyarázatát a rendelet kifejezetten „a magyar munkásságnak a tőkés kizsákmányolás ideje alatti életében” és az ipari fejlődés történetében jelölte meg.⁴

² A rendeletben a nem selejtezhető iratok az alábbi kört fedték le: „1. Főkönyvek, tekintet nélkül keletkezésük időpontjára; 2. A mérlegek, évi jelentések és évkönyvek, ugyancsak keletkezésük időpontjára való tekintet nélkül, továbbá az ezek összeállításánál használt könyvelési kivonatok, fogalmazványok és tervezetek. Amennyiben a mérlegek, évi jelentések és évkönyvek nyomtatásban is megjelentek, úgy ezekből is megőrzendő 2-2 példány; 3. Szabadalmak és ezek leírásai, akár kül-, akár belföldi eredetűek azok; 4. A vállalat történetére utaló adatokat, alapítás körüli tárgyalásokat, megegyezéseket, adókedvezményeket tartalmazó iratok, valamint irattári és részvénytnyilvántartó könyvek; 5. Alkalmazottak szociális helyzetét megvilágító iratok (balesetek, jóléti juttatások és ezek előli elzárkózások, mint pl. borítékpénz, segélyek, munkások és munkásegységek elutasító segélykérései stb.); 6. Bérelszámolások, amennyiben folyamatosak és több évről szólnak, valamint hasonló feltétel mellett a munkabérré vonatkozó más adatok (pld. munkások összeállított keresete 10 éven át); 7. A szakszervezetek és a munkáltatók levelezései, bérviszályok, sztrájkok és egyéb munkásmozgalmak írásos vagy ábrázolt emlékei.; 8. Személyzeti ügyek, [úgy]mint felvételi kérelmek, ezek elutasítása, ajánlások, fegyelmi ügyek, elbocsátások; 9. Hadi üzemi parancsnokok iratai (közvetmények, hirdetmények, ítéletek, bizalmas utasítások stb.); 10. A vállalat vezetésével kapcsolatos iratok, mint pl. az igazgatói levelezés vagy mint nagyobb vállalatoknál a titkári irattár, déli konferenciák anyaga; 11. A volt vezetőség magánlevelezései (ide értve a táviratot is, valamint a teljesen magánjellegűnek látszó írások, amennyiben ezek a volt vezetőség valamelyik tagjával bármily összeköttetésben vannak; 12. Felügyelőbizottsági, igazgatósági és egyéb ülésekről felvett jegyzőkönyvek; 13. A vállalat és az állam közötti kapcsolatokra utaló iratok (HM rendelkezések, minisztériumi leiratok); 14. Tröszt, kartell és banki kapcsolatokra rávilágító iratok (belső levelezések, utasítások); 15. Külföldi érdekeltségekre vagy bármily idegen tőkekapcsolatokra, továbbá külföldi bér munkára vonatkozó iratok (kalkulációk, megállapodások).”

³ A LOK tevékenységére ld. Lakos, 2006: 321–323., a vállalati csoportra Sárközi, é. n.

⁴ A LOK több minisztériumnak is kiküldte a selejtezéseket illető tájékoztató levelét, kérve, hogy ismer-

Az általános feltételek rögzítését követően a gépiparért felelős kohó- és gépipari miniszter 2185/1952. KGM számon adta ki rendeletét, amely a már idézett 185/1951. (X.25) sz. MT rendelet területre vonatkozó végrehajtási utasításaként jelent meg. Az MT rendeletben leírtak megismétlése mellett (pl. selejtezés ideje, egyenkénti tartalmi vizsgálat stb.) differenciálás nélkül mondták ki, hogy a rendelet a minisztérium, a felügyelete alá tartozó ipari központok, egyesülések, tervezőirodák, kutatóintézetek és állami vállalatok ügyintézésében keletkezett, illetve azok irattárában őrzött iratokra egyaránt kiterjedt. A selejtezés technikai részletein túl, az összeállított selejtezési ügykörjegyzék (egyidejűleg szerepeltetve a tervgazdasági időszakot megelőző korszakban keletkezett iratokat a korabeliakkal) összesen 150 „iratfajta” sorolt fel, amelynek kétharmadát (94), valamint az összes, 1919–1920-ban és az 1944–1945-ben keletkezett, tárgyi megjelölés nélküli iratot nem selejtezhetőnek minősített.

Az utasítás kihirdetése után rövid időn belül új rendelet kiadására került sor 2360/1952. KGM számon, ahol is az eddigiekben rögzített eljárás újabb szereplővel bővült, miután a selejtezés és begyűjtés folyamatába a Munkásmozgalmi Intézet is „bekapcsolódott”. Míg korábban a megőrzésre érdemes iratok a közlevéltári hálózathoz, elsődlegesen a LOK illetékességébe kerültek, addig az új szabályozás már a Munkásmozgalmi Intézethez rendelte a tizenkilenc pontban összefoglalt, munkásmozgalommal, parasztmozgalmakkal és bármilyen más politikai mozgalommal kapcsolatos iratok azon körét, amelyek 1848 és 1946 között keletkeztek, kimetszve gyakorlatilag a vezetőségi, a szociális, illetve a munkaügyi és személyzeti iratok teljes körét az adott vállalati iratanyag egészéből.⁵ Az új rendelet kapcsán azonban nemcsak az átadásra kijelölt iratok köre (és őrzőhelye) módosult, hanem – szinkronban a korabeli (gazdaság)politika radikalizálódásával – a vállalatok számára előírt jegyzékben rögzített ügykörök száma is, ahol már összesen 619 (!) „ügykört” soroltak fel a selejtezés idejének egyidejű feltüntetésével. A kezelhetetlen hosszúságú, túltagolt lista alkalmatlan volt arra, hogy a vállalati környezetben keletkező irattípusok kezelése kapcsán érdemi tájékoztató pontként szolgáljon, miután a listán létező irattípusok elképzelt ügykörökkel keveredtek össze, túltagolt tételek sematikus meghatározásokkal párosultak, mégpedig úgy, hogy 388 „ügykört” nem selejtezhetőnek minősített a minisztérium.⁶

tessék a LOK felé fennálló bejelentési kötelezettséget. MNL OL XIX-I-18-a 1610-T21-51/1951 https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_4_IrattariSelejtezes_2/?pg=1&layout=s (A letöltés ideje: 2019. szeptember 15.)

⁵ A Munkásmozgalmi Intézet szerepéről a levéltárakban ld. Lakos, 2006: 341–343. A Munkásmozgalmi Intézethez került iratok csak utólagosan, eltérő időpontokban kerültek be az állami levéltárakba.

⁶ Néhány, a teljesség igénye nélkül összegyűjtött, de annál jellemzőbb példa: míg az ügykörjegyzéken egyetlen pontban szerepelt az automatizálás (üzemek automatizálása) összetett kérdése és a keletkező iratok köre (8.), addig az anyaggazdálkodással kapcsolatban majdnem két tucat „ügykörben” foglalták össze az selejtezés/őrzés ügyét, amelyből ráadásul az egyik kétszer is szerepelt (anyagtervek 7., 34.).

Az eddigiekben elmondottak kapcsán érdemes az iratszelejtezés és őrzés korabeli jellemzőit elhelyezni abban a közegben, amelyben születtek, elkerülendő, hogy a kérdést egyszerű „ügyviteli-adminisztratív” hibaként írjuk le.⁷ A rendeletek ugyanis jól illeszkedtek az ötvenes évek elejének (gazdaságpolitikai) törekvéseihez és ideológiájához, amelyek szerint a vállalatok irányításáért felelős minisztérium – a párt legfelső vezetése, a Minisztertanács, illetve az Országos Tervhivatal által kijelölt és megfogalmazott „népgazdasági érdek” és a népgazdaság egészének figyelembevételével – mintegy átfogta, egyesítette (és látszólag homogenizálta) a különböző szintű irányító és a „maga korlátait fel nem ismerő” termelő szervezeteket. Ennek a centralizált irányítási rendszernek volt a fő eszköze az a felső irányító szerv által kiadott utasítás, amelyhez járult a vállalati szerkezetben – az ötéves tervvel összefüggésben – végrehajtott radikális változás: elsődlegesen a korábbi kis- és középvállalatok gyártási profil szerinti összevonása, kisebb részben pedig az egykori nagyvállalati körbe tartozó szervezetek feldarabolása révén létrehozott „profiltiszta”, a vállalati komplex funkciókat csak részlegesen birtokló, főként a közép- és nagyvállalat kategóriájába tartozó gazdasági szervek körének kibővítése. A vállalatok feladatköri, méretbeli és ebből következően számbeli módosulása arra a szándéokra épült, hogy minden gazdálkodó szervezet, lehetőleg egyféle, elkülönülő tevékenységet folytasson (ennek része volt a „profiltiszta” vállalatok kialakítása és a gyártmányszakosítás, a vállalatközi együttműködés megszüntetése és az irányítószerven keresztüli kizárólagos kapcsolatfelvétel lehetősége), így biztosítva elméletileg az egyetemesnek vélt „népgazdasági érdek” érvényesülését, de a gyakorlatban az adott iparág irányításával megbízott adminisztratív szervek irányító-hatalmi szerepét.⁸

Ebbe a „funkcionális” rendszerbe illeszkedett bele a vállalati iratok őrzésének szabályozása és annak ideológiája is, ahol is a történetinek tekintett vállalati iratok őrzésének kizárólagos jogával felruházott levéltári intézményrendszer mellett a vállalatok a saját maguk által keletkeztetett iratoknak csak mintegy ideiglenes ör-

A lista olyan „ügyköröket” is tartalmazott, mint dokumentációs anyag (124.), értekezlet tartása (126.), értekezleti jegyzőkönyvek (148.), majd külön jegyzőkönyvek (műszaki értekezletek, vegyes, műszaki szemle, igazgatósági ülési, fegyelmi, posta értekezlet, szállítási és termelési, laboratóriumi havi jelentés, vállalatvezetői, vegyes üzemi 263.), miközben külön-külön a különböző értekezletek egy részét is felsorolták a jegyzéken. A listán mindemellett olyan „ügykörök” is szerepeltek, mint munkásmozgalmi ügyek (346.), műszaki levelezés (348.), műszaki szervezés (349.), műszaki adatok (384.), műszaki főosztály levelezése, tervek, rajzok (393.) vagy a termelési adatok (563.), tervrajzok (564.), térképek (565.), illetve vállalatvezetői iratok (614.). A grandiózus lista tételeinek korrigálására két alkalommal is sor került (2507/1952. és a 2602/1952. sz. KGM ut.), ezek azonban érdemben nem változtattak az „ügykörjegyzék” jellegén.

⁷ Bikki, 1994: 5.

⁸ „Azt gondolták, hogy pontosan felmérhető és eldönthető, mikor, miből, mennyit kell előállítani [...]. Úgy vélték, hogy a bonyolult feltételeket csak a legfelsőbb vezetés képes áttekinteni, így az alsóbb szintek vezetőinek már részletező utasítások formájában kell kézhez kapniuk a feladatokat és az azokhoz rendelkezésükre bocsátott feltételeket.” Pető-Szakács, 1985: 110.

zöhelyeként (a kötelező átadás és a kötelező selejtezés mellett) jelentek meg. Ebből következően, ahogy a vállalatok az általánosnak tekintett, kizárólag az irányítást felelős szervek révén artikulálható népgazdasági, ágazati érdekek és célok megvalósítása felől tűntek fontos szereplőknek anélkül hogy azoknak saját „legitim” érdekei lehettek volna, úgy maguk a vállalati iratok megőrzése, levéltári átadása is kizárólag az „ipari fejlődés”, a gyári munkásság, a munkásmozgalom stb. története szempontjából bírtak jelentőséggel.⁹

Az iratokra vonatkozó ágazati utasítások egyszerre kezelték egyetlen egységként az adott terület adminisztratív és gazdálkodó szervezeteinek iratait, illetve próbálták meg eliminálni az ágazaton belüli, az egyes gazdasági szervek múltjában, kultúrájában, működésében, funkcióiban stb. – a vállalati dokumentumok terén is – megmutatózó jelentős különbségeket is.¹⁰ Mindezek azonban nem az irányításért felelős minisztérium(ok)¹¹ szűklátókörűsége okán, hanem tudatos politika eredményeként alakultak, hiszen az állami (gazdaság)politika hivatalosan is az irányítással megbízott szervek és a gazdasági szervezetek közötti „ellentmondás” felszámolását tűzte ki célul.¹² A deklarált célok azonban csak részben valósultak-valósulhattak meg,

⁹ Hazai hagyomány hiányában a LOK ekkoriban fordította le a keletnémet Franz Wiszniewski munkáját, amely az üzemi levéltárak felállításáról, a begyűjtendő iratokról, az intézményi levéltár funkciójáról szólt részletesen és mellékletként közölte az 1950-es keletnémet rendeletet is. A közös belügyi-iparügyi utasításban, többek között rögzítették, hogy „a jól rendezett üzemi levéltárnak az a feladata, hogy mint az „üzem emlékezete” (kiemelés a szerzőtől) az üzemvezetésnek, az államnak és ezen túlmenően a kutatásnak és tudománynak megőrizzen minden olyan forrásanyagot, amelyre a folyó ügyvitelben már nincs szükség, de ami mégis marandó értéket képvisel.” Wiszniewski, 1952: 21. A munka ismertetése kapcsán az akkor már működő Központi Gazdasági Levéltár munkatársa sietett leszögezni, hogy „összehasonlítva ezt az elvet a mi levéltáraink gazdasági anyagának, elsősorban a Gazdasági Levéltár anyagának rendeltetésével, a mi anyagunk már nem annyira az egyes érdekelt üzem, hanem inkább a népgazdaság egészének, s főleg a történettudományos kutatásnak érdekeit van hivatva szolgálni.” (Kiemelés a szerzőtől.) Kiss, 1952b: 52. A magyar levéltári felfogás kimondatlanul is az akkori szovjet levéltári gondolkodással, mintsem ezzel a keletnémet koncepcióval mutatott rokonságot. A vállalati levéltárak intézményét a keletnémet rendelet átmeneti megoldásnak tekintette a tartományi vagy egy központi gazdasági levéltár felállításáig, rögzítve, hogy különleges helyzetben (pl. helyhiány, megszűnés esetén) majd az állami levéltárak fogják letétként átvenni a vállalati anyagokat. Wiszniewski, 1952: 21.

¹⁰ Maradva a Kohó- és Gépipari Minisztériumnál a tárca irányítása alá tartozott a vaskohászat, a gépi berendezések gyártása, közlekedési eszközök gyártása, az erőszármű berendezési ipar (villamossági gépek gyártása), a híradástechnika, a műszeripar és a fémtömegcikkipar területén működő (nagy) vállalatok köre. Ugyanakkor sem az ötvenes években, sem a későbbiekben a minisztériumi irányítás alá tartozó vállalatok nem fedték le az adott ágazat egészét (lásd pl. az ipari szövetkezeteket), ráadásul egy-egy vállalat irányítószerve is a minisztériumok, a tanácsok és más hivatalok „autark” törekvései, ill. az egymás közötti hatalmi viszonyok függvényében módosult!

¹¹ A KGM rendeleteivel egyidejűleg más minisztériumok is kiadták a felügyeletük alá tartozó vállalatok iratait érintő rendelkezéseket.

¹² A vállalati iratok őrzése és selejtezése mindazonáltal nem választható el a korabeli hatalmi viszonyok vállalati dimenzióitól sem, sőt! Az államosítást követően ugyanis az állami- és pártszervek tudatosan törekedtek arra, hogy a vállalatvezetőket érintő káderpolitikában kifejezetten a más vállalatnál szocializálódott, az adott vállalattal, annak múltjával, intézményi kultúrájával és sajátosságaival – ebből

hiszen az ötvenes évek irányítási rendszerének jellegéből következően a vég nélküli utasítások és körözhvények között könnyedén elsikkadt a vállalatok iratait érintő szabályozások ügye (is).¹³

Ahogy arról az említés szintjén már volt szó, kezdetben a LOK, illetve az azon belül létrehozott vállalati csoport feladata volt az iratok felkutatása és begyűjtése a gazdasági élet kaotikus viszonyai között, majd újabb fordulópontot a vállalati csoportból kinőtt Központi Gazdasági Levéltár (KGL) létrehozása jelentette 1953 elején. A LOK addigi iratbegyűjtési tevékenysége mellett a KGL feladata lett, hogy: „az ország egész területéről gyűjti, őrzi, kezeli és a tudományos kutatás rendelkezésére bocsátja az országos jelentőségű ipari, gazdasági vállalatoknak [...] a levéltári őrizetbe kerülő, a vállalati ügyintézésben már nem szükséges anyagát”.¹⁴ Az új levéltár illetékességi köre fokozatosan lefedte – a közüzemi vállalatok kivételével – a budapesti vállalatok nagyobb részét, amelyhez a vidéki vállalatok sorából kifejezetten a bányászathoz és a nehéziparhoz sorolt cégek és jogutódai is odakerültek.¹⁵

Az iratgyűjtés és -mentés, a „tudományos érdek” civilizációs küldetésével felvértezett gazdasági levéltárosoknak a vállalati iratok feltérképezésekor számtalan olyan jelenséggel kellett szembesülniük, amelyek ellentétesek voltak az eddig ismertetett normatív szabályozásokkal: a vállalatok képviselői gyakran a selejtezéseket be sem jelentették vagy egész iratsorozatok elbírálását végezték el az előírt egyedi értékelés helyett, máskor a selejtezés elvégzését a levéltárra próbálták hárítani. A korabeli tapasztalatok nyomán jutott a KGL egyik munkatársa arra a megállapításra, hogy a vállalatok jelentős részénél nincs irattári rendszer és ahol van irattári rend, ott, akár egy iratsorozaton belül is többféle kezelés figyelhető meg. A helyzetet ráadásul tetézte „a sok helyen fennálló sovinizmus, mely abban áll, hogy [...] biztosabb helyen látják az anyagot ott, mint levéltári őrizetben. Így a vállalatok egy részében kifejezetten közlik azt, hogy az anyagot nem kívánják átadni.”¹⁶ A kaotikusnak leírt helyzet¹⁷

következően annak írott múltjával sem – igazán azonosuló vállalatvezetőt nevezzenek ki, látszólag ezzel garantálva a fentről jövő direktívák végrehajtásának zökkenőmentességét. A kinevezett, majd többször is kicserélt új vezetők (elsődlegesen az igazgatói posztot betöltők) gyakran maguk sem tudták, hogy pontosan mi tévők is legyenek az iratok jelentős részével, hiszen az iratok őrzése, az arról való döntés a korábbiakban a mindenkori felsővezetés kompetenciájába tartozott – annak tulajdonosi-hatalmi helyzetéből és érdekéből következően.

¹³ Maradva a Kohó- és Gépipari Minisztérium példájánál, a KGM 1952 januárja és 1954 áprilisa között csak a premizálás szabályozására 38 rendelkezést, módosítást és kiegészítést, illetve két helyesbítést adott ki. Berend T., 1976: 121.

¹⁴ 864-02107/1952 Közoktatásügyi Min. sz. leirata a Központi Gazdasági Levéltár megszervezéséről, 1952. dec. 26. MNL OL XIX-I-18-a 864-0024/1952

¹⁵ Ld. részletesen Incze, 1960. A kezdeti időszak illetékességi dilemmáiról Sárközi Zoltán kéziratban maradt munkája ad rövid tájékoztatást, Sárközi, é. n.: 10–13., ill. a KGL működéséről Sárközi, 1992.

¹⁶ Kiss, 1952a: 48–50.

¹⁷ „Közigazgatási hatósági és hivatali iktatási rendben lévő iratokhoz szokott levéltáros el sem tudja képzelni, hogy milyen káosz uralkodik a vállalati iratok terén.” Kiss, 1952a: 49.

megoldására rögtön megoldási javaslat is született, úgymint „az irattári rendszer” felállítása, illetve az azonos típusú vállalatok azonos irattári rendszerének kialakítása és az iratok feletti levéltári kontroll vállalaton belüli garanciájaként elképzelt irattáros személyzet kiképzése.¹⁸

A javaslatokkal szemben a korabeli szabályozások sorában azonban inkább az el-
lentmondások szaporodtak, így bár a KGM rendeleteiben átvették az „irat” és az „irattár” fogalmakat, más rendelkezések azonban ezt figyelmen kívül hagyták, legyen szó akár magasabb, akár alacsonyabb szintű szabályozásról. Nem segítette például a (vállalati) irat megfelelő fogalmának elterjedését, hogy ebben az időben jelent meg az Elnöki Tanács 1954. évi 4. sz. törvényerejű rendelete a műszaki emlékek védelméről. A háború utáni műszaki muzeológia intézményesülésének alapvető dokumentuma szerint ugyanis műszaki emlékek lehetett nyilvánítani „a műszaki emlék jellegű tárgy tartozékait, eredeti vagy későbbi ábrázolását, ismertetését, illetőleg az azt tartalmazó iratot [...] tekintet nélkül arra, hogy az ábrázolt, illetőleg leírt tárgy korábban már megsemmisült (2. §.)”. A műszaki emlékként meghatározott iratokat a tvr. ki is vonta a levéltári rendszer illetékességéből és rögzítette, hogy a népművelési miniszter intézkedhet a műszaki emlék múzeumi elhelyezéséről (5. §.). (Ennek hatásáról a későbbiekben még lesz szó.)

Ehhez hasonlóan problémás volt a Kohó- és Gépipari Minisztérium által 1954-ben az iparvállalatok számára kiadott mintaügyrend is, ahol az igazgató alá rendelt irattár feladatkörét kizárólag az érkező és kimenő posta iktatásában, a kimenő és beérkezett ügyiratok másolatának őrzésében és az iratszelejtezések végrehajtásában jelölték meg. Ez kiegészült a kisebb vállalatok esetében a nyomtatványok és irodaszerek raktározásának feladatával. Ettől elkülönült a titkos ügyiratok irattára, amely az ügykezelés alá tartozott, illetve a műszaki titkárság alá tartozó műszaki dokumentációs tájékoztató csoport, amelynek feladata a „teljes műszaki dokumentáció” nyilvántartása (és a műszaki könyvtár irányítása) volt. Mindeközben a főkonstruktor

¹⁸ Kiss, 1952a: 52. Hasonló javaslatokhoz (központi irattárak létrehozására kötelezett vállalatok körének meghatározása, illetve az iratkezelés rendjének egységesítése) ld. Soós, 1953: 88. Soós Imre írásában ugyanakkor fontos, általánosabb megjegyzéseket is tett a vállalati iratkezelésről, feltárva annak eltérő jellegét és funkcióját: „A közhivatalok [...] iratainak rendszerezését az iktatóhivatal végzi el. Az irat az iktatás során kapja meg az iktatószámot, csoportszámot [...], amely aztán alapját képezi az irattári lerakásnak is. A vállalatoknál ezzel szemben a legtöbb esetben nincs külön iktatóhivatal, iktatás is ritkán. Ha néhol iktatják a levelezést, ezt a munkát a vállalati irattár végzi el, de az itt nyert iktatószám sem azért jön létre, hogy az irattári sorbarakás alapját képezze, hanem csupán mellékes célból: hogy az ügyfél a kimenő levelen valamilyen hivatkozási számot kapjon, vagy azért, hogy az irat vándorlását az ügyintézők között nyomon lehessen követni. Miután az ipari vállalatok legfőbbjében még ilyen fejletlen iktatás sem mutatkozik, megállapítható, hogy a vállalatoknál az iktatás szerepe jelentéktelen, a rendszerezés munkáját az irattárba érkezése után az irattár végzi el, és pedig kizárólag az irattári lerakás érdekében s ez az irattári rendszer független az itt-ott meglévő iktatástól. [...] az ipari vállalatok iratkezelési rendszere tehát nem iktatási rendszer, hanem irattári, iratelhelyezési rendszer.” 86–87. Az államosítás előtti vállalati irattárakról ld. még Kiss, 1953: 66–69.

alá rendelt (műszaki) rajztár az eredeti konstrukciós rajzok őrzését, kiadását és nyilvántartását látta el, s külön gyártóeszköz-rajztár felállítását is elrendelték a főtechnológus vezetése alatt a szerszámokhoz és készülékekhez tartozó műszaki rajzok kezelésére és őrzésére.¹⁹ Jól érzékelhető tehát, hogy az ötvenes években – ahogyan az ügyrend fogalmazott – egy „középnagyságú” gépipari vállalat esetében egymástól jól elkülönülő őrzőhelyeket jelöltek ki a vállalati iratoknak, amelyek közül az irattár feladat- és hatásköre csak egy szűk területre terjedt ki.

Jól illeszkedett az ötvenes évek világához a kezdeti időszak ellentmondásokkal teli tapasztalata nyomán megfogalmazott kiút. Az 1950. évi tvr. alapján a levéltárak illetékességébe sorolt szervek nagy száma, a levéltárakra háruló feladatok előre nem látott nagysága, a mindennapi munka során észlelt, a normatív szabályozással hol szorosabb, de inkább lazább kapcsolatot mutató gyakorlat új levéltári szabályozás életre hívását eredményezte – nem csak a gazdasági szervek vonatkozásában. Így született meg a 45/1958. (VII.30.) sz. kormányrendelet, amely rögzítette az iratok őrzésének hivatalvezetőket terhelő kötelezettségét, az irattári selejtezések eljárásrendjét, illetve az őrzési idők kiterjesztését legalább tíz évre. A vállalati iratok szempontjából azonban elsősorban nem ez, hanem a rendelet nyomán kiadott tárcautasítások jelentettek fontos állomást: a gépipar területén a 8230/1958. sz. KGM utasításban kötelezték a minisztériumi (fő)osztályokat, igazgatóságokat, valamint a vállalatokat, hogy minden iratot nyilvántartásba vegyenek, azaz iktassanak. A KGM a „szocialista rendszer” vállalatirányítási rendszerének, korabeli felfogásának megfelelően – ahelyett, hogy a vállalatok számára megfelelő iratkezelés kidolgozására tett volna kísérletet – tovább erőltette az igazgatási és a gazdálkodó szervek működése homogenizálásának kérdését, hiszen ez a fajta iratnyilvántartás néhány vállalatot (például a háború előtt is állami tulajdonban lévő, a mindennapi működésben aktív állami jelenléttel működő MÁVAG gyárakat)²⁰ vagy egy-egy vállalatban belüli szervezeti egységet leszámítva nem terjedt el, az iparvállalati működéstől legtöbbször idegen maradt.²¹ Az 1952-ben kiadott ügykörjegyzéket ugyanakkor felváltotta egy új selejtezési jegyzék, amelyben a korábbi hatszáz „ügykört” meghaladó listát 195 tételre redukálták, ebből 42-öt nem selejtezhetőnek, 44-et 10 évig őrzendőnek, míg a többit 1–5 éven belül selejtezhetőnek minősítettek. Bár számszerűen látványosan csökkent az ügykörök-tételek száma, lényegét tekintve ugyanazok a problémák jellemezték a jegyzéket, mint a korábbiakban: egyfelől túlságosan általánosan meghatározott tételek szerepeltek benne (pl. vállalatvezetői iratok, titkársági iratok, munkásmoz-

¹⁹ Iparvállalatok ügyrendje, 1954: 7–8., 32., 38., 45.

²⁰ Kiss, 1953: 68.

²¹ Az ötvenes években a korábbi céges működés „maradványaként” tekintettek az iktatás hiányára vagy annak korlátozott voltára, s a többszöri, kötelező előírás ellenére csak évtizedekkel később tudatosult, már amennyiben tudatosult annak iparvállalati működéstől idegen volta vö. Erdmann, 1982. és Pálmány, 1983.

galmi ügyek vagy tervrajzok), másfelől a ténylegesen keletkező iratok köre csak részlegesen jelent meg a listán, amelyet egy merev besorolási rendszer egészített ki (például nem selejtezhetőnek és levéltárba adandónak jelölték a körrendeletek, a szabályzatok és az ügyviteli utasítások előkészítő iratait),²² bizonyítékát adva annak, ahogyan a KGM továbbra is látni és láttatni akarta a vállalati iratok kezelését és magukat a vállalatokat.

Az 1958-as kormányrendelet, majd a minisztériumi végrehajtási utasítás(ok) miközben megerősítették a levéltárak formális szerepét a selejtezés alá vont iratok felett, a téma szempontjából legalább ilyen fontos, hogy a közigazgatási és gazdálkodó feladatokat végző szervek iratainak ügye ismételtlen egyetlen kategóriába került, sőt tovább lépve a homogenizáció útján, immáron minden intézménytípus számára egyöntetűen előírták az addig csak a közigazgatásban használt iktatás feladatát. Ugyanakkor az iktatás problematikája, bevezetése elsődlegesen nem a gazdálkodó szervek működésében jelentett változást – a ténylegesen iktatást végző és használó vállalatok száma minimális maradt –, sokkal inkább az akkori levéltári gondolkodásban eredményezett módosulást. A vállalati iratok értelmezésében ugyanis a (vállalati) iratokat egyre inkább az iktatott iratok kérdésével, a vállalatok által keletkeztetett iratok teljes spektrumát pedig a vállalati gyakorlatban kialakult, szűk hatáskörű irattárakban fellelt iratokkal kezdték el azonosítani. Ez a szemléleti beszűkülés a vállalati irattárak kapcsán gyakran csak a szabályozásokkal ellentétes gyakorlat létét volt képes detektálni (az irattárak elhanyagolt állapota vagy az „iratkezelési-irattári fegyelem hiánya”, illetve az irattárosok alacsony presztízse), akár a korabeli „bennszülött” vállalati irattárosok megszólaltatásával is.²³

²² Mindezek mellett a rendeletben ismételtlen rögzítették a selejtezéseknél az egyenkénti tartalmi vizsgálatot, illetve „nem szabad kiselejtezni a [...] a, a minisztérium és az állami gazdálkodó szervek szervezetére, működésére, fejlődésére és ügykezelésére vonatkozó alapvető fontosságú adatokat tartalmazó iratokat, b, politikai, gazdasági, tudományos, történelmi vagy művészeti szempontból értékes iratokat, c, az 1867. évben vagy az azt megelőző időben, valamint az 1919. és 1944. évben keletkezett iratokat, d, az irattárakban őrzött közlevéltári anyagot képező iratokat (sic!).”

²³ Ld. pl. Levéltári Híradó, 1959: 93–113., Levéltári Szemle, 1961: 97–104., Irattári rovat / Az irattárosképzés tapasztalatai fejezeteket, különösen Sárközi, 1959, valamint Sárközi, 1961. A KGM alá tartozó vállalatoknál maradvány, a néhány évvel később megjelent, jó példaként állított Lenin Kohászati Művek (LKM) irattári rendszerét ismertető munkában a szerző nem említette meg, hogy az LKM a korábban is állami tulajdonban lévő diósgyőri Vasgyár/MÁVAG-ból jött létre, így annak iratkezelési és irattári rendszere inkább volt kivételnek, mintsem általánosnak tekinthető a vas- és gépipar területén. Ld. Sárközi, 1968, vö. Kiss, 1953: 64, 68. Már ekkoriban is szembetűnővé vált, hogy a vállalati levéltárak elemzése kapcsán hiányoztak a keletkező és történetinek minősülő irattípusokat, iratfajtákat számba vevő elemzések, pedig a kérdés az ötvenes évek elején még jelen volt a levéltári irodalomban, ld. röviden: Wiszniewski, 1952: 8–9, 22–25. Külön érdekessége a keletnémet utasításnak, hogy olyan iratok is szerepeltek a maradandó iratok között – pl. prospektusok, katalógusok, folyóiratok, üzemi újságok, faliújságok, tájékoztatók, naplók, visszaemlékezések, sajtókiadványok stb. – amelyek sem a magyarországi szabályozások sorában, sem a vállalati levéltárakról való gondolkodásban nem kaptak figyelmet. Ezekben az években készült el Eric Neuss gazdasági irattannal foglal-

A sematikus levéltárosi szemlélet, a gazdasági életet formálisan uraló adminisztratív szervek homogenizációs törekvéseit megtestesítő normatív szabályozásokkal olyan kereteket jelöltek ki a vállalati iratok értékelése és gyűjtése terén, amelyek eleve bizonytalanná tették azok vállalatok általi érdemi elfogadását. Az iratok őrzőhelyének intézményi szintjét illetően a helyzetet ráadásul bonyolította, hogy az 1953 óta működő önálló KGL-t 1961 végén megszüntették és beolvasztották a Magyar Országos Levéltárba (MOL). A KGL addigi működése során összességében több mint 7800 folyóméternyi iratanyagot gyűjtött be.²⁴ Néhány évvel korábban ugyan megfogalmazódott az az elképzelés, hogy a vállalati iratok gyűjtésének és megőrzésének folyamatában elengedhetetlen lesz a vállalatok bevonása, mivel a keletkező vállalati iratok mennyisége okán a KGL hosszú távon nem képes befogadni azokat,²⁵ ám a gyakorlatban teljesen más irányt vett a gazdasági iratok ügye. A KGL megszüntetésekor az iratanyag mennyiségileg legnagyobb részét a MOL-ban helyezték el, míg kisebb részét a területileg illetékes levéltárak kapták. A felosztás problematikus, következtelen volta leglátványosabban a budapesti vállalatok esetében mutatkozott meg, amit tovább bonyolított az egyes levéltári intézményeken belül őrzött vállalati levéltárak kezelésének gyakorlata. A levéltárakban ugyanis – miután már a KGL működése során (bár ekkor még inkább csak virtuálisan, de) a fondszerkesztési alapelvek elfogadásával fizikailag is megkezdődött a szerves egységet alkotó vállalati levéltárak szétbontása – az államosítás előtti anyagot mesterségesen elkülönítették a „népi demokratikus” időszak anyagától. A felosztás során számos esetben ugyan az államosítás előtti anyag a MOL őrizetében maradt, de a „szocialista” időszak során keletkező iratokkal kapcsolatos feladatok a területi levéltárhoz kerültek.²⁶

kozó munkájának részleges magyar fordítása is, amely azonban kéziratban – és visszhang nélkül – maradt. A német kiadás ismertetéséhez ld. Meisner, 1955.; az államosítás előtti cégek irattípusaihoz Kiss, 1953: 64–66., a „szocialista” időszak általános ismertetéséhez Oltvai, 1955: 276–285. Sem ekkor, sem a későbbiekben nem került sor differenciálabb jegyzék(ek) összeállítására, amelyek ráadásul az államosítás előtti és a későbbi időszak iratait is magában foglalták volna, érzékeltetve a folyamatosságot és a különbségeket egyaránt. Az államosítás előtti iratokhoz általánosan ld. a Levéltári Igazgatóság által 1972-ben összeállított és minden levéltárnak megküldött sorvezetőt: 51.321/72 X. Útmutató a tanácsi levéltárakban őrzött gazdasági iratanyag rendezéséhez https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_06_LeveltariFeldolgozas_2_Rendezes/?pg=759&layout=s (A letöltés ideje: 2019. szeptember 15.)

²⁴ Incze, 1960: 4., Sárközi, é. n.: 95.

²⁵ Szerkesztői megjegyzés Sárközi Zoltán: Gazdaságtörténet és a levéltárak a 36. német levéltárosnapon c. írásához, 1959: 219. A probléma a KGL felszámolása után néhány évvel később is felmerült ld. Szedő, 1965: 197.

²⁶ A hatvanas évek elejére kialakuló levéltári gyakorlat ideológiáját Ember Győző fogalmazta meg a legtömöbben: „Előfordulhat, hogy valamely szerv jelentősége változatlan marad, sőt növekszik, ugyanakkor fondjának forrásértéke csökken. Ez következik be egyes gazdasági szerveknél, amikor államosítják őket [...]. A szerv jelentősége a gazdasági életben az államosítás következtében nem csökken, hanem növekszik, fondjának forrásértéke ugyanakkor viszonylagosan kisebbedik, mert a szerv működésére vonatkozó legfontosabb adatok, amelyek az államosítás előtt egyedül a szerv

Ilyen abszurd helyzet alakult ki olyan gépipari vállalatok esetében mint például a Ganz, a Csepel Művek vállalatai vagy a budapesti MÁVAG.

A korabeli illetékességi kérdések ellentmondásait a későbbiekben sem sikerült megoldani, sőt az Új Magyar Központi Levéltár (ÚMKL) létrehozásával – különösen a fővárosi székhelyű vállalatok vonatkozásában – a problémák még látványosabbak lettek. A helyzet rendezésére kiadott 101/1975. KM utasítás alapján az ÚMKL-hez kerültek a minisztériumok közvetlen felügyelete és irányítása alá tartozó kereske-

fondjából lehetett megtudni, az állami irányítás és ellenőrzés következtében immár az irányító és ellenőrző állami hatóságok fondjaiból is megtudhatók. A fond forrásértékének ilyen viszonylagos kisebbedése következtében megtörténhetik, hogy valamely gazdasági szerv államosítás előtti fondja központi levéltárba kerül, ugyanannak a szervnek az államosítás utáni fondját ellenben a szerv székhelye szerinti illetékes területi levéltár őrzi. Félreértés elkerülése végett le kell szögezni, hogy ilyen esetekben csak látszólag van szó ugyanarról a szervezetről, annak államosítás előtti és utáni fondjairól. *Tulajdonképpen két külön szervnek a fondjairól van szó, hiszen az államosítás utáni szervet nem tekinthetjük azonosnak az államosítás előttivel, még akkor sem, ha az államosítás tényén kívül semmiben sem különbözik tőle.*” Ember, 1963: 14–15. (kiemelés a szerzőtől). Jól látható, hogy a korabeli levéltári értelmezésben az irányító szervek iratanyagában fellelhető legfontosabbnak tekintett (vállalati) adatok ugyanolyan értékkel és jelentéssel bírtak, mint az adott vállalat iratanyagában fellelhető információk, függetlenül azok keletkezésének körülményeitől és céljától. Ezek az adatok azonban sokkal inkább tekinthetők az alá- és fölérendelt szervek közötti kapcsolat, mintsem az adott vállalat (vagy intézmény) működésének kizárólagos adatainak. Az Ember által leírt szervezeti-kapcsolati kép nem volt más, mint az adminisztratív szervek korabeli törekvéseinek levéltári interpretációja, amely az irányítás alá vont vállalatokat csak egy egyszerű, passzív végrehajtó szerepben akarta láttatni, s ehhez jól illeszkedett az államosítás aktusának választóvonalként való deklarálása a vállalatok történetében – a diszkontinuitás ily módon való hangsúlyozásával is elidegenítve a vállalatokat a saját múltjuktól és annak forrásaitól. A felosztás alapjait még a KGL-ben dolgozták ki az ötvenes évek végén a szovjet tulajdonba kerülés, az állami kezelésbe vétel és az államosítások „fordulópontjai” mentén, ld. Incze, 1960: 5–6. A korszakhatár kérdéséről nem függetlenül, a formálódó rendezési gyakorlat is számos problémát magában hordozott az államosítás előtti levéltárakat illetően. Az iratanyagok középszintű rendezése kapcsán ugyanis a későbbiekben rögzítették, hogy a vállalati iratokból a nyugdíjpénztárak, segélyező egyesületek, sportegyesületek, kulturális egyesületek, fogyasztási szövetkezetek, üzemi bizottságok, hadiüzemi személyzeti parancsnokok, igazoló bizottságok stb. irataiból külön fondot kellett kialakítani a már idézett 1972-es „Útmutató” alapján. A fondok különválasztása látszólag kevésbé tűnt kérdésesnek az OL Z szekciója esetében, mivel ott a rendezésnél a fondcsoporton volt a hangsúly, bár nem problémamentesen, de a tanácsai fenntartású őrzőhelyeknél ilyenek kialakítására nem került sor a XI. fondfőcsoportban. Ugyanakkor arra, hogy a levéltár kifejezést miért nem használták az összetartozó vállalati fondok kapcsán az alábbi magyarázat született: „a szervezeti alapon kialakított fondcsoportok magukon viselik a levéltár alapvető ismervét, a fondképzők közötti szerves kapcsolatot. Hogy ezeket a fondcsoportokat mégsem nevezzük levéltárnak, noha több esetben már a konszern irattárában is együtt voltak, annak oka legfőképpen a fondképzők kapcsolatainak dinamizmusában, a tőkés gazdaság természetéből adódó változékonyságában rejlik.” Buzási, 1978: 7–8. A levéltár kifejezés használata kimondatlanul is a fondok szerves összetartozásának érzését keltette volna, elég csak utalni a családi levéltár fogalmára, míg a fondcsoport megnevezés egy neutrálisabb kifejezést takart. A levéltár és fondcsoport fogalmának bizonytalan használathoz ld. még Ember, 1982: 154–155. A kérdés mindemellett valószínűleg nem függetleníthető a politikai rendszer családról, ill. cégekről alkotott felfogásától sem, ennek elemzése azonban túlmutat jelen írás keretein.

delmi, beruházó, tervező, kutató és szolgáltató tevékenységet ellátó vállalatok, illetve a többségében a fővároson kívül működő trösztök anyagai, míg a Fővárosi Levéltárhoz a minisztériumok felügyelete alatt működő budapesti székhelyű *ipari vállalatok és trösztök*, illetve a vidéki székhelyű trösztök és vállalatok Budapesten működő vállalatainak, kirendeltségeinek, üzeleinek az iratanyaga. A rendeletben kitértek a Pest Megyei Levéltár illetékességébe tartozó vállalatok ügyére is. Utóbbihoz a Pest megyei székhelyű vállalatok mellett, a megyén kívüli székhellyel bíró szervek Pest megyében működő telephelyei, üzelei, lerakatai tartoztak. A rendelet oly módon rendezte tehát a vállalati iratok gyűjtésének és őrzésének kérdését, amely a gazdaság jellemzőivel nem mutatott kapcsolatot, ráadásul egy-egy vállalaton belül is – negligálva a vállalatonként változó belső intézményi kapcsolatokat – egyidejűleg más-más levéltárba utalta a vállalat különböző szintű és formában működő egységei által keletkeztetett iratokat, pontosan érzékeltetve, hogy a szabályozások illetén módjával milyen mértékben volt képes a levéltári intézményrendszer értelmezni és lefedni a gazdasági ágazatok és vállalati szervezetek komplex rendszerét. Mindazonáltal a levéltárak vállalati iratokkal kapcsolatos problémáinak csak egy részét képezték az illetékességből eredő kérdések. (Ez elsődlegesen a keletkező vállalati iratok mennyisége, illetve a rendelkezésre álló raktári kapacitások okán merült fel érdemben, amely idővel olyan módon oldódott meg, hogy a vidéki nagyvállalatok jelentős része az ÚMKL illetékességébe került át.) Legalább ilyen meghatározó volt az adott viszonyok között a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. tvr.-nek és végrehajtási utasításának életbe lépése is, amelyről a következő részben lesz szó.

Felhasznált irodalom

- Berend T., 1976 = Berend T. Iván: A szocialista gazdaság története Magyarországon 1945–1968. Bp., 1976.
- Bikki, 1994 = Bikki István: A gazdasági levéltárügy Magyarországon. Levéltári Szemle, 1994. 3. sz. 3–9.
- Buzási, 1978 = Buzási János: A kapitalizmuskori vállalati iratanyag levéltári rendezésének problémái. Levéltári Közlemények, 1978. 3–19.
- Ember, 1963 = Ember Győző: A levéltári gyűjtőkörök elhatárolása. Levéltári Közlemények, 1963. 1.sz. 3–21.
- Ember, 1982 = Ember Győző: Levéltári terminológiai lexikon. Bp., 1982.
- Erdmann, 1982 = Erdmann Gyula: A vállalati iratkezelés, irattározás az államosítások után. Az Új Magyar Központi Levéltár Közleményei. Szerk.: Káposztás István, 1982. 29–33.
- Incze et al., 1960 = Incze Miklós et al. (öáll.): A Központi Gazdasági Levéltár fondjainak jegyzéke. Bp., Levéltárak Országos Központja, 1960.

- Kiss, 1952a = Kiss László: A gazdasági irattermelő szerveknél folyó selejtezések tapasztalatairól. Levéltári Híradó, 1952. 3. sz. 46–52.
- Kiss, 1952b = Kiss László: Hozzászólás „Wiszniewski (sic!): Egy üzemi levéltár megszervezése” c. cikkéhez. Levéltári Híradó, 1952. 4. sz. 52–55.
- Kiss, 1953 = Kiss László: A vállalati iratkezelésről. Levéltári Híradó, 1953. 2–4. sz. 63–79.
- KGM, 1954 = Kohó- és Gépipari Minisztérium Főkönyvelőség-Számviteli Osztálya (öall.): Iparvállalatok ügyrendje. Irányelvek. Budapest, 1954.
- Lakos, 2006 = Lakos János: A Magyar Országos Levéltár története. Bp., 2006.
- Meisner, 1955 = Meisner, Heinrich Otto: Az új gazdasági irattan. Levéltári Híradó, 1955. 1–2. sz. 169–171.
- Oltvai, 1955 = Oltvai Ferenc: Szocialista iparvállalatok szervezete és iratai. Levéltári Közlemények, 1955. 1. sz. 272–285.
- Pálmány, 1983 = Pálmány Béla: Az irattári munka kérdései az ÜMKL Módszertani osztályán. A levéltárak és a szocialista irattárak kapcsolatai. Szerk.: Csorba Csaba. Magyar Könyvtárosok Egyesülete Levéltári Szekció füzetek 3., 1983. 21–33.
- Pető-Szakács, 1985 = Pető Iván-Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985. I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka. Bp., 1985.
- Sárközi Zoltán: A Beloiannis Híradástechnikai Gyár iratkezelésének és irattározásának ismertetése. Levéltári Híradó, 1959. 3–4. sz. 121–126.
- Sárközi, 1961 = Sárközi Zoltán: A vállalati irattári rendszerekről. Levéltári Szemle, 1961. 3–4. sz. 187–197.
- Sárközi, 1968 = Sárközi Zoltán: A Lenin Kohászati Művek irattári rendszere. Levéltári Szemle, 1968. 1. sz. 221–230.
- Sárközi, é. n. = Sárközi Zoltán: A Központi Gazdasági Levéltár története (1953–1961). Gépirat. H. n., é. n. [1974]
- Sárközi, 1992 = Sárközi Zoltán: A Központi Gazdasági Levéltár története (1953–1961). Levéltári Szemle, 1992. 1. sz. 49–56.
- Soós, 1953 = Soós Imre: A vállalati iratkezelés Heves Megyében. Levéltári Híradó, 1953. 2–4. sz. 80–88.
- Szedő, 1965 = Szedő Antal: A magyar levéltárügy néhány időszerű kérdése. Levéltári Közlemények, 1965. 2. sz. 197–208.
- Wiszniewski, 1952 = Wiszniewski, Franz: Egy üzemi levéltár megszervezése. Levéltári szakmai továbbképző tanfolyam előadásai 6. Levéltárak Országos Központja, Bp., 1952.

Kovács Eleonóra

Kompetencia – „nyersanyag” – igények

A levéltári kiadványok lehetséges műfajai nyomtatásban és elektronikusan

Miért kell beszélnünk róla?

Írásom leginkább együttgondolkodásra ösztönző céllal született, hiszen régóta tapasztalhatjuk, hogy értékes, színvonalas levéltári kiadványok sok esetben nehezen jutnak el az olvasókhoz, s az intézmények is keresik a lehetőséget, hogy megteremtsék a tartalom, a forma és a közönség igénye közötti egyensúlyt, s ezzel összefüggésben a levéltári kiadványok megújításának lehetőségét. Utóbbi annál is inkább lényeges, mert nehezebbé vált a kiadványi munka, szűkösebb az anyagi háttér, megfontolandó mit adunk ki, s bizonyos kiadványtípusok elkészítése már nem is biztos, hogy papír alapon a legcélszerűbb, ellenben egyre inkább érdemes foglalkozni az elektronikus kiadványok létrehozásának gondolatával. Az is látszik, hogy egyre nagyobb szerepe van a szakszerű és esztétikus tipográfiának, valamint a lehetséges olvasóközönség felé irányuló híradásnak, reklámnak.

Az alábbiakban megfogalmazottak valamennyi levéltártípust érinthetik, bár a tapasztalatok jelentős részét a Magyar Nemzeti Levéltárban végzett munkám során szereztem. Nem célom azonban egyetlen intézmény kiadványi munkájának elemzése, sem egyetlen lehetséges út felrajzolása, sokkal inkább annak áttekintése, hogy melyek azok az általános kérdések/problémák, amelyek a közgyűjteményekben – elsősorban a levéltárakban – zajló könyvkiadásban ma jelen lehetnek. Az alábbiakban jobbra kérdések, ötletek, vázlatos megoldási javaslatok következnek, gondolatok a levéltári könyvkiadásról.

A közelmúltban több olyan változás is történt a levéltáros szakmában, amelynek a hatása még nem érzékelhető teljes egészében a napi munka során, így az sem mérhető fel egyelőre, hogy mennyi hely és idő marad a kiadványi feladatok számára a szakfeladatokon belül, s ezeket mennyiben támogatják a fenntartók. Egy jól működő modell kidolgozása azonban független lehet attól, hogy a levéltári feladatokon belül arányeltolódások tapasztalhatók és várhatók. Az ügyfélszolgálat, a hivatalnoki feladatok kiemelt volta, vagy a levéltár-pedagógia iránti igény megnövekedése nem jelent(het)i a levéltárak kiadványi-tudományos feladatainak megszűnését. Mértéke, tartalma, gyakorisága változhat, de alapja – bármilyen verzióban is valósul meg – egy jól működő kiadványi elképzelés kell(ene), hogy legyen.

A cél az, hogy egy olyan utat tudjunk kijelölni magunknak a jövőre nézve – a levéltáros szakmában, de egyenként intézményen belül is –, amely professzionális, az intézményeken belül egységes (és az olvasókhöz is eljutó) kiadványokhoz vezet, s amelyet követve a kiadványi munka nem veszteséges, hanem fenntartható, ugyanakkor támaszkodik azokra az előnyökre, amelyekkel a levéltárak rendelkeznek. Bizonyára vannak intézmények, amelyek tudatos, átgondolt kiadványi stratégiával bírnak és annak szellemében tevékenykedve korszerű, új típusú, az új igényeknek megfelelő kiadványokat hoznak létre, a tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a levéltárak nagy része – bár sok színvonalas kötetet készítenek a kollégák – még nem gondolta át kiadványi munkájának megújítási lehetőségeit és módját.

A kiadványokat meghatározó három fő elv

A *kompetencia* – „nyersanyag” – *igények* hármassága lehetne/kellene, hogy a három meghatározó tényező legyen arra vonatkozóan, hogy mit, miért és hogyan adunk ki. Ezen tényezők együttese határozhatná meg, hogy milyen műfajban érdemes próbálkoznunk. Kissé leegyszerűsítve úgy lehet ezeket elképzelni, mint három egymást metsző halmazt, amelyek mindegyikében feltüntetjük azokat a tényezőket, jellemzőket, amelyek érvényesek saját intézményünkre. A közös halmazba kerülő jellemzők alapján meghatározható kiadványtípusok/publikációtípusok azok, amelyek megvalósításán érdemes leginkább elgondolkodni. (Természetesen tehetünk kivételt is, de hasznos, ha figyelembe vesszük a kompetencia – „nyersanyag” – igények alkotta hármasság szűrőit.)

A kiadványi munka több olyan szempontot is felvet ma már, amelyek évtizedekkel ezelőtt nem voltak még napirenden, jelenleg azonban már megkerülhetetlenek, s amikor publikációkról gondolkodunk, ezeket is figyelembe kell venni. Ilyen például az elektronikus kiadványok hasznossága, illetve annak megvizsgálása, hogy egy bizonyos struktúrájú tömeges információnak milyen típusú közzététel felel meg leginkább. Utóbbi gondolat már elvezet az „adatbázis vagy forráskiadvány” gondolatköréhez. Amennyiben következetesen alkalmazzuk a hármasság szűrőit, könnyen belátható, hogy mindegy milyen a hordozó, a műfaj, a téma, az olvasók/felhasználók köre, mindig meg lehet találni a legmegfelelőbb publikálási módot. Tanulmányomban ugyan elsősorban a kiadványok megnevezést használom, de természetesen mindenféle hordozón és formában megjelent publikációról, publikálásról van szó, nem csupán a papír alapon megjelentetett kötetekről.

Részletesen lehetne szólni egy-egy területről – adatbázisok, elektronikus kiadványok, periodikák, különböző papír alapú kiadványtípusok –, s ezt talán később mások egy-egy tanulmányban meg is teszik majd. Én kevésbé részletezve, inkább átfogóan szólok e gondolatokról, kérdéseket vetek fel, „írásban gondolkodva” járom körül a témát, remélve, hogy másokat is gondolkodásra készíthetek.

Kompetencia

A levéltárak rendelkeznek egy külső munkatársak, kutatók által nem birtokolt előnyvel, azzal a tudással, amivel a levéltárosok az iratok tartalmáról, felhasználhatóságáról, lehetséges feltárásáról, a kutatás módjáról, a saját gyűjteményeikben található anyagok különböző típusú kiadványokban való legcélszerűbb publikálásának módjáról bírnak. Ez a tudás elsősorban levéltárosi tudás, nem kutatói, miközben nagy előny, hogy a kollégák többségének van kutatói rutinja is. A napi feladatokkal, kutatási témákkal összhangba hozva a kiadványi feladatok számára is tudatosan ki lehetne aknázni ezeket az ismereteket.

A kompetencia természetesen más intézményekkel együttműködésben is hasznosítható, ám nagyon fontos, hogy a levéltárak ne előnytelen megállapodások mentén „beszállítói”, „alvállalkozói” legyenek olyan együttműködő partnereknek, amelyek időt, energiát nem tudván/akarván ráfordítani az általuk kutatni szándékozott területre, a levéltárosok segítségét kérik. A tudás, s a feladatokra fordított idő érték. A kompetencia felhasználása saját erőből, saját magunk által kitűzött célra, vagy megfelelő együttműködő partnerekkel közös célra egyaránt jól működhet, amennyiben utóbbi nem kedvezőtlen, aránytalan megállapodást jelent. (A kedvező megállapodás nem csupán anyagilag lehet kedvező természetesen, hanem az intézmény presztízsét növeli, a közös vállalkozásban dolgozók szakértelmét elismeri, s a közös eredményből, a sikerből egyaránt részelteti a partnereket.)

Jó és hasznos együttműködésekre van példa az intézményekben kutató – sok esetben társ közgyűjteményi – kollégák, történészek, tanárok munkájának eredményeképpen létrejövő kéziratok levéltári kiadásaként is. Ezek azonban – lévén nem saját munkatársak munkái, s így nem adhatók feladatként – csak szórványosan fordulnak elő, nem tervezhetők be a kiadványok sorába.

Könyvkiadókkal való együttműködésre is volt/van példa. E társulási forma sem elvetendő, de érdemes alaposan megvizsgálni, hogy melyek azok a lehetőségek, képességek, előnyök, amelyek csak így pótolhatók, illetve azt, hogy mennyivel kedvezőbb megoldás ez az intézmény számára, mintha saját maga valósítaná meg a tervezett kiadványt.

„Nyersanyag”

A levéltárakban őrzött iratanyaghoz – értelemszerűen – a levéltárosok férnek hozzá legegyszerűbben, leginkább nekik van áttekintésük az iratokról, a struktúrát és a kontextust is jobban ismerhetik mint a külső, akár profi szakkutatók, s ha ráadásul még ők maguk is azok, és kutatják az iratanyagot, akkor akár részletekbe menő, tartalmi ismeretekkel is bírnak róla. A publikációk alapjául szolgáló iratanyaghoz

nagyon erősen kapcsolódik a levéltárosok napi munkája során szerzett tudás, olyan információk, amelyek nemcsak a feldolgozhatóság, hanem a kiadványi munka hasznára is fordíthatók.

Az említettek még nem elegendők a sikeres kiadványok létrehozásához, ám olyan előnyök, amelyeket vétek lenne nem kihasználni. Kiadvány- és igénytípustól függően, átgondolt kiadványi munkaterv esetén jól beépíthető a levéltári feladatok közé a kiadványkészítés is, amely a levéltári munka során előtérbe került iratcsoportokra alapozva, évekre előre tervezett publikációs elképzeléseket eredményezhet. Eleve más szemmel tekintünk feladatainkra, ha tudjuk, hogy többes célt is szolgál(hat). Például egy iratanyaghoz készülő jegyzék, vagy egy kiállításra válogatandó irategyüttes összegyűjtése a későbbiek során hasznos kiindulópont lehet akár egy kiadványhoz is.

Igények

A levéltári kiadványok létrehozásánál többféle igénnyel kell szembenéznünk, amelyek között jelen van, de nem a legfontosabb a nyereségesség, a piaci igény. Mellette figyelembe kell venni más szempontokat is, amelyek jó esetben találkozhatnak a piaci igényekkel.

Mire van szüksége kutatóinknak? Forráskiadványok, adatbázisok, a legkutatottabb témákra vonatkozó segédletek, népszerűsítő, igényes kivitelű kötetek egyaránt hasznosak és keresettek lehetnek. A kutatói igények természetesen fel is kelthetők olyan iratanyagok iránt, amelyekről a levéltárosok tudják, hogy adattartalmaik folytán – ha a hozzáférés gördülékennyé válik – gyakori használatra lehet számítani.

Mivel szólíthatjuk meg a fiatalokat, diákokat? És mi a célunk ezzel a „megszólitással”? A jövőendő levéltárhasználók, -látogatók körének kialakítása? Az oktatás segítése? A helyi identitás erősítése? Mennyire élő ez az igény? Az oktatási intézmények, a fiatalok felől jelentkezik már, vagy még nem jutottunk el ide, s inkább a fenntartó várja el tőlünk, illetve a levéltár próbálja felkelteni az érdeklődést saját maga iránt? Valóban csak a modern eszközökkel bemutatott tartalom lehet érdekes? Nincs elég ereje önmagában az információnak, hogy érthetően és érdekesen „kevésbé korszerű” köntösben is eljusson az inkerkűszöbig?

Milyen kiadványtípussal szólítható meg egy lehetséges támogató, vagy a már meglévő szponzori kapcsolatok milyen igényeket támasztanak? (Ilyen esetben inkább a – jól előkészített – projekthez célszerű megfelelő támogatót szerezni.)

Mi könnyíti meg a saját munkánkat? (Hiszen számos kiadvány jóval messzebbre mutat, mint megszületésekor gondolnánk.) Olyan kiadványok létrehozására is gondolnunk kell, amelyek a levéltárhasználók (szándékosan nem csak a kutatók körét nevezem meg így) által gyakran megfogalmazott kérdésekre adnak választ, vagy gyakran kutatott anyagokat tárnak fel. A kiadványi tevékenység tervezésekor érdemes áttekinteni a közelmúlt különböző típusú kutatási témáit is.

Ellentétpárok – rugalmasság

Eddigi tapasztalataink alapján néha hajlamosak vagyunk ellentétpárokból gondolkodni a különböző típusú publikációk tervezésekor, holott egy intézmény kiadványi palettáján többféle típusú kiadvány szerepelhet, sőt ugyanakkor a témának/iratanyagnak különböző szinteken és formában való publikálása is indokolt lehet (pl. más cél vagy más korosztály esetén).

Tudományos – népszerűsítő; adatbázis¹ – forráskiadvány; elektronikus – nyomtatott; teljes – válogatás; egy korszakot bemutató – egy témát bemutató; külső erőforrásokkal – saját erőforrásokkal (szerzőket is beleértve); ingyenes – díjköteles.

Végigtekintve a fentiekben láthatjuk, hogy ezek valójában nem ellentétes megoldási módok, hanem más és más célra alkalmas lehetséges utakat jelentenek. Jól megválasztva, kellő rugalmassággal viszonyulva hozzájuk meglehet a létjogosultsága valamennyinek.

Ha a kompetencia (mihez értünk, miről vannak ismereteink) – „nyersanyag” (mi áll rendelkezésre) – igény (mire van szükség) hármából indulunk ki, akkor eljutunk a létrehozható publikációk köréhez. Ez azonban nagyon bőséges halmaz lehet többféle publikálási móddal. Hogy ezek közül mikor melyiket alkalmazzuk (milyen jellegű kiadványt hozunk létre), a cél – a téma – és az alkalmasnak ítélt forma határozza meg.

A levéltári kiadványok műfajai

Forráskiadványok

Helyzetünkben és alapfeladatunkból is adódik, hogy ez az egyik legalapvetőbb kiadványtípus, s a közzététel egyik módja. Megfontolandó, hogy mikor van értelme nyomtatott, s mikor elektronikus formában közreadni a választott forrást, hiszen a forráskiadás jövője egyre inkább az elektronikus felé tart, bár a jelenben igény van még a nyomtatott könyv alakra is. Kis mennyiségben, illetve bizonyos típusú forráskiadványok kiadhatók nyomtatásban is, de az elektronikus kiadásnak sok előnye van.

A nyomtatott – elektronikus dilemmához hasonlóan ugyancsak megfontolandó, hogy mi felel meg jobban a kiválasztott dokumentum-együttes publikálásának (s a publikáció céljának), forráskiadvány vagy adatbázis? Bizonyos dokumentumtípusoknál (pl. adatokat tömegesen tartalmazó iratok; számtalan utalást, leírást

¹ Az adatbázisoknak többféle szintje, típusa lehetséges. Itt kizárólag arra utalok, hogy az irattípusnak, adattartalmának, struktúrájának és a felhasználói igényeknek az egybevetésével mérlegelni kell, hogy a források közzétételének milyen szerkezetű, részletességű módja szükséges, s azt a forrásszöveg publikálása vagy adatainak adatbázisba rendezett, digitális képpel ellátott közzététele oldja-e meg jobban.

tartalmazó szövegek) esetén nem elegendő az adatbázis, s még az sem biztosítja az információk hatékony publikálását, ha az irat digitális képe is látható. A leíró, érvelő tartalommal is bíró iratoknál, ahol nem pusztán az említett adatok (személynevek, helységnevek, tisztségek, dátumok, mennyiségek) fontosak, hanem maga a megszövegezés, a szöveggörnyezet is lényeges lehet, a teljes szöveg elolvasása a legbiztosabb a kutatás során. (Utóbbi esetben a forráskiadványban közzétett ártírt, jegyzetekkel ellátott szöveg megkönnyítheti a kutatást.)

Miután megvizsgáltuk, hogy melyik forrástípusnak milyen típusú közzététel felel meg, s forráskiadvány mellett döntöttünk, még azon belül is számos döntést kell hoznunk: az iratanyag mennyisége, szerkezete, az adatok strukturáltsága szempontjából, illetve hogy országos szinten érdemes-e foglalkozni vele, mert mindenütt viszonylag hiánytalanul megvan vagy unikális stb. Utóbbi mérlegelés nem csupán az MNL tagintézményeiben merülhet fel, hanem például egyházi levéltárak körében is közös projekt formájában.

Teljes iratmennyiségre vonatkozó forráskiadás – válogatás: mindkettőnek lehet létjogosultsága. Válogatás létrejöhet például oktatási, ismeretterjesztési céllal, vagy abban az esetben, ha egy irategyüttesben jól elkülöníthető részek találhatók, s mi csak egy bizonyos témával kapcsolatban akarunk forrásokat közzétenni. A teljes iratmennyiségre vonatkozhat a közreadás, ha a publikálásra kiválasztott irategyység minden egyes darabja releváns információkat tartalmaz, illetve, ha csak egységben értelmezhető.

Teljes szövegű forráskiadás – részletek publikálása: a publikálásra kiválasztott anyag (legyen az akár a teljes iratmennyiség, akár válogatás) minden egyes darabját teljes szöveggel közöljük, vagy csak a téma szempontjából fontos szövegrészeket adjuk közre (akár minden egyes iratból, akár válogatott iratokból).

Tudományos – oktatási célú kiadás: a publikálásra szánt anyag egészére, részére vonatkozzék-e a kiadás, emellett hivatkozási, jegyzetelési módbeli különbségek az alapvető mérlegelni valók. Oktatási cél esetén figyelembe veendő a korosztály. Hogy viszonyul az oktatási célú kiadványhoz a felnőtteket megcélzó ismeretterjesztő célú publikálás? Használható-e ismeretterjesztő célra az oktatási célú kiadvány? Az ismeretterjesztés szólhat gyermekeknek is, nem feltétlenül az iskolai órákon tanultak elmélyítésére, hanem igényes, szórakoztató, de ismereteket is közvetítő kiadványok esetén.

Egy korszak – egy téma bemutatása: a forráskiadványok célkitűzésük szerint válasszhatnak egy kisebb vagy nagyobb korszak vagy egy téma bemutatására egy megye, egy régió vagy egy-egy település (de tulajdonképpen bármely kisebb vagy nagyobb terület) forrásaira támaszkodva. Ezekben az esetekben a releváns források közlésére nyílik lehetőség, s a kiválasztott dokumentumok sem mindig teljes szövegű közléssel szerepelnek. Éppen emiatt a tudományos igénnyel összeállított publikációk elkészítése komoly mérlegelést igényel, hiszen a szelekció csak az összeállítók szemléletét tükrözi, s mint minden válogatás, irányítja a kutatót. Sokan emiatt

a tudományos kutatáshoz inkább a teljes(ebb) iratanyagot közzetevő adatbázisokat tartják megfelelőnek, vagy a teljes szövegű és teljes irategységet publikáló forráskiadásokat. (Utóbbi elektronikus kiadása nagy terjedelem ellenére is jól működhet.) Ismeretterjesztő és oktatási célra azonban kimondottan alkalmas ez a műfaj akár korszakot, akár egy témát szándékozunk bemutatni, szem előtt tartva, hogy megfelelő jegyzetek, s bevezető szükséges hozzá. (Pl. 1848-49-es események a megyében, protestáns egyházak története, színháztörténet, vendéglátás-történet.)

Kitérő

Ezen a ponton kell pár gondolatot szentelnünk az adatbázisoknak is, mivel a forráskiadványokkal összefüggésben kerül szó leginkább e publikálási módra. Az adatbázisok nem kell, hogy szükségképpen ellentétben álljanak a nyomtatott anyaggal, arról nem is beszélve, hogy ma már nagyon korszerű, akár publikált állapotában is folyamatosan fejleszthető, bővíthető elektronikus forráskiadási lehetőségek is vannak, amelyek komoly jegyzetapparátus, valamint az eredeti dokumentum digitális képének szerepeltetését is lehetővé teszik. Mint minden publikálási módnál, így az adatbázisoknál is a hangsúly a célnak megfelelő választáson van. Mindezek mellett jól működhetnek együtt, egymást kiegészítik az azonos dokumentumcsoportokat különböző módon közzetevő publikációk. Például egy adatbázis készítésekor eleve célunk lehet, hogy mire elkészül, készítsünk mellé oktatási segédanyagot, színes, ismeretterjesztő albumot, kiállítást/virtuális kiállítást, utóbbihoz katalógust, vagy kvízt a látogatóknak (már előre gondolva az esetleges idegen nyelvi verzióra is). Az utóbbi ötlet sor jól példázza, hogy megfelelően tervezett munkával ki lehet aknázni a különböző publikálási módok egymást kiegészítő voltát, s azzal, hogy mindezt egymáshoz kapcsolódóan, közel azonos időben tesszük meg, az idővel, a munkával is gazdaságosan bánunk.

Konferenciakötetek

Talán az egyik legvitatottabb hasznú kiadványtípus, amelynek valóban csak akkor van értelme, ha a konferenciákon elhangzott előadások tartalmaztak valami újat a témában, ha még nem kutatott/publikált témát dolgoznak fel, esetleg egy ismert kutatási eredményhez jelentős új kiegészítéssel járulnak hozzá, vagy ha nem is új kutatási eredményeket rögzítenek, de az adott témában hiánypótló színvonalas összegzést, áttekintést tartalmaznak. Érdemes ezt alaposan megvizsgálni a kiadásra készülődés előtt. Jó megoldás lehet az intézmény több konferenciájának anyagából csak az arra érdemeseket közreadni, vagy azonos témájú konferenciák anyagából – megfelelő rostálást követően – több intézmény közös kiadványaként több megyét, régiót, vagy akár nagyobb területet is érintő kiadványt létrehozni. Ilyen kötet például

három megyei levéltár (MNL Baranya, Somogy, Tolna Megyei Levéltára) Reformáció a Dél-Dunántúlon című kötete, amely a reformáció emlékévkonferenciáinak anyagából készült. Ha a konferenciakötet elkészítése mellett döntünk, még mindig kérdés lehet annak nyomtatott vagy elektronikus volta.

Monográfiák, kismonográfiák

Idő és munkaigényes kiadványtípus, amelynél nagyon fontos a szakszerűség, a magas színvonal. A kollégák kutatási területét figyelembe véve lenne tervezhető leginkább egy-egy intézmény munkatervébe beillesztve létrehozásuk, akár több szerzővel, akár külső munkatársakkal is kooperálva. (A kollégák PhD disszertációinak kéziratái is jó alapul szolgálhatnak ilyen publikációkhoz. Erre vonatkozóan több intézményben is vannak/voltak kezdeményezések.) Jó téma lehet például egy-egy település története, a megye, város életében meghatározó szerepet betöltött személyek életútja, egy korszak vizsgálata a településen/megyében.

Lexikon, kislexikon típusú kiadványok

Kutatóknak, szakmabelieknek, tulajdonképpen minden levéltár-, illetve könyvtárhazánál hasznos, de az oktatásban is célszerű, jól felhasználható kiadványok. Életrajzi, műemléki (épületek, szobrok, emléktáblák adatait rögzítő), utcanév-, földrajzi név lexikonok sok segítséget nyújthatnak a kutatás során. Megyei vagy egy-egy nagyobb település anyagára vonatkozóan egyaránt készülnek. Szócikkmintával, az átgondolt szabványt követve egységes szerkezetű, átlátható kiadványok jöhetnek létre. Egyre inkább terjed az elektronikus forma, de hálás közönsége van még a régebbi, nyomtatott kiadványoknak is. Az iratokban található információk jóval bővebb és pontosabb adattartalmú szócikkeket eredményeznek, mint amikor csak könyvtári anyagra támaszkodva készülnek a tárgyszavakhoz tartozó szövegek. Ezért már kész lexikonanyaghoz is célszerű az utólag előkerült, plusz adatokat rögzíteni. Ez az elektronikus forma esetén nem is okoz problémát.

Levéltári évkönyvek

Szinte valamennyi intézményben nagy hagyománya van ennek a – sokféle tartalmú – kiadványtípusnak, bár eltérő szerkesztési elvek alapján valósulnak meg. Konferencia anyagok, a levéltárosok kutatási témái szerint összegyűjtött tanulmányok, nagy történelmi évfordulók megyei, városi vonatkozásait tárgyaló írások, a régió, megye, város történetének fontosabb fejezeteit időrendben feldolgozó tanulmányok, a megye településeinek történetét sorra bemutató írások, új kutatási témák, új eredmények kapnak helyet e kiadványokban. A fentiekből is látszik, hogy a levél-

tári évkönyvbe kerülő tartalom más típusú kiadványokba is bekerülhet, s az évkönyv inkább csak keret, mintsem szigorú tartalmi, műfaji előírásokat megkívánó publikációsforma.

A levéltárak feladata (lenne) gondosan megtervezni, igényesen szerkeszteni a periodika tartalmát, hogy ne „jobb híján” anyagokkal töltsék meg köteteiket, hanem átgondoltan megszerkesztett igényes anyagokat publikáljanak. Bár az az ideális eset, hogy évente, friss eredményeket bemutató tartalommal jelenik meg az intézmény évkönyve, de e műfaj is lehetővé teszi, hogy többéves termést magában foglaló kiadványok szülessenek, akár tematikus kötetek lássanak napvilágot.

Albumok, képes ismeretterjesztő füzetek, mappák

Tulajdonképpen bármely témában „működő” kiadványtípusok, egyértelműen nyomtatott, kimondottan szép kivitelű, igényes kiadványok lehetnek. Céljuk általában az ismeretterjesztés, ajándékkönyvekként is keresettek.

Sokféle céllal készülhetnek, önálló kötetek lehetnek vagy akár többféle sorozatot is alkothatnak (az MNL esetében akár MNL-szintű is készülhet); egy-egy korszak, vagy téma bemutatására egyaránt alkalmasak, de az intézmények ismertetésére vagy „legszebb” anyagaikból, érdekességeikből is összeállíthatók; évfordulók dokumentumainak, de a térképgyűjtemény darabjainak, okleveleknek, tervrajzoknak vagy akár fotóválogatásoknak a közzétételére is megfelelők.

Egy-egy népszerű téma köré szerveződve kialakítható akár több kötet is. Például a családtörténet témában a születés, házasság, temetkezés, vagy nevezetes családok iratai egy-egy képes kiadványban láthatnak napvilágot. Fontos azonban, hogy ne csak „képeskönyvek” legyenek, hanem a tartalmat szakszerűen és közérthetően, de érdekesen ismertessék is.

Oktatási segédanyagok

Az általános és középiskolás tananyaghoz igazodó, azt kiegészítő ismereteket hordozó publikációk. Elkészítésük komoly előkészületeket igényel, mivel ismerni kell a bemutatandó témán kívül a levéltári anyagot, az iskolai tananyagot, s kreatív ötletekkel kell felkelteni az érdeklődést a téma iránt. Lehet elektronikus, de szép kivitelben működik a papír alapú is, bár egyre inkább az a nézet kezd uralkodóvá válni, hogy különleges számítógépes alkalmazások képesek csak felkelteni a téma iránt a fiatalabb korosztály érdeklődését. Kérdésként merülhet fel, hogy mi módon kell foglalkozni ezzel az igénnyel; irányul-e felénk valóban komoly igény e téren, vagy inkább mi szeretnénk felkelteni az érdeklődést?

Felnőtt ismeretterjesztő kiadványok

A levéltár-pedagógiai anyaghoz némiképpen hasonló kiadványok szolgálják a felnőttek oktatását is, legalábbis a tekintetben, hogy fő céljuk az ismeretátadás. Erőteljesen illeszkednek a laikus kutatók által legkutatottabb témákhoz, így a családtörténet-kutatás, helytörténet-kutatás állnak az első helyen. E kategóriában a legkülönbébb segédanyagok készíthetők: pl. anyakönyvi kutatás segédletei, kronológiai alapok, mértékegységek; épületekre vonatkozó kutatások iratai téma feldolgozása; összeírások ismertetői. Akár egy kisebb sorozat füzetke is kiadható a témában. Jó példa e műfajra egy (színes) francia kiadványsorozat, a „Guides de généalogie”, amely mindegyik füzetében más-más témát dolgoz fel nagyon sok képpel, minőségi papíron, részletes magyarázatokkal, a főbb tudnivalókat kiemelve. (Az Archives et Culture kiadó példaként említett köteteinek néhány oldalát lásd a tanulmány végén.)

Segédletek

A levéltári anyag feldolgozásával párhuzamosan készülõ segédletek közül egyre több a kutatók által is hozzáférhetõ, honlapokon publikált, nem belsõ segédlet. A korábban papír alapon megjelenõ segédleteket immár felváltja az elektronikus formátum. Publikációkról szólva ide azok tartoznak, amelyek eleve azzal a céllal készültek, hogy azt a kutatók számára közzétegyük megkönnyítendõ az iratanyagban való eligazodást. Ezek az iratanyag szerkezetérõl, és mélységüktõl függõen azok tartalmáról is adatokat közlõ dokumentumok jó alapként szolgálhatnak kiadványok szerkesztéséhez, létrehozásához is, hiszen a már feltárt, alaposan megismert iratanyag sok esetben szinte kínálja a kiadványkészítés lehetõségét.

Periodikák

Az évkönyvekrõl már fentebb szó esett, de vannak füzet sorozatok, negyedéves kiadványok, elektronikus és papír alapú folyóiratok is. A rendszeresség, a színvonal alapkövetelmény ezeknél, s mivel többnyire a szakmának, illetve a képzett kutatóknak szólnak, érdemes életben tartani õket.

Nyomtatva vagy digitálisan?

Hogy egy kiadvány nyomtatottként készüljön el vagy e-könyvként, esetleg mindkét verzióban, az az igényektõl kellene, hogy függjön elsõsorban. Egyik megoldás sem áll ellentétben egymással és kombinálható is. Az e-könyvek elõállítására kevesebb anyagi forrást igényel (nincs nyomdaköltség), könnyebben, gyorsabban terjeszthetõ,

de a megírás, előkészítés, műszaki szerkesztés ugyanúgy szaktudás- és időigényes, ahogy a nyomtatott kiadványoké, s az e-könyv létrehozása más műszaki ismereteket igényel, mint a papír alapon megjelenő köteteké. Az elektronikus kiadványok közül a rendeltetéstől függően készülhetnek ingyenesen letölthető és díjfizetés ellenében hozzáférhető/elérhető kiadványok.

Problémák

A közgyűjtemények jelentős része e ponton – feltehetőleg – az alulfinanszírozottságot emelné ki elsőként. A kiadványi munkára évente biztosra vehető pénzkeret hiánya valóban megnehezíti a tervezhetőséget, legalábbis a tervezés értelmét megkérdőjelezi (minek tervezzünk, ha nem lesz belőle kötet?), ám ha nem feltétlenül csak nyomtatott kiadványokban gondolkodunk, mégsem lehetetlen a munkánk, főleg ha munkatervi feladatként, kutatónappal, esetleg külső pályázati vagy projektforrások szerzői honoráriumra is fordítható (és fordítandó) háttérével is számolhatunk. Arról nem is beszélve, hogy a látszólag az „asztalfiókban” lévő kiadványok megjelenítése messze kisebb feladat, mint pályázatokra időhiánnyal küszködve, számtalan halasztást kérve teljesíteni a vállalt kötet létrehozását.

Megoldást jelenthet a fenntartó támogatása is, amennyiben a figyelemfelkeltően, igényesen összeállított kiadványi terv kivívja érdeklődését. Egyházi intézmények esetében talán hatékonyabban működhet a fenntartónál ez a módszer, mint a közlevéltáraknál, de mindenki számára célszerű egy-egy előzetesen jelzett hosszabb-rövidebb távú kiadványi projekt előterjesztése, amelynek költségei, ha nem is épülnek be véglegesen a költségvetésbe, néhány kiadvány létrehozását megkönnyíthetik. Hasonlóképpen hasznos olyan szponzorok felkutatása, amelyek egy-egy kiadvány erejéig támogatják az intézmény kiadványi munkáját. (Ez esetben a tartalomnak valószínűleg a szponzor tevékenységéhez kapcsolódónak kell lennie – bár nem minden esetben; de ha egy meglévő kiadványtervhez találjuk meg a megfelelő szponzort, ez nem jelenthet problémát.) Egyéb együttműködési lehetőségek önkormányzatokkal, Honismereti Szövetséggel, helyi egyházakkal, iskolákkal is hatékonyak lehetnek. Ide tartoznak a kiadványi pályázati lehetőségek is; a közismert és sokaknak segítséget nyújtó NKA-pályázatok mellett tájékozódni kell másutt is, például évfordulóhoz kötődő állami, egyházi pályázatok lehetőségéről (holokauszt, reformáció stb.). A kiadványi tervek tartalmazhatják az évfordulós kiadványokat is, amennyiben valóban rendelkezünk olyan dokumentumokkal, amelyeket van értelme közzétenni. Sok pályázati lehetőség szól mellette, és többnyire az intézmények többségében vannak is közzéteendő források. Ettől függetlenül – véleményem szerint – csak akkor érdemes ilyen kiadványt készíteni, ha valóban ad kutatást előrevivő információkat, vagy valós igényre ad választ. Segédletek, adatbázisok, elektronikus forráskiadások mindig jól hasznosíthatók, a többi műfajban pedig érdemes kritikusnak lenni és mérlegelni.

A kiadványok megtervezésekor már eleve célszerű rögzíteni azt is, hogy saját forrás, vagy – nem elegendő saját forrás híján – milyen finanszírozással számolunk.

Az anyagiakkal összefügg, de azok megléte mellett külön terhet és kötelezettséget jelent, a nyomdai közbeszerzési eljárás az arra kötelezett intézményeknél, ami hosszú hónapokkal lassíthatja a folyamatot. Ez esetben is csak a tervszerű munka, az időre (előre) elkészített kéziratok jelenthetnek enyhítést az időbeli problémákon, s némi könnyebbséget adnak a szűkös időkeret kezelésében. Szerencsés megoldás, ha a kiadványt szponzoráló támogató maga intézi a publikáció létrehozásának anyagi részét, így a folyamat a levéltárak számára „csak” a tervezésre és a szakmai megvalósításra korlátozódik.

A kiadványok értékesítése is tervezést igényel. Nyilvánvaló, hogy országos hálózattal rendelkező könyvtárházak értékesítési lehetőségeivel nem vetekedhetnek a levéltárak, bár a minden megyében jelenlévő MNL-nek jók az esélyei, ám a kisebb, vagy egy telephelyen működő intézmények kedvezőtlenebb helyzetben vannak.

Lehet az a kiindulópontunk, hogy a kiadvány haszna elsősorban nem kereskedelmi. A levéltári kiadványok eladási mutatói nem mérhetőek a nagy kiadók által kiadott bestsellerekével, de nem is kell vetekedniük azokkal. A levéltári kiadvány esetében a siker maga a használat. Ha a kiadvány betölti azt a szerepet, amelyért kiadtuk, olvassák, forgatják, felhasználják, már betöltötte célját. Ez természetesen azzal is együtt jár(hat), (sőt kell is, hogy együtt járjon), hogy – még ha szerény mértékben is, de – az előállítási költségeken túli haszon is származik az eladásából. Minél jobban mérjük fel a levéltárhasználók – legyenek azok tudományos kutatók vagy laikus érdeklődők – igényét, annál nagyobb az esélyünk arra, hogy az általunk létrehozott kiadványok keresettek lesznek, nem őrzünk évekig tömegével a raktárban nem hasznosítható köteteket, s nem kell jobb meggyőződésünk ellenére „elkótyavetyélnünk” kiadványainkat.

A keresettséghez nagyban hozzájárul az érdeklődés felkeltése, a megfelelő helyen és időben alkalmazott reklám. Az értékesítés a levéltárakban megoldható lehet levéltári shopokban, ahol más egyéb tetszetős termék is árusítható, webshop formájában, vagy egy-egy nagyobb rendezvény alkalmával, akár kitelepüléskor is. (Utóbbi gyakorlatot követik is az intézmények.) A leghatékonyabb hosszú távon a webshop lehet, amely esetében a személyes átvétel mellett a kipostázás árát is a vételárba kalkulálva tudja az intézmény eljuttatni a megrendelőhöz. (Problémaként merülhet fel: a megrendelő felület informatikai fejlesztése a honlapon, a számlázást, csomagolást, ügyintézészt végző személy megléte.)

Ismét hangsúlyozom, hogy mindezekben nem a levéltár hasznát termelő voltát kell látnunk (és ezt a fenntartók számára bizonygatnunk), és nem is lehet célkitűzésünk az ilyen módon „nyereséges” levéltár, de fenntarthatóvá vagy részben fenntarthatóvá tehetjük tudományos, kulturális „termékeink” előállítását. *Ha abból indulunk ki, hogy a levéltár – amellet, hogy hivatal – tudást, kultúrát előállító és közvetítő intézmény is, s e szerepével hozzájárul a társadalom tudástökéjének gyarapításához*

és fejlesztéséhez, akkor kiadványainak a lehető legtöbb, irántuk érdeklődő emberhez való eljuttatása a feladat. Egyszerűbben: minden levéltári kiadvány lehető legtöbb példányának potenciális olvasóhoz való közvetítése a cél.

Versenyképes-e a levéltári kiadvány?

Lehet, hogy helyesebb lenne feltenni így a kérdést: miért nem versenyképes a levéltári kiadvány? Miért nem, holott tudás, ismeret van mögötte, értéket közvetít? Miért talál nehezen az olvasókhoz?

Azért a válaszadás előtt tisztázzuk azt is: mihez viszonyítunk? A levéltári kiadványok szakkönyvek vagy ismeretterjesztő munkák, illetve oktatási anyagok. A szakkönyvek esetében – feltételezve, hogy a tartalom megfelelő – a kivitelezés és a könyv terjesztése, reklámja lehet a gyenge pont.

Az ismeretterjesztő munkáknál már több probléma adódhat. Ez esetben is van a kiadványoknak olyan csoportja, amely erőteljesebben tankönyvszerű, nem „színes kedvcsináló”, mert inkább szisztematikus ismeretátadásra törekszik, nem szórakoztat. Itt a jó, átlátható szerkezet, az ismeret szemléletes, érdekes átadása tartalmilag elegendő lehet. (Egy jó tankönyv példája lehet előttünk, csak felnőtt „tanulóknak”.) A minőség, a kivitel és a terjesztés azonban itt sem erős. (A fentebb említett családtörténet-kutatást tematikusan tárgyaló, segítő francia kötetek példája követendő lehet az e kategóriába tartozó kiadványok készítőinek.)

A szórakoztatva tanítás kevésbé alkalmazott műfaj a levéltári kiadványok esetében. Biztos, széleskörű tudás, az összegyűjtött információk, adatok, iratok alapos ismerete és megfontolt kiválogatása, érdekesen, jól megírt szövegek, sok kép, szép kivitel esetén nagyon sikeres, szórakoztató kiadványok születhetnek. Egy-egy publikáció erejéig, ha vannak kreatív, jó ötletek, akkor hosszú távon beemelhető a kiadványi palettába, jóllehet nem elsődleges fontosságú. Fontosabbak a jó adatbázisok, a minél több szakszerűen publikált forrás, a korszerű segédletek. Mégis megvan az esélye, hogy ilyen jellegű munkák is szülessenek, ha van hozzá megfelelő szerző, idő és pénz. És lenne is helye a levéltári kiadványok sorában.

Minden intézmény tud kiadványai közül olyan kötetet említeni, amely érdeklődést váltott ki a levéltárhasználókból, vagy még talán a laikus nagyközönséget is meg tudta szólítani vele. Ennek tanulságait érdemes levonni és kamatoztatni; megfigyelni, hogy miért volt sikeres az adott publikáció. Mi volt a témája, milyen volt a kivitele, hogy juttatták el az információkat a szélesebb közönséghez? Hogy időzítették a megjelenést? (Évfordulókra figyelés vagy éppen a „dömping” elkerülése?) Tájékozódottak-e a kiadás előtt, hogy született-e hasonló jellegű kötet?

Hozzájárul mindehhez, hogy tudatosabb értékesítéssel, a reklámlehetőségek megragadásával, egy-egy kiadvány bemutatójának „felépítésével” javítani lehet a kiadványok célba juttatásán.

Munkaigényes publikációk

Az egyre növekvő levéltári feladatok – párhuzamosan a munkatársak létszámának jobb esetben állandóságával, rosszabb esetben csökkenésével – nehéz feladat elé állítják az intézményeket a munkaigényesebb, sok kutatást, feltárást, adatrögzítést, illusztrációk szerkesztését stb. igénylő publikációk esetében. Mikor? Kik végezzék? Arról nem is beszélve, hogy mire e tevékenységhez jutnak a munkatársak, sok esetben számos hivatali teendő van mögöttük, így munkájuk határfoka nem biztos, hogy megfelelő. Ez esetben is a rendszerben gondolkodás, a tervezés lehet az alapja a publikációk elkészítésének, amely egységekre tagolja a hosszú távú feladatokat, s azokat rendszeresen végzendő gyakori – nem kampányszerű – tevékenységgé teszi.

Két lehetőség van erre a sok időt és energiát igénylő feladatok esetén, legyen az akár adatbázis, akár elektronikus kiadvány, vagy papír alapú kötetsorozat. Hosszabb időtartamra, munkatervbe tervezve célszerű végezni a feladatokat. Ha pedig a társadalom szélesebb köreinek érdeklődését is felkeltheti a vállalkozás, amelyet tervezünk, megoldás lehet egy előre kidolgozott projektterv, amelyet pályázatként terjeszthet elő az intézmény a fenntartónak.

Utóbbi gondolatok – elsősorban az adatbázisok kapcsán – elvezethetnek minket a szolgáltatások fenntarthatóságának, ingyenességének vagy díjkötelességének gondolatához is. Bár a kutatás ingyenes, de a plusz információkat közvetítő, feldolgozott anyagok használatának nem kellene szükségképpen ingyenesnek lennie, mert olyan többlet információkat, hozzáadott értéket tartalmaznak, amelyek felderítése alap esetben a kutatóra várna. Ilyen típusú publikációk létrehozása vagy nagyon hosszú időt vesz igénybe munkatervbe tervezetten, vagy pályázati támogatás eredményeképpen valósulhat meg rövidebb idő alatt. Mindez persze lehetne intézményi alapfeladat is – de annak tételes finanszírozásával.

Létezhet(ne) a levéltári nyomtatott kiadványok mellett a levéltári elektronikus publikációknak, szolgáltatásoknak is egy olyan köre, amely a helyszínen ingyenesen vehető igénybe, otthonról azonban díjköteles szolgáltatásként működik. Még ha szerény bevétellel is, de a fenntarthatóságot szolgálhatná. Hazai egyházi levéltáraknál az anyakönyvi adatbázisok működnek így. Megfelelő támogatás esetén természetesen minden lehet ingyenes, de akkor a létrehozáshoz, fenntartáshoz, működtetéshez szükséges anyagi feltételeket a fenntartónak kell(ene) hozzátenni az intézmények jelenlegi anyagi hátteréhez.

Összegzés

A fentiekben felsorolt sokféle szempont szem előtt tartásával levéltártípustól függetlenül – a fenntartó igényeinek figyelembevételével – kiadványi munkánk megújításához megfontolásra érdemes lépések lehetnek az alábbiak.

- Felmérés: milyen kiadványok születtek eddig intézményünkben (tagintézményeinkben). Nemcsak a kiadványok listájának áttekintésével, hanem azok fizikai jellemzőit is tekintve a jó és rossz példákat meghatározva dönthetjük el, hogy közülük melyeket folytatjuk, melyeket modernizáljuk, melyeket vetjük el.
- Könyvsorozatok és önálló kiadványtípusok megtervezése, amelyeket hosszú távon működtethetünk (néhányat elektronikus, másokat nyomtatott formában). Az MNL esetében MNL szintű és saját intézményi megvalósítású kötetekben is lehet gondolkodni.
- A kiválasztott kiadványtípusok figyelembevételével hosszú távú kiadványi terv készítése, amelyben helye lehet az évtizedeken is átívelő kiadványsorozatoknak (az MNL esetében MNL szintű sorozatoknak, a hagyománnyal rendelkező megyei és OL kiadvány-sorozatoknak) és egyéb típusú kiadványoknak is. Nem csupán a nyomtatott kötetekre, hanem az elektronikus kiadványokra és az adatbázisokra vonatkozóan is érdemes tervezni, s azok egymást kiegészítő, segítő volta is gondolni.
- Miután az intézmény kialakította azt a nagyobb kiadványtípus-halmazt, amelyeknek megvalósítását hosszú távon el tudja képzelni, sor kerülhet az egyes kiadványtípusok, műfajok pontos meghatározására, formai, szerkezeti elemeinek rögzítésére. E halmazból az intézmény (MNL esetén a tagintézmények saját anyaguk, a helyi aktualitások tekintetbe vételével) választják ki a célnak éppen legmegfelelőbb formát.
- Az intézményi publikációkra vonatkozó – külső szerzőkre nézve is kötelező – egységes hivatkozási, jegyzetelési mód alkalmazása, gondolva természetesen az eltérő kiadványtípusokra, a célszerűségre. (Eltérés pl. lehet egy tudományos és egy ismeretterjesztő, vagy oktatást segítő anyag esetében.)
- Kiadványi továbbképzésen való részvétel.² ((Az MNL esetében ehhez kapcsolódóan: az országos projektek mintájára az intézményekben egy kiadványi felelős kijelölése, akinek a feladata az intézmény MNL kiadványi stratégiájához igazodva több évre előre tervezni a saját intézmény kiadványi munkáját.)

² A kiadványi továbbképzések többféleképpen megvalósíthatók, tervezhetők (intézmény által szervezeten, vagy külső helyszínen az intézmény által kiválasztott képzési mód szerint).

- Egymásra épülő kiadványok megtervezése: különböző szinteken és formában hasznosítani és megjeleníteni a megszerzett tudáskorpuszt, a feltárt információt. Például: adatbázis – levéltár-pedagógiai anyag – tematikus képes album. (Nyilvánvalóan az adatbázis készítésekor arra alkalmas anyagokból készülhet a másik két publikáció.)
- Ösztönzendő, támogatott témák meghirdetése (közigazgatás-történet, levéltár-történet, életrajzi adatbázis és ismeretterjesztésre alkalmas témák egyaránt), de ezek ne legyenek kizárólagosak, mert fontos az egyéni érdeklődés (a nyűggel, kínkeservvel írt kötetek színvonala mindig alacsonyabb).
- A kutatással is foglalkozó kollégák kutatási területe³ és a kiadandó/kiadható kötetek egymással összhangba hozása, ösztönző jelleggel. (Kutatónap hiányában, munkatervbe építve olyan kiadványok esetében, amelyek a levéltárhasználók igényeire adhatnak választ.)
- A keresett és már nem hozzáférhető kiadványok további elektronikus közzététele (kereshető formában).⁴
- A létrehozott kiadványok értékesítésének megtervezése (információ, reklám, rendezvényekkel, programokkal való összekapcsolás, webshop).

A Guides de généalogie sorozat két kötete

³ Az MNL-ben a kollégák kutatási területéről készített kutatói kataszter is felhasználható e célra.

⁴ A Hungaricana közgyűjteményi portálon rendszeresen jelennek meg a levéltári kiadványok. Fontos, hogy a jövőben is folytatódjék a közzététel e módja, illetve az, hogy az esetleges hiányokat is pótoljuk.

Papanek Ferenc

Digitalizálás és honlapkészítés a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban

A 21. században egyre több elvárás és igény fogalmazódik meg a levéltárakkal kapcsolatban, s ezeknek csak egyike, hogy lehetőleg minél részletesebb és pontosabb segédletek álljanak a levéltárhasználók rendelkezésére. A másik fő elvárás a kutatók részéről, hogy a levéltár jelenjen meg a digitális térben: egyrészt a segédletekkel, másrészt kutatható tartalmakkal. Ezeknek az igényeknek kívántunk megfelelni, amikor megkezdtük digitális rendszerünk tervezését.

Előkészületek

A digitalizálás megindítása előtt, a tervezési szakaszban több cél is lebegett a szemünk előtt. Egyrészt szerettük volna az iratainkat szélesebb körben kutathatóvá tenni. A digitális szolgáltatásnak köszönhetően a kutatóknak nem kell a levéltárba elutaznia, otthonról, saját időbeosztás szerint is elvégezhető a kutatás. Ezzel idő és pénz takarítható meg, sőt olyanok is belefognak a kutatásba, akik egyébként a kényelmetlenségek miatt nem tennék.

Másrészt az iratokat is szerettük volna kímélni, állagukat megóvni. Ez az elgondolás kívánatos az iratok fennmaradásának szempontjából is, de a levéltár szempontjából is költséghatékony lehet, mivel a digitális kutatások miatt az eredeti iratok sokkal kevesebbszer kerülnek kézbe, állaguk kevésbé rongálódik, ritkábban kell restauráltatni őket.

Állományvédelmi szempontból a nem papír alapú dokumentumok hordozói esetében is fontos a digitalizálás, mert biztonsági másolat készíthető róla még az előtt, hogy egy mágnesszalag (például magnó vagy videókazetta) lemágnessződné. Könnyen lehet, hogy hosszú távon a mágnesszalagok adatmegőrzése csak így oldható meg. Állagmegóvási szempontból szintén jelentős a fotók digitalizálása, mivel ha nem kerülnek kézbe, nem szennyeződnek, illetve nincsenek kitéve hőmérséklet-változásnak. Sőt a korai színes papírképek színeltolódásai legtöbbször korrigálhatóak digitálisan, így a kép eredeti színei visszaállíthatóak.

A digitalizálás folyamata

A digitalizálási folyamat kezdete a legtöbb esetben az iratok beszállítása volt. Különbőséget kell tenni a levéltárban lévő iratok, és egyéb hordozók, valamint a levéltáron kívül lévő iratok között. Először a plébániahivatalokban őrzött anyakönyvi köteteket digitalizáltuk, amelyek a kutatók számára általában nehezen elérhetőek. A plébániakon való kutatás sok utazással járt, a kutatási helyszíneken pedig szükséges volt biztosítani a felügyeletet. Ennek az eljárásnak mindkét oldalról idő- és költségvonzata volt, ezért a legtöbb esetben a plébánosok is örültek, hogy az anyakönyvi kutatás feladatkörét a levéltár átveszi. Ezzel párhuzamosan nőtt az adatok biztonsága is, hiszen a rendszer garantálja, hogy a védett időn belüli iratokhoz nem fér hozzá senki, így csökken a visszaélés lehetősége is.

A levéltár a digitális szolgáltatás mellett törekszik a kutatóknak alapvető tanácsokkal is a segítségére lenni, amit egy plébániai adminisztrátortól nem biztos, hogy megkapna – értve ezalatt például az egyes plébániák múltbeli hovatartozását, vagy egyes plébánosok életútját. Ebből a szempontból a tartalomszolgáltatás mellett a levéltár – erejéhez és a munkaerő egyéb feladataihoz mérten – egyfajta „szaktanácsadással” is foglalkozik.

A beszállítás pontos időbeosztással, eltervezett útvonalon valósult meg, amit az intézmény a plébánosokkal előzetesen egyeztetett. Így egyszerre több plébánia anyakönyvei és egyéb kötetei kerülhettek az intézménybe. A beszállított iratanyagról átadás-átvételi jegyzőkönyv is készült, elkerülendő az egyes kötetek elkeveredését vagy levéltárban felejtését – ami ennek ellenére mégis előfordult, de a jegyzék alapján gyorsan korrigálható volt. Szállítás közben is ügyelni kellett arra is, hogy a kötetek ne keveredjenek össze, mert a szétválogatásuk később felesleges plusz munkával járt volna. A beszállítás pozitívumaként értékelhető, hogy a visszaszállításkor a dokumentumok már rendezetten kerültek vissza a plébániára, a digitális segédletek pedig lajstromnak is tekinthetők. Kezdetben némi bizalmatlanságot és távolságtartást tapasztaltunk a plébánosok, illetve az adminisztrátorok részéről, ami érthető is volt az őrzött anyag értékét és a benne található adatok érzékeny voltát tekintve. Épp ezért előfordult, hogy egy helyre többször is ki kellett mennünk, mert közben kiderült, hogy „van itt még más is”. Persze ahogy haladtunk, úgy „terjedt a hírünk” a papság körében. A bizalmatlanság a negyedik-ötödik kiszállás után érezhetően mérséklődött, és egyre segítőkészebbnek bizonyultak irányunkban. Hatékonyságunkat nagyban növelte, hogy az „amit adnak” vagy „amit találunk” mellett előkerült a félelmetes „fehér könyv”, Dóka Klára felmérése is,¹ amely alapján meg tudtuk mondani,

¹ A Magyarországi Katolikus Egyház levéltári anyagának fondjegyzékei, Plébániai levéltárak A, B, C, szerk.: Dóka Klára, Bp., 1987.

hogyan mi az, aminek lennie kellene – vagy legalábbis mi az, ami a nyolcvanas években még biztosan megvolt. Ennek köszönhetően egyes helyeken alapos „kutatás” nyomán meg is leltük a keresett iratokat – volt, hogy egy nem nyíló fiókban találtuk meg őket, volt, hogy egy múzeum számára kölcsönözték ki a 17. századtól datálódó anyakönyvet. A jegyzék amiatt hasznos volt, hogy segítségével meg tudtuk becsülni a beszállítandó anyagmennyiséget, így például Abonnyal ellentétben Cegléden már nem okozott meglepetést, amikor már a szállítandó anyag felével megtelt az autó.

A beszállítás és a digitalizálás folyamata a levéltárosok részéről sem volt áldozattól mentes. A szállítások lebonyolítása során az egyházmegye mérete miatt gyakran kényszerültünk „longa vecturá”-ra, gyakori túlórákra. Extrém esetben, a „déli végek” látogatása során az is előfordult, hogy a reggel nyolc órai bepakolást fél kilenccses indulás követte, majd két plébániai anyag visszaosztása, és három felvétele után este fél nyolcra értünk vissza Vácra, és még hátra volt egy majd félórás, edzésnek is megfelelő „rendezett kipakolás”. A 2015. évben a beszállításban nagy segítségünkre volt, hogy az NKA támogatásával fél évre felvehettünk még egy történész kollégát, aki kocsit is vezetett, a plébániákon is segített a kötetek összeszedésében és fényképezett is a levéltárban, attól függően, épp hol volt a segítségre a legnagyobb szükség.

A digitalizálást a levéltárban őrzött, leggyakrabban kutatók kötetekkel kezdtük: a canonica visitatiókkal és bérmentési anyakönyvekkel. Ezeken a köteteken tanultuk meg, hogyan kell a képeket elkészíteni, a fényképezőgépet optimálisan beállítani, hogy az írás a felvételeken jól olvasható legyen. Ez eleinte kihívást jelentett, néhány kötetet újra is kellett fényképezni. Örökös tanulságul szolgált például az az eset, amikor az amúgy sötét szobában a résnyire nyitva hagyott fa spalettán átszűrődő délelőtti fénysugár „jelet” hagyott az anyakönyvön, ami miatt a teljes délelőtti anyagot újra kellett fotózni. A digitalizálást a legtöbb esetben levéltárosaink maguk végezték, ami azért volt előnyös, mert nem kellett sok előmunkátot végezni, fotózás közben ezt ők maguk megtették. A korai anyakönyvek legtöbbször vegyes anyakönyvek, (egyazon kötetbe írták a különböző anyakönyvi típusokat; kereszteltek, házasságokat, halottakat). A kutatás megkönnyítése céljából ezek fajtánként tagolva kerültek fel a rendszerünkbe. További előny volt, hogy a levéltárosok latintudásuknak köszönhetően az anyakönyvekbe került egyéb természetű fel- és bejegyzéseket is értelmezni tudták és külön kiemelték; ezek a feltáró munka nélkül elvesztek volna az adat-tengerben. A digitalizálás során átlagban naponta 3–7 ezer kép készült, így a plébániai anyag befejezésekor közel jártunk az egymillió felvételhez.

Műszaki kérdések

A papíralapú dokumentumok ideális digitalizálási módja a szkennelés. A legegyszerűbb szkennerek a síkgyas lapszkennerek, amelyek különböző méreteken érhetőek el. A levéltárak iratainak digitalizálására ezek csak korlátozottan jók, hiszen

kötetek szkennelésére nem alkalmasak, és ha az iraton rányomott pecsét van, akkor a lap már nem fekszik rá teljesen a tárgylapra, ami miatt romlik a kép minősége. A lapszkennер állományvédelmi okokból sem használható köteteknél, hiszen megtörik miatta – a nem kevés pénzből restaurált – könyv gerince. Léteznek már könyvtáraknak és levéltáraknak fejlesztett speciális szkennerek is, de ezek árban nagyságrendekkel drágábbak, mint a síkágyas szkennerek. Vitathatatlan előnyük ugyan a jóval magasabb képminőség, hátrányuk azonban a rendszerek költségessége, és a szkennelés lassúsága. Egy szkennер leolvasófeje másodpercekig halad a céltárgy fölött, míg egy fényképezőgép 1/60-ad másodperc alatt elkészít egy képet. Levéltárunk a fentebb felsorolt okokat szem előtt tartva a fotózás mellett döntött. A fotózás előnyei, hogy egy fotólabor nagyságrendekkel olcsóbb, mint a speciális szkennerek és az eljárás is jóval gyorsabb. Hátránya viszont a jóval gyengébb képminőség, amely egyrészt a lencsék esetleges optikai gyengeségeiből (vinyettálásból, hordótorzításból, párnatorzításból, és a kromatikus aberrációból) adódik, másrészt a fényképezőgépek jóval kisebb felbontásából. Mivel levéltárunk az interneten történő kutathatóságot kívánta megvalósítani, ezért a fotózás megfelelő alternatíva volt. A fotózás gyengeségei az interneten megjelenített képek szempontból kevésbé problémásak, mivel az optikai torzítások csak jelentéktelen mértékben rontják a képeket, hiszen a fotók laborkörülmények között készülnek. A kisebb felbontás sem volt zavaró, mivel a fényképezőgéből kikerülő mesterkópiákat még így is harmadukra kellett tömöríteni, hogy az interneten kutathatóak legyenek. A túlzott képméret a kutatóknál betöltési lassulást okoztak volna, és a levéltári szervert is indokolatlanul terhelnék. Ésszerű kompromisszumot kötöttünk tehát, ami a szkennерrel szemben a „minőség rovására” ment, ugyanakkor a praktikum határain belül maradtunk: a képminőség tökéletesen alkalmas a kutatásra, sőt, tapasztalataink szerint a tömörítetlen állományból képesek vagyunk nyomdai minőséget is produkálni. Ha ennél is jobb minőségű felvételekre volna szükség – például kiállításához – akkor az adott oldalt természetesen újra be kell szkennelni, ám egyrészt ha nem történt volna meg a tömeges „olcsó” digitalizálás, akkor nem merülne fel ilyen igény sem, hiszen ezeket a forrásokat a digitalizáció tette széles körben elérhetővé, másrészt ilyen igények viszonylag ritkán jelentkeznek.

Tárolás

Közvetlenül a digitalizálás után a képek egy átmeneti tárolóba kerülnek. Ez annak a számítógépnek a merevlemeze, amely a fotólabort vezérli. A digitális utómunka első lépéseként a mesterkópiákat a belső szerver egy elkülönített helyére helyezzük át, úgy, hogy a képeket még merevlemezen is tároljuk biztonsági másolatként. Utóbbi a hálózatról le van választva és csak alkalmanként szinkronizáljuk. A digitális utómunka során a képeket tömörítjük, és vízzel látjuk el, majd feltöltjük

a levéltár belső szerverére, ahol az iratanyag hierarchiájának megfelelően mentjük el. Így a fájlrendszerben kialakul egy faszerkezet, amely kép-adatbázisnak is tekinthető. A képek nevei tartalmazzák a teljes elérési útjukat, vagyis a fájlnev a kép a teljes rendszerben való helyét mutatja (például: VPKL_Plebaniai_It_Abony_Kereszteltek_1895–1900_0002.jpg). Így a név alapján mindenki pontosan tudja, mi is látható a képen, a fájlnevek pedig hivatkozásként használhatók, nem kell őket konvertálni. A kutató sem egy jelzetet lát, amelyet utólag csak a segédlet alapján tud feloldani, hanem a fájlnevekben megtalálja az iratok elnevezéseit, rövidítve évkörrel. (A fájlnevek megválasztásánál több – közismert – számítástechnikai szempontot is figyelembe kellett venni.)

Az adatbázis szintjei megegyeznek a levéltári anyag szintjeivel, így az egyes képek helye teljes pontossággal meghatározható. A rendszer későbbiekben is módosítható, bővíthető az egyes levéltári egységekkel, ezért nem szükséges más adatbázis-részeket átnevezni, dinamikus marad, s ahogy halad a digitalizálás, újabb és újabb anyagrészek válnak kutathatóvá benne anélkül, hogy bármit is módosítani kellene a korábban kialakított szerkezeten.

A honlap

Honlapunk² szerkesztését sok tervezés előzte meg, és többször is sikertelenül pályáztunk létrehozása érdekében. Elkészíttetését végül dr. Beer Miklós megyéspüspök úr engedélyezte, a püspökség saját költségén. A munka 2013-ban kezdődött el, egy külső, váci honlapkészítő cég bevonásával. Az oldalnak saját fejlesztésű motorja van, ezért biztonságosabbnak tekinthető, mint az interneten elérhető honlapmotorok. Az arculat és a műszaki tartalom a levéltár és a programozók szoros együttműködésével készült.

Először meg kellett határozni a honlap fő funkcióit, azonnali és későbbi funkcióit. Első lépésként egy jobbra statikus, tájékoztató jellegű weblapra volt szükségünk, de tudtuk azt is, hogy később egy szolgáltató honlapot szeretnénk működtetni, amelyen digitalizált tartalmainkat *E-kutatás* szolgáltatással kutathatóvá lehet tenni. A kutatók tájékoztatása érdekében először feltöltöttük a püspöki levéltár alapleltárát. A Püspöki Levéltár archívumunk legnagyobb irategyüttese, ezért ez került fel először a honlapra. Természetesen voltak már hírek is a weblapon, valamint digitalizálva elérhetővé tettük kutatási szabályzatunkat és a levéltár történetét, emellett képgalériát is tettünk a menübe, hogy színesítsük a honlap tartalmát. Szintén a menüsorból érhető el a Váci Egyházmegye honlapján lévő egyházmegyei sematizmus, ahol az egyes plébániák rövid története olvasható, számos egyéb alapvető információ mellett. Ezek a plébániatörténetek is segítséget nyújtanak a kutatóknak a tájékozódásban.

² www.leveltar.vaciegyszahmegye.hu (A letöltés ideje: 2020. augusztus 24.)

A kutatói visszajelzések már a kezdeti időkben is nagyon pozitívak voltak a honlapot illetően, kutatótermünk látogatottsága erőteljesen megugrott. A legtöbben már viszonylag pontosan tájékozódva érkeztek kutatni, hiszen a honlapról informálódni tudtak az iratokkal kapcsolatban.

A Püspöki Levéltár segédlete után került fel a weblapra a káptalani levéltárra vonatkozó segédlet. Eközben folyamatosan zajlott a plébániahivatalokban őrzött anyakönyvek, illetve a többi maradandó értékű kötet digitalizációja. Az *E-kutatás* rendszert 50–60 000 felvétellel nyitottuk meg, ennek előkészítése a honlap fejlesztésének második üteme volt. A fotók elkészültével össze kellett kötni a fotóadatbázist a honlap aloldal-rendszerével. A weblap felépítése hagymahéj szerkezetű, egymás mellé és alá újabb és újabb lapok és állapotok hozhatók létre. Így tudtuk létrehozni a levéltár teljes hierarchiáját. Amikor valaki az *E-kutatás*ban egy kötetet szeretne megnyitni, először kiválasztja a segédletek közül, hogy melyik levéltárban kíván kutatni. A levéltárat kiválasztva a weblap listázza a teljes szerkezetet, vizuálisan tagolva a fondokat, állagokat és sorozatokat. Ezek mindegyike egy-egy aloldal, amelyek külön megnyithatók, hogy a kutatók innen tájékozódhassanak az iratok leírásáról. Az utolsó lapon vannak a kötetek hivatkozásai, innen jutunk át a fotóadatbázis rendszerébe, amelyben a kötetet kiválasztva a képnéző program megnyitja a keresett kötet első képét. Egy-egy kötetben belül a képnéző program segítségével lehet navigálni, lapozni, nagyítani, esetleg több képet előre- vagy visszaugrani. A képnéző megtartja a nagyítási és egyéb képbeállításokat lapozáskor is, tehát azokat nem kell képenként állítgatni, ami nagy könnyebbséget jelent kutatás közben.

A segédletekben navigálást három fajta kereső is segíti. Lehet keresni tárgyi sorozatra, alsorozatra és kulcsszóra. A sorozatok és alsorozatok keresője csak a sorozatok címei között keres magyar és latin nyelven, míg a kulcsszavas kereső a sorozatok címeiben és teljes leírásukban is rákeres a megadott kulcsszóra. A keresés funkcióval igen hatékonyan lehet kutatni az anyakönyvekben is. Az egyes plébániák lapjaira felvittük a jelenlegi és korábbi plébániarészeket is, így a rendszerben keresve nem csak a plébániák találhatók meg, de az azokhoz tartozó további települések, a filiák és misézőhelyek, sőt puszták, tanyák is. A plébániák jelentős része évszázadokkal korábban még filia volt, a rendszer ezeket az információkat is tartalmazza. A kutatás így folytonossá válik visszafelé az időben, mert a keresés eredményei között ott lesznek az adott települést korábban anyakönyvező plébániák nevei is. További segítségként hivatkozásokat helyeztünk az egyes plébániák lapjaira, amelyek a térképre navigálnak. Ha tehát a kutató nem találja az adott település anyakönyveiben egy őset, meg tudja nézni, melyek a környező községek, és kiterjesztheti azokra is a kutatást.

Az adatbázisban jelenleg több mint 700 000 fénykép van, amelyek közül több mint 530 000 felvétel kutatható. A fennmaradó képek jelenleg kutatási korlátozás alá esnek, a későbbiekben fokozatosan fogjuk őket kutathatóvá tenni, amint letelik a kutatási szabályzat alapján meghatározott védelmi időszak.

A honlap feltöltése, a lapok és aloldalak létrehozása is viszonylag egyszerű és felhasználóbarát módon működik. A pontos munkát webűrlap teszi könnyűvé, amelyet kitöltve a rendszer automatikusan a megfelelő helyre teszi az új lapot, és a segédletben is megjeleníti új sorként a megfelelő helyen. Az aloldalakon szinte bármi megjeleníthető: internet-hivatkozás, becsatolt tartalom (például PDF fájl), képek különféle keretekben, sőt akár videó is. Bár lehetőség van rá, igyekszünk nem PDF-ben feltöltött segédleteket készíteni, mert azok kezelése a felhasználóknak nehezekebb.

A szolgáltatás működtetése

Honlapunk az egyházmegye tűzfalán kívüli levéltári szerveren működik, amely naponta szinkronizál a tűzfalon belüli szerverünkkel. A két szerver használata biztonságot nyújt egy esetleges hackertámadás esetére, mert az *E-kutatás*ban használt fényképadatbázis fájlrendszerét a támadás utáni beavatkozást követően a két szerver szinkronizációval viszonylag gyorsan helyre tudja állítani. (Hacker támadásokra ilyen méretű rendszereknél célszerű felkészülni, mert előre tudható, hogy a kutatók fényképnézéséből fakadó adatfolyamot kémrobot programok detektálják, és automatikusan megpróbálják a rendszert feltörni, illetve a regisztrációs folyamatot túlterhelni.)

A VPKL honlapján lévő *E-kutatás* szolgáltatás adminisztrációját a levéltárosok végzik, de egyes szakfeladatokat a Váci Egyházmegye más egységei látnak el. Itt elsősorban a gazdasági hivatalra kell gondolni, ott történik a számlázás és a könyvelés. A rendszer üzemeltetésében a püspökség informatikusai nyújtanak segítséget; a műszaki háttérrel (például a széles sávú internetet) szintén az egyházmegye biztosítja. A levéltáros adminisztrátor a kutatói hozzáférés paramétereit állítja be. Elsőként a határnapot, ameddig a kutató beléphet a rendszerbe, ezenkívül a letöltések számát, ami attól függ, milyen csomagot választott a felhasználó. Biztonsági okokból a megnyitható képek számát is korlátozzuk, de olyan számban maximálva, ami kutatással kimeríthetetlen. Erre azért van szükség, hogy gépi úton ne lehessen a különböző köteteket leemelni a rendszerről. Miután az adminisztrátor beállította a paramétereit, egy külön lapon engedélyezi a belépést. Az engedélyt a rendszer a beállított határnapon automatikusan megvonja. Az adminisztrátornak módja van a kutatás letiltására is, ha valamilyen kirívó szabálytalanság történne. Ilyen eset eddig *E-kutatás* rendszerünkben szerencsére még nem fordult elő.

A regisztráció folyamatáról a kutatót a rendszer e-mailben tájékoztatja. A regisztrációs adatlap a VPKL kutatási kérelmének webűrlapos változata, amely tartalmilag teljes mértékben fedi a levéltár kutatási kérelmét. Az adatlap három nyelven (magyar, angol, német) készült a nem magyar ajkú kutatók segítésére. A magyarul már nem tudó, de magyarországi ősökkel bíró családfakutatókat ez jelentősen segíti

a kezdeti lépések megtételében. A regisztrációs adatlapok folyamatosan használhatóak, az adatok legtöbbje módosítható, hogy csak a legkritább esetben kelljen újra-regisztrálni. (Akár a kutató neve is változtatható, ilyenre házasságkötés miatt volt már több ízben szükség.)

Egy ilyen méretű rendszerben mindig kell arra is számítani, hogy műszaki hibák állhatnak elő. Erre azt a megoldást találtuk, hogy minden regisztrált felhasználónak néhány nappal több hozzáférést engedélyezünk az előfizetethez képest, így ha esetleg műszaki hiba miatt egy-egy napra kiesne az *E-kutatás* lehetősége, senkit se érjen kár és a vállalt kutatási napok száma mindenképpen teljesülhessen. A rendszer azonban nem csak belső hibák miatt válhat elérhetetlenné, de fennáll annak a veszélye is, hogy az internetkapcsolat hibája miatt nem lehet elérni szerverünket. Ilyenre sajnos már volt példa az internet-szolgáltató berendezésében keletkezett műszaki hiba miatt. Ez azért kellemetlen, mert ilyen esetben hibaüzenetet sem tudunk megjeleníteni. Előfordulhatnak hibák a rendszer feltöltésében és a digitalizálásban, bár nagy hangsúlyt fektetünk arra, hogy a lehető legpontosabb munkát végezzük. Ezeket a hibákat általában a felhasználók szokták jelezni. A feltöltési hibák azonnal kijavíthatóak, az adott mappa vagy fájlok áthelyezésével, esetleg a fájlnevek módosításával. A digitalizálási hibák esetében az azonnali javítás viszont csak akkor lehetséges, ha a levéltár raktárában található az eredeti irat. Ha külső helyszínről szállítottuk be, például távolabbi plébániáról, akkor az újradigitalizálást általában nem tudjuk azonnal megoldani. Az ilyen eseteket gyűjtjük, és új beszállítást szervezünk a digitalizáláshoz.

A fejlesztések egy része összefügg a hibaelhárítással. A felderített hibák kijavítása sok esetben fejlesztéssel jár. Esetünkben ilyen fejlesztés történt a honlapon és a képnéző programban is. A későbbiekben már az újdonságok kifejlesztése, új funkciók bevezetése, és az avulással kapcsolatos fejlesztések kerülnek majd előtérbe, hiszen a technológiával lépést kell tartanunk. Ezért *E-kutatás* rendszerünkben ebben az évben is több fejlesztést tervezünk.

Az adminisztrációs felületen az adminisztrátornak változtatási lehetőséget is biztosítani kell. Sok kutató több éven keresztül is használja rendszerünket, kisebb nagyobb megszakításokkal. Az élethelyzetek azonban változnak, és ezeket a változásokat minden kitöltött mezőben el kell tudni végezni. Ezért az egy-két nem módosítható mezőt is átírhatóvá tesszük, hogy ezzel segítsük az adminisztrátor és a kutató dolgát, így nem szükséges új adminisztrációs adatlap kitöltése.

Az idei évben tervezzük módosítani az *E-kutatás* rendszerben használt képnéző alkalmazást is: szeretnénk a flash alapú segédprogramot modernebbre cserélni, mivel kutatóinknak problémát okoz, hogy a flash futtatásához külön engedélyeket kell adni a böngészőkben. Bebizonyosodott az is, hogy a flash alapú bővítmények biztonsági kockázatokat rejtenek. Az új képnéző alkalmazást ezért úgy tervezzük, hogy a gyakrabban használt eszközökön is futtatható legyen. Így már nemcsak Windows

rendszerű számítógépeken és laptopokon lehet majd kutatni, hanem Android vagy IOS rendszerű eszközökön, tableteken és telefonokon is.

Újabb jellegű tartalmakat is szeretnénk honlapunkra feltölteni. Ide papír alapú és nem papír alapú dokumentumok is tartoznak. A levéltár gyűjteményei közül elsőként a tervtárat szeretnénk megjeleníteni, kétféle módon. Az idei évben feltöltöttük a tervrajzok – vízzel ellátott – tömörített változatát. Ezek a képek kutatásra alkalmasak, azonban a képfelbontás miatt nem nagyíthatók eléggé, így kötetek kiadásához illusztrációnak és építészeknek tervezési munkákhoz nem megfelelőek. Ezért a rendszerbe egy olyan szintet illesztünk majd be, ahol csak ezek a képek találhatóak nagy felbontásban, vízjel nélkül. E funkció külön regisztrációval érhető majd el. A másik technikai újításként az eddig digitalizált hanganyagokat is kutathatóvá tesszük. Ehhez egy hanglejátszót fogunk beépíttetni a rendszerbe. A hanganyag papi hagyatékokból származó magnószalagokról készült digitalizált hangsáv, amely jogdíjmentesen használható jó minőségű, *ogg kiterjesztésű hangfájlokat jelent. MP3 kiterjesztésű fájlokat nem készítettünk, mert rosszabb a tömörítési arányuk, és az intézmények nem használhatják őket licenc-mentesen, emellett pedig már ez egy kifutó, elavult fájlformátum. Hangtárunk jelenleg közel 900 digitális felvételtől áll, amelyek összesen hozzávetőleg 65 000 percet tesznek ki. A hanganyag digitalizálása igen sok időt vesz igénybe, mert a szalagokat végig le kell játszani a digitalizáláshoz. Jelenlegi állományunk létrehozása (csak a digitalizálás) több mint ezer munkaórát vett eddig igénybe. A hagyatékok hanganyagainál nemcsak a digitalizálás időtartamával kell számolni, hanem azoknak a kazettáknak a kiválasztásával is, amelyeket digitalizálni szeretnénk. Középtávú terveink szerint még egy új, videólejátszási lehetőséget is beépítenénk a honlapba, mert hagyatékokból nagy mennyiségű videó-kazetta beszállítása is várható.

Statisztika

Rendszerünk éves statisztikája dinamikusan fejlődött. A 2015-ös első teljes évben, amikor internetes kutatási rendszerünk már működött a kutatóteremben, 59 kutatót fogadtunk, az *E-kutatás* rendszert pedig 127-en vették igénybe. Rögtön az első évben több mint duplája volt a kutatószám az *E-kutatás*ban, mint a kutatóteremben. A 2016. évben majdnem megduplázódott rendszerünk használata: 231 kutató vette igénybe a szolgáltatást és több mint 7900 alkalommal léptek be a rendszerbe. A belépések száma nem teljes mértékben takarja a kutatási esetszámot, mert a rendszer azokat, akik több mint tíz percig nem mutatnak aktivitást, automatikusan kijelentkezteti. A kutatók száma ebben az évben az interneten közel négyszerese volt a kutatóterminek. A 2017. évben tovább nőtt a rendszer kihasználtsága: 295 kutató vette igénybe az *E-kutatás* szolgáltatást, közel 8500 alkalommal lépve be a felületre. Ebben az esetben már ötszöröse volt a kutatók száma az internetes felületen a kutató-

termi kutatáshoz képest. A 2018. év változást hozott az *E-kutatás* statisztikájában, 211 kutató 12 300 alkalomnál is többször jelentkezett be. A változás oka, hogy igen nagyszámú kutató tér vissza rendszerünkhöz, és reaktiváltatja hozzáférését, de egyre hosszabb kutatási időre. Vagyis akik eddig jellemzően csak tizenöt napra regisztráltak magukat, ebben az évben többnyire a negyedéves csomagot aktiválták. Az elmúlt évben ez a tendencia folytatódott, a kutatók száma 5%-kal bővült (223-ra), viszont a bejelentkezések száma megközelítette a 14 000-et, ami közel 15%-os növekedést jelent.

Mérleg

Összességében az *E-kutatás* rendszer bevezetése sikeres volt és elérte célját. A kutatók szempontjából a kutatás folyamata sokat egyszerűsödött és komfortosabbá vált: otthonról kutathatnak saját időbeosztással, nem kell semmilyen nyitva tartáshoz igazodni és nem szükséges utazni. Színes, jó minőségű digitális fotókat tudnak tanulmányozni, amelyeket szolgáltatási csomagjuktól függően korlátozott darabszám-ban le is tölthetnek és elmenthetnek saját számítógépükre. A levéltár szempontjából is sok előnnyel jár az *E-kutatás* rendszer. A kutatói kör kiszélesedett, hiszen nemcsak azok kutatnak, akik el tudnak jönni a levéltárba, hanem azoknak is van lehetőségük megismerni iratainkat, akik földrajzilag messzebb élnek, vagy valamilyen okból nem tudnak levéltárunkba eljönni. Az e-kutatás sok előnnyel járt: a kutatóterem leterheltsége jelentősen csökkent, a felhasználóknak nem kell hosszadalmasan várakozni; az iratok állományvédelmi szempontok szerint kedvező kímélete is megvalósult, restaurálási költség is megtakarítható. A levéltár munkatársainak kapacitása is felszabadul, így olyan rendezési munkákra is marad idő, amelyekre korábban nem. A digitalizálás mindezek mellett biztonsági másolat létrehozásaként is működik, hiszen másodlagos kópiákat tárolunk digitális formában, biztonságos körülmények között. Ez főleg a nem a levéltár raktáraiban őrzött iratokra érvényes, mint amilyenek a plébánián őrzött eredeti anyakönyvi kötetek.

Az iratok digitalizálását nagyrészt fotózással végeztük. Ennek előnye a rendszer gyorsasága, hátránya a képek gyengébb képminősége. Utóbbit a kutatók nem érzékelik. Kérdéses, hogy érdemes-e azért egy teljes adatbázist többszörös méretben elkészíteni – gondolok itt több millió képre, amik többszörös felbontásban készülnek – ha utána évente könyvek kiadásához vagy egyéb speciális esetekre mindössze néhány nagy méretű képre tartanak igényt a kutatók. Ezt a kérdést intézményenként kell megvizsgálni és eldönteni.

P. Holl Adrien**A restaurátor szemével***Katasztrófa utáni mentés a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában*

2019 januárjában a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában (a továbbiakban Ráday Levéltár) bekövetkezett katasztrófa nagy tűzzel és sajnálatos módon egy ember halálával kezdődött, s ezek az események nemcsak szakmai kihívások elé állítottak, hanem emberileg is erősen megérintettek minket. A megrázó esemény elindított bennünket az összefogás, a segítségnyújtás útján.

Ezen folyamat eseményei időrendben:

- 2019. január 23. Tűz- és vízkár
- 2019. január 24. Állományvédelmi kárfelmérés és segítségnyújtás
- 2019. január 25. Megegyezés és azonnali helyszíni mentésről, elszállításról
- 2019. január 28. Megkezdődik a helyszíni mentés, elszállítás
Budapest Főváros Levéltárába
- 2019. március 5. A Ráday Levéltár átköltöztetésének befejeződése
- 2019. május 28. MLE konferencia: A Ráday Levéltár a katasztrófa után
- 2019. szeptember 5. A Ráday Könyvtár és a Ráday Gyűjtemény Kézirattárának átköltözése a BFL-be

A tüzeset után Budapest Főváros Levéltára (BFL) munkatársaival 48 órán belül felkerestük a helyszínt, a Ráday Levéltárat, és annyi iratmentésre alkalmas műanyag ládát vittünk magunkkal amennyi az intézményi gépkocsiba belefért. Minden képzeletet felülmúlt az a pusztítás, amit a tűz és az oltásra használt víz okozott az épületben. A kiegészített kollégiumi épületben járva, a tűztől porrá égett egyetemista szobák, tea-konyhák, folyosók döbbenetes látványt nyújtottak, de ezeket csak később vehettem szemügyre, mert az első feladat a levéltári anyag mentése volt. Dr. Kenyeres István főigazgatóval egyeztetve a levéltári iratanyag mentésére kaptam felhatalmazást, ami aztán a Ráday Könyvtár muzeális gyűjteményének egy részére is kiterjedt.

A levéltár a kollégium magasföldszinti helyiségében foglalt helyet, alatta pedig a könyvtár helyezkedett el. Szerencsére egy tűzzáró fémajtó megakadályozta, hogy a tűz a folyosóról továbbterjedjen az archívumba és raktáraiba, ellenben az ajtó előtt,

a lépcsőházban ideiglenesen tárolt iratanyag porrá égett és restaurátori szemmel nézve is menthetetlen volt. A levéltárban tűzkárosodott iratanyag nem volt, az oltóvíz – korommal keveredve – okozta a levéltári és könyvtári iratanyag károsodását.

A levéltár raktárába lépve nem az iratokat pillantottam meg először, hanem a gumicsizmában, kesztyűben munkálkodó, embert próbáló időket élő levéltárosokat. Kollégáimmal nekiláttunk a munkának: a nedves dobozokat műanyag rekeszekbe helyeztük úgy, hogy két személy meg tudja emelni a műanyag ládákat; közben a többiek molnárkocsi segítségével kihúzták a telerakott rekeszeket a teraszra.

A levéltári raktárban a mennyezeten néhány helyen beszivárgott az oltóvíz, de szerencsére a levéltári dobozokban tárolt iratanyag nem károsodott, hiszen a hullámkarton felfogta a nedvességet. Mivel a zsúfolásig megtelt raktárban kényszerűségből a földön is tároltak iratokat, így sajnos, a mintegy 5 iratfolyóméternyi – a földön dobozokban elhelyezett – levéltári anyag elázott.

A mentés megkezdése előtt a BFL-ben előkészítettük az elázott iratok – főleg az utóbbi időben átvett, az 1980–1990-es és a 2000-es években keletkezett gazdasági és egyházigazgatási iratok, tervek, templomfelújítások iratai, bekötött folyóiratok és az 1601 és 1850 között megjelent külföldi nyomtatványok – szárítási folyamatának megszervezését, különböző szakmai csoportok felállítását.

Az első lépések

A katasztrófa helyszínén nem volt áram, az ablakok többsége betört és kb. 15 cm magasan állt a korommal keveredett oltóvíz. A helyszínre érkezésünk előtt a tűzoltók már kiszivattyúzták a víz nagy részét, a maradékot a Ráday Levéltár munkatársai távolították el, lapátolták fel. Az összegyűjtött vizes iratanyagot nem tudtuk a levéltárba (BFL) szállítani, mert a gépkocsinkban kevés hely volt. Az udvaron lévő építkezési vállalkozót kértem meg arra, hogy segítsen, s szállítsa el a levéltári anyagot az egyik – megfelelő méretű – teherautóján intézményünkbe. Meglepődött – ma is előttem van az arckifejezése –, amikor azt mondtam, hogy felbecsülhetetlen értékű levéltári anyagról van szó, amely a magyar kulturális örökség része, s csak egy van belőle! A segítőkész vállalkozó rendelkezésünkre bocsátotta az egyik teherautót, s a szállítmány egyik munkatársam kíséretében hamarosan Budapest Főváros Levéltárába érkezett. A gyors cselekvésnek köszönhetően szinte csak 50 óra telt el a beázást követően, s joggal remélhettük, hogy minden anyag megmenthető lesz, nem következik be komolyabb károsodás, penészesedés. A vizes katasztrófák esetén versenyt futunk az idővel: 48–50 órán belül cselekedni kell! Ki kell szárítani az anyagot a restaurátorok irányításával (lehetőség szerint nem a katasztrófa helyszínén), vagy le kell fagyasztani az iratanyagot, ha nagyobb mennyiségről van szó és nem áll rendelkezésre kellő idő.

A vizes iratanyagot mintegy 25 fő BFL-es levéltáros, restaurátor, könyvkötő, digitalizáló, műszaki kolléga teregette, pakolta, szárította. A nagyon nedves – főleg műszaki dokumentációkban lévő – fotókat, tervrajzokat csak szakértő restaurátorok teregethették ki, mivel az iratok szétválasztása során sérülés is bekövetkezhetett volna. Állományvédelmi szempontból a tárolásnál törekszünk arra, hogy a levéltári anyag ne legyen műanyag borítóban vagy mappában. A Ráday Levéltár iratanyagában – mivel nem volt teljesen rendezett, s ez most előnynek bizonyult – nagyon sok irat volt papír és műanyag dossziékban, amelyek felfogták a nedvességet, így az iratok nem áztak, nem deformálódtak. A dokumentumokat a fővárosi levéltár erre a célra tervezett földszinti szárítóhelyiségében és átmeneti raktárában 24 polcfolyóméteren teregettük ki 35 db szárítóállványra. Ez az épületrész nincs bekapcsolva az intézmény automatikus klímarendszerébe, így nem jelentett veszélyt az iratmentésre behozott anyag a tárolt 36 000 iratfolyóméternyi levéltári anyagra nézve.

Az iratok kiszárítása

A több hetet igénybe vevő szárítás alatt restaurátor kollégáim folyamatosan kontrollálták a levegő és a papírok nedvességtartalmát, s pár hét alatt kiszárítottuk az oltóvíz által eláztatott anyagot. A mérési eredményeket a helyszínen naplóztuk, naponta háromszor mértünk papír és légnedvességet. Fontos a szárítás során, hogy a papír, fotó, pergamen, könyv ne kapjon hirtelen hősokkot, azaz a papírt lassan szabad csak szárítani, mert ellenkező esetben könnyen zsugorodik és térfogatváltozást szenved. Ha a levegő páratartalma 40% alá csökken, felléphet a hordozó zsugorodása, ennek főleg a pergamen és a fotó van kitéve. A szárítás során fontos szabály, hogy a könyveket állítva, lehetőség szerint legyezőszerűen kinyitva szárítsuk; ha a könyv gerince túl nedves, akkor fektetve, kinyitva szívópapírok használatával dehidratáljuk. A szárítás után az iratokat, könyveket préselni szükséges. Amennyiben erre nincs lehetőség, szalagos irományfedélt használjunk a lapok enyhe préselésére a szalagok meghúzásával.

A színes tervrajzok, fotók, műnyomó papírok, egyes tinták, filctollak, bélyegzők különösen érzékenyek a nedvességre. A mentés során az ilyen típusú anyagokat el kell különíteni, és ha szükséges, menet közben restaurálni a károsodott iratokat. Az elfolyt tinták, pecsétek, károsodott fotók, megpenészesedett iratok már nagyon nehezen restaurálhatók, és információvesztés is felléphet. A Ráday Levéltár anyagában történt tinta-folyás, pecsét-folyás és néhány irat esetében információvesztés is bekövetkezett, ami elkerülhetetlen a még időben végzett iratmentésnél is.

A katasztrófa helyszínén a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárától, az Evangélikus Országos Levéltártól és a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárától (Debrecen) kapott nagy teljesítményű páratlanítóknak köszönhetően csökkentettük a levegő nedvességtartalmát.

A helyszínen rendszeresen monitoroztuk a levéltári anyagot: mértük a levegő és az iratok nedvességtartalmát, újabb és újabb nedves gócokat (iratokat) találtunk és szállítottunk el a BFL-be. Nagyon nehéz a papír nedvességét mérőműszer nélkül, vizes katasztrófa helyszínén – főképp télen, fűtetlen helyiségekben – meghatározni. Szerencsére rendelkezésre állt a mérőműszer, így nem lehetett vita tárgya, hogy az iratokat el kell-e szállítani vagy sem, mivel a mért papírnedvesség értéke 20% felett volt. A száraz papír nedvességtartalma 5–8% között változik a levegő légnedvesség-tartalmától függően.

Katasztrófa esetén kiemelten fontos a biztonsági és a munkavédelmi előírások biztosítása. Minden nedvszívó anyagot (pl. üres beázott dobozok) eltávolítottunk a raktárból, ezzel is csökkentve a folyamatos párolgást és a levegő relatív páratartalmának növekedését. Minden sarkot, zsúfolt területet, minden polcot állományvédelmi szempontból ellenőriztünk és megállapítottuk, hogy jelentős a penészgomba fertőzés veszélye. Döntést kellett hozni, hová kerüljön a levéltári anyag, mivel a kollégium épületében nem maradhatott, ugyanis az épület bontásáról időközben döntés született.

Az átköltözés

Dr. Berecz Ágnes, a Ráday Gyűjtemény vezetője és dr. Kenyeres István a BFL főigazgatója megegyeztek abban, hogy a Ráday Levéltár Budapest Főváros Levéltárába költözik. Egy meglehetősen nehéz feladat állt előttünk. Az egyrésztől örömmel töltött el, hogy megbirkóztunk az 5 iratfolyóméter elázott iratanyag mentésével, az azonban aggodalommal, hogy még 850 ifm nedves levéltári anyag költöztetését kellett megoldani a klimatizált iratraktárba. Utóbbi feladat már a mennyiség miatt is nehezebb, de egyébként is több állományvédelmi kockázattal járó művelet volt. Ezt csak úgy tudtuk szakszerűen megoldani, ha az állományvédelmi prioritásokat tiszteletben tartottuk. Intézményünk főigazgatója minden feltételt biztosított ahhoz, hogy a költöztetést, iratszárítást, elkülönítést, restaurálást, ellenőrzést sikeresen tudjuk megoldani. Jó érzés olyan szakmai csapatban dolgozni, ahol bízunk egymásban, segítünk és cselekedni tudunk másokért is.

A költözés – olyan ütemben, hogy a beérkezett iratanyagot megfelelően ki tudjuk szárítani –1 hónapot vett igénybe. Egy adott mennyiség dehidratálása átlagosan 4-5 napig tartott az átmeneti raktárban, majd a kijelölt levéltári raktárba kerülhetett az iratanyag. A költöztető cég munkatársai már a beszállításnál jelezték nekünk a beázott, nedves dobozokat. Ezekből az iratokat kiemeltük és a levéltár szárítóhelyiségében kiszárítottuk, majd új, savmentes dobozokba helyeztük a megfelelő levéltári rendben. Fontos volt, hogy ne kelljen feleslegesen mozgatni a dokumentumokat, ezért a katasztrófa helyszínén és a BFL-ben is a Ráday Levéltár munkatársai

irányították a szállítókat. Az összehangolt csapatmunkának köszönhetően sikerült a Ráday Levéltár és Ráday Gyűjtemény Kézirattárának teljes anyagát egy klimatizált, restaurátorok által felügyelt raktárban elhelyezni.

A BFL-be érkező levéltári anyag nedvességtartalma 20–25 % volt. A restaurátor kollégákkal a levéltár átmeneti raktárában elvégeztük az iratok szakszerű kiszáraitását, hogy elérjük az ideális 8–10% nedvességtartalmat. A folyamatos páraelszívás mellett ventillátorok használatával és EKOMIX növény illóolajok párologtatásával küzdöttünk a penészgombák kialakulása és a lokális nedvesség megszüntetése ellen. A penészgomba-fertőzés megelőzése érdekében ultrahangos párasító berendezés segítségével fűszer- és gyógynövényolajat juttattunk a helyiségbe. A beázott dobozokat kicseréltük, a bennük lévő iratokat szétteregetve szárítottuk. A költözés 1 hónapot vett igénybe. A levéltár állományvédelmi főosztálya 352 órát töltött az iratanyag szárításával, miközben folyamatosan zajlott a papír nedvességtartalmának mérése és ellenőrzése, illetve a levegő páratartalmának szabályozása. A Ráday Levéltár levéltárosaival és a szállító cég munkatársaival együttműködve március 5-én sikeresen befejeződött az átköltözés.

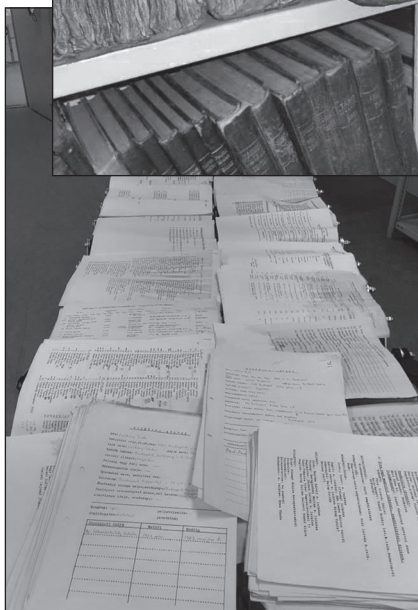
A második ütemben a Ráday Könyvtár muzeális könyvanyaga (összesen 447 fm), költözött hozzánk átmenetileg. Az előkészítés, a szállítás, a kötetek ellenőrzése, kiszáraitása, ugyanúgy zajlott le, mint a levéltári anyag esetében.

Ezúton is köszönöm minden kollégámnak, vezetőinknek, a Ráday Gyűjtemény munkatársainak, s a költöztető cégnek a sok segítséget, türelmet és emberfeletti munkát a levéltári és könyvtári iratanyag mentésében!

Összegzés

A tüzeset és az oltás után mintegy 5 iratfolyóméternyi elázott irat mentése történt meg gyorsan és szakszerűen a BFL intézményi infrastrukturális hátterére támaszkodva. Nagyobb, kb. 100 ifm-nyi vagy ennél is több iratanyag mentésére Budapest Főváros Levéltára sincs felkészülve, s nem áll rendelkezésre országos szinten sem egy nagy kapacitású fagyasztva szárító berendezés, amelyet egy esetleges katasztrófa esetén a károsult intézmény igénybe vehetne. A magyar levéltárak nem rendelkeznek a penészes irat mentésére alkalmas tömeges fertőtlenítő géppel, és kellő számú ipari páraelszívóval, mérőműszerekkel. A restaurátori-levéltárosi szakértelem rendelkezésre áll ugyan, ám nem rendelkezünk egységes vészhelyzeti protokollal, amelyet az irat és műtárgymentésnél használni tudnánk.

■

A Ráday Gyűjtemény mentéséről az alábbi linkeken találhatunk információkat:

<https://radaygyujtemeny.hu/>

<https://hirado.hu/belfold/kekfeny/cikk/2019/01/24/tuz-volt-a-fovarosi-raday-kollegiumban-egy-ember-meghalt>

<http://regi.reformatus.hu/mutat/15991/>

<http://regi.reformatus.hu/mutat/15993/>

<http://regi.reformatus.hu/mutat/15997/>

https://www.youtube.com/watch?v=KK_EqbA583g

http://bparchiv.hu/sites/default/files/atoms/files/meghivo_mle_radaytuzvesz_szn_190528.pdf

<https://www.parokia.hu/v/megkezdodott-a-karmentes/>

<https://www.parokia.hu/v/megmozdult-az-egesz-oroszag-hogy-segitsenek-a-hajlekelkul-maradt-diakokon/>

<https://www.parokia.hu/v/budapest-fovaros-leveltaraba-koltozhet-a-raday-leveltar/>

<https://melte.hu/hirek/tuz-raday-kollegiumban>

<https://hirado.hu/belfold/kozelet/cikk/2019/02/01/szandekos-gyujtogatas-okozta-a-raday-utcai-kollegiumi-tuzet/>

https://kilencbenazelet.blog.hu/2020/03/02/159_eve_a_reformatusok_szolgalataban_107_eve_a_keruletben

P. Holl Adrien

A Lumitester PD-30 mérőműszer használata az állományvédelemben

Budapest Főváros Levéltára évente 6-800 iratfolyóméternyi maradandó értékű levéltári iratot vesz át különböző állami és önkormányzati intézményektől, gazdasági társaságoktól, egyesületektől és magánszemélyektől. Az intézmény állományvédelmi műhelyének mintegy 36 000 iratfolyóméternyi dokumentum védelméről kell gondoskodnia.

A levéltár 2013-tól folyamatosan működtet egy laboratóriumot a beérkező levéltári anyag mikrobiológiai ellenőrzésére. A papír felületéről vett penészgomba mintákat a MSZ ISO 21572-132013 szabvány alapján egyesével maláta-agaron tenyészttem ki és vizsgálom meg. A gombák aktivitásának eredménye öt nap múlva érzékelhető: növekedésnek indulnak és a táptalajon láthatóvá válnak a gombatelepek (micellátumok). Amennyiben így bebizonyosodik, hogy egy irat gombafertőzött, nem kerülhet be a – levéltári iratoknak állományvédelmi előírások szerinti állandó hőmérsékletű és légnedvességű – raktárba.

Eddigi munkám hatékonyságának növelése érdekében tesztelésre kaptam egy Lumitester PD-30 mérőműszert, amely egy perc alatt képes megmérni a mikroorganizmusok életműködését jelző ATP/AMP (Adenozin-trifoszfát / Adenozin-monofoszfát) szintet.

A mérési technológia alapja egy természetes enzimatis láncreakció. Az előállított fény arányos az ATP/AMP mennyiséggel, így lehet a Luminométerrel számszerűsítve mérni. Az AMP egy termék, amely az ATP-ből keletkezik hőkezelés vagy fermentálás hatására. A Lumitester PD-30 műszer pedig egy ATP regeneráló enzim, a PPDK (Piruvát-ortofoszfát-dikináz) segítségével méri mind az ATP, mind az AMP mennyiségét. A módszer így nagyobb érzékenységet ad, mint más, kizárólag ATP mérésen alapuló biolumineszcenciás módszerek.

A mérőműszert ofszet papírokon, gombafertőzött papírokon és könyveken is teszteltem. A mért RLU értékek a nem fertőzött mintákon 0–100 között, míg a gombafertőzött mintákon 500–4500 RLU között voltak. A mérés gyors és hatékony: a Lumitester PD-30 műszerrel forgalmazott LuciPac pen mintavevő pálcikával levesszük a mintát, összerázzuk, és a készülékbe helyezzük. Két perc alatt megtudhatjuk a mintáról, hogy fertőzött-e az irat, vagy sem. A restaurátorok nemcsak a beérkező minták fertőzöttségének eldöntésére, hanem a raktárban őrzött iratok fertőtlenítésének szükségességére is választ kaphatnak kevesebb mint 5 perc alatt.

A műszer olyan további vizsgálatok elvégzésére is alkalmas, mint például különböző papír és fertőtlenítőszer hatékonyságának összehasonlítása vagy a műtárgy-fertőtlenítés eredményességének kimutatása.

A magyarországi közgyűjtemények közül a Lumitester PD-30 műszer tesztelésére először Budapest Főváros Levéltára laboratóriumában volt lehetőség.

Szálkai Tamás

Trianon árnyékában – Bihar megye levéltára és levéltárosai*

„Megvallhatjuk egész nyíltan most már, hogy Bihar vármegye magyar lakossága, de különösen Nagyvárad soha sem gondolt arra, hogy területe valaha is elszakadhasson Magyarországtól [...] túlzó oláhok voltak itt is, de ezek maguk sem mertek arra gondolni, hogy tervezgetéseik nagyított formában válnak valósággá” – emlékezett vissza a trianoni megyecsonkításra Molnár Imre vármegyei főjegyző 1938-ban.¹ Bihart nagyon súlyosan érintette az új országhatár meghúzása: székhely, épületek és gyakorlatilag vagyron nélkül maradt. Kérdés, hogy egy ilyen nagyon nehéz gazdasági helyzetben mennyi figyelmet szentelt, szentelhetett a megye vezetése nagy értékű történeti levéltárának.

Román fennhatóság alatt

A megszállást követően a magyar közigazgatást – részben eredeti formában – átvették a románok, volt olyan tisztviselő, aki elmenekült, ám sokan a helyükön maradtak. A levéltárra senki nem fordított különösebb gondot: az iratanyag Nagyváradon maradt a megyeházán, s a korábbi főlevéltáros, Osváth Lajos is vitte tovább hivatalát. A Nagyvárad című lap 1920 decemberében a millenáris ünnepekre készült, Feszty Árpád által festett Zsolt vezér menyegzője című festmény raktárba helyezése² kapcsán ejtett néhány szót a „hatalmas” levéltárról, amely ekkor a megyeháza (korábbi Tisza Kálmán) tér felőli földszintjén helyezkedett el tizennyolc helyiségben,³ amelyek közül a hatalomváltást követően öt szobát a közéleti hivatal részére ki kellett üríteni, s az iratokat a többi raktárba és az udvari „garage helyiségbe” bezsúfolni.⁴

* E tanulmány a Bihar vármegye levéltárának történetét bemutató nagyobb terjedelmű kézirat 1920–1950 közötti időszakának eseményeit rövidebb változatban ismertető része.

¹ Molnár 1938: 11.

² A festmény a megyeháza Dísztermét díszítette, ám a román hatóságok múzeumi raktárba szállították mint a „magyar múlt utolsó emlékét”.

³ A 18 helyiség egy zárt folyosóból nyílt.

⁴ A több helyen *cenziúrázott* cikk szemléletesen mutatja be, hogyan zajlott a festmény keletkezésére vonatkozó ügyirat keresése: „régí írások tömkelegének illatától terhes szobába lépünk, ahol a pontos indexek útmutatásai nyomán nekirugaszkodik Gergely úr és elkezd mászni a tetőzet felé [...] két kézzel megragadja egy óriási iratcsomó kötését [...] s leszállítjuk a húsz-harminc kilós csomagot.” Perédy, 1920: 3.

Az 1920–1926 közötti évekről Osváth Lajos töredékesen megmaradt levelezéséből és feljegyzéseiből maradtak adatok. Ekkor gyorsult fel a nemes családok adatait tartalmazó cédulagyűjtemény készítése: „Az oláh megszállás alatt 4 évig voltam” – írja, ez idő alatt „nagy csendben folytonosan kivonatos másolatokat készítettünk, hogy az itteni magyarságra az ottani adatok ne váljanak kámforrá.”⁵ A főlevéltáros 1923-ban hagyta el hivatalát, miután nem kívánt hűségesküt tenni a román királynak.

Az ott maradt hivatalnokoknak is megváltozott az életük. A levéltárba román anyanyelvű „főnököt” (șef arhivar) neveztek ki dr. Leontin Pallady személyében. 1924-ben román nyelvvizsgára kötelezték a magyar tisztviselőket, s aki nem tudta megszerezni, elbocsátották. Gergely István korábbi levéltári kezelő két levele alapján a főnök, aki „nagyon jó ember”, hetente háromszor román nyelvrót tartott neki és – egy másik alkalmazottnak – Szabónénak, hogy ezzel segítse számukra a vizsgát. A 15 vármegyei magyar tisztviselő közül egyedül Gergely járt sikerrel.⁶ Egykori besoroztattja két évvel később örömmel újságolta Osváthnak – aki másolatok kiadása miatt kereste –, hogy nagyon megbecsülik, fizetése a főnökével egyezik: 3930 Lei. A levéltári iratmásolatok árát meglehetősen nagy összegben állapították meg: egy anyakönyvi kivonat díja 50, egy armálismásolat 200 Leibe került. Egy alkalommal Gergely vissza is dátumozott egy kiadmányt, olyan időpontra, amikor a főnök szabadságon volt, hogy díjmentesen adhassa ki Osváthnak.⁷

A csonka megye vezetésében csak 1926-ban merült fel az újjászervezéskor betöltetlen levéltárosi állás szervezésének gondolata, amikor a magyar–román tárgyalások során a csonka megyét érintő anyakönyvi másodpéldányokat, valamint a vízikönyveket átadták a román hatóságok. Már ekkor utalás történik arra, hogy a közeljövőben esetleg más levéltári anyag is „visszaszáll” a magyar hatóságokhoz. Sürgető feladatként jelentkezett az 1920–1925 között keletkezett iratok elhelyezése is.⁸ Az állásra a megyében jelentős politikai tényezőként számon tartott család sarját, Nadányi Zoltánt nevezték ki.⁹

Pénzért vett archívum

Az Országos Levéltárat értesítő alispáni levél másolata szerint „diplomáciai eljárást mellőzve – minthogy ügysem vezetett volna eredményre, készpénzért vásárolta meg

⁵ SJANR Bihor. Fond 12. 10. D. 31. 319b.

⁶ A vizsga nem lehetett túl nehéz: Gergelytől mindössze azt kérdezték meg hány éves, és hogy mióta dolgozik a levéltárban. SJANR Bihor. Fond 12. 10. D. 31. 543., 547.

⁷ Kapcsolatuk baráti jellegű lehetett. A levelekben tréfásan „Fő Úrnak” szólította Osváthot. Máshol – még 1907-ben – Osváthék szalonnasütésén többek között Gergely is részt vett, gyerekeikről közös fotót is készített. SJANR Bihor. Fond 12. 10. D. 25. 1204.

⁸ Az alispáni iratokban az előző években nincs nyoma levéltárral kapcsolatos ügynek. MNL HBML IV. 406. b. 1805/1926.

⁹ A levéltáros illetménye ekkor 24 millió korona volt. MNL HBML IV. 406. b. 9786/1926.

a vármegye Nagyváradon a levéltárban régi iratait. A kiküldöttek ügyességén múlt, de egyúttal dr. Pallady Leontin ottani vármegyei főlevéltárosnak az igyekvésén is, hogy aránylag kevés költséggel igen nagy anyagot tudtunk átmenteni. Az iratok elszállítása természetesen nagy sietséggel történt, így valójában csak az áthozott anyag rendezése során fog kiderülni, hogy mit hoztunk át és mi maradt Nagyváradon.”¹⁰

A törvényhatósági bizottság elé terjesztett jelentés szerint a csonka megye számára fontos iratoknak a „nagy vármegye levéltárából leendő” megszerzését az alispán a belügyminiszter szóbeli hozzájárulásával kezdeményezte. A tárgyalások lefolytatása és – eredmény esetén – a szállítás eszközlése végett dr. Molnár Imre vármegyei főjegyzőt és Reszegi Lajos vármegyei díjnokot Nagyváradra küldte. A „bennünket érdeklő levéltári anyag összeírása s kiszedése, valamint a kiadás iránti utánjárás több hónapi időt vett igénybe, azonban végre is eredménnyel járt, sikerült e tekintetben a román hatóságokkal megegyezésre jutni, akik is a kiválasztott anyagot kiadták és az augusztus és szeptember folyamán kiszállították.”¹¹

A jelentést elfogadó törvényhatósági bizottsági határozat szerint „úgy szólván a vármegye és a vármegyei nemesi családok történelmét kaptuk vissza”, ugyanakkor megállapítja azt is, hogy az iratok megszerzése valójában óriási megtakarítást jelent, hiszen egyes számítások szerint az Anyakönyvi Utasítás 162. §-a alapján pótlandó anyakönyvi példányok (csak az állami anyakönyvek 1895-től kezdődő 500 kötete) papíránya mintegy 15 000 pengőbe kerülne (ebben nincs benne a felekezeti másodpéldányok 97 évfolyama), a közúti törzskönyvek pótlása hozzávetőleg 20-25 000 pengő kiadást igényelne. Ezért a levéltár visszaszerzését „csak örömmel vehetjük tudomásul s a nyert értékhez viszonyítva csekélynek mondható kiadást a legnagyobb készséggel teljesítjük.”¹²

A levéltári anyag megszerzésével és átszállításával felmerült költségek 7342 pengő 53 fillért, a levéltár átalakítási költségei 5693 pengő 85 fillért, a szükséges berendezési költségek 2650 pengőt s a még felmerülő egyéb kiadások (az Osváth-féle gyűjtemény megszerzése, valamint a még közbejövő kiadások körülbelül 2000 pengőt) összesen 17 685 pengő 98 fillért tettek ki. Ezeket „mint az elszakítás következtében felmerült terheket” a vármegye egyéb jövedelmeiből (megtakarításokból) előlegezték meg, míg az e címen várt bevételt a belügyminiszter a megyének ki nem utalta.¹³

A javaslat szerint arra tekintettel, hogy a levéltári anyag megszerzése s az ezzel járó egyéb kiadások jelentékeny terhet jelentenek a vármegyének – miközben az anyag átmentéséből nemcsak a törvényhatóságnak hanem az egyes községeknek, egyesületeknek és magánosoknak is előnyei származnak – a felsorolt jogi és természetes

¹⁰ A következő évben készített leltár szerint azonban főleg teljes fondokról/állagokról volt szó. 230/1928. MNL HBML IV. 456. a. 4. d.

¹¹ BVHL 1928. szeptember 27. 2.

¹² BVHL 1928. szeptember 27. 2.

¹³ MNL HBML IV. 406. b. 12294/1928.

személyek minden olyan esetben, amikor a Nagyváradról áthozott iratokról másolatot vagy adatokat kérnek, egy rögzített kulcs szerinti (körülbelül 1–25 pengőig terjedő) összeggel járuljanak hozzá a vármegye kiadásaihoz. Véleménye szerint a levéltárért kifizetett összeg a vízügyek, egyesületek és társulatok elkallódott alapszabályainak pótlása és a nemesi ügyekben történő kiadmányok révén aránylag rövid idő alatt megtérülne.¹⁴ A kiküldöttek egyike, Reszei Lajos vármegyei irodasegédtsízt ezen a sikeren felbuzdulva később megpróbált Szatmár megye levéltára ügyében is eljárni – eredménytelenül.¹⁵

Bihar esetében tehát 1928-ban sikerült a történeti levéltári anyagot *megosztani*, nem úgy mint Szatmár megyében, ahol a tárgyalások ekkor még nem vezettek sikerre. Ennek máig tartó hatása van, hiszen a magyar–román iratcsere-egyezmény alapján Bihar és Szatmár-Bereg *magyar vármegyék* levéltárait, amelyeket 1940. augusztus 30-a után szállítottak székhelyeikről „Románia területére” visszakapta Magyarország.¹⁶ Valóban mentésről beszélhetünk, mivel pl. Nagyvárad város levéltárát ekkoriban barbár módon selejtezte a volt máramarosi magyar levéltáros, akinek bére a selejtpapír ára volt.¹⁷

Levéltár Berettyóújfaluban

Az új vármegyháza épületében ugyan szántak helyet a levéltárnak, ám az áthozott iratok nagy mennyisége miatt az szűknek bizonyult. Ezért az alispán javaslatára a levéltári helyiséget a magyar királyi államépítészeti hivatal tervei és előmeret-költségvetése szerint és annak keretében – a tűzbiztonsági szempontok figyelembevételével – tervezték átalakíttatni, illetve a még hiányzó berendezési tárgyakat is beszerezték.

A levéltár tehát nem a megyeházán működött, hanem a mellette lévő háztömbben – az akkori Kossuth utca 28. szám alatt – helyezték el¹⁸ az Államépítészeti Hivatallal együtt, ám külön *épületben*, amely azonban nem volt alkalmas irattárolásra. Már 1929 őszén a levéltár *nagyterméből* egy bérlakásba kellett átszállítani az iratokat, mert az az évi nedves tavaszi időjárás miatt a padló és a falak a mennyezethez átnyirkosodtak. „Gondoskodni kellene továbbá szellőző kürtőkről és tűzbiztos kályhafűtésről is, [...] az udvar szintje a *lakás* padlójánál 20 cm-rel magasabb, az udvar is víztelenítendő volna.”¹⁹ Nadányi 1938-ban kérte, hogy tűzbiztonsági okokból

¹⁴ MNL HBML IV. 406. b. 12294/1928.

¹⁵ Gottfried, 2011: 159–161.

¹⁶ MK–RT 1948. október 12. 2233.

¹⁷ Gottfried, 2011: 161.

¹⁸ Helyén ma a Bessenyei lakótelep áll.

¹⁹ A falak szigetelését haladéktalanul el kellett végezni, ami 1400 Pengőbe került. BVHL 1929. október 3. 183., 1930. november 20. 195.

a levéltárba egy vasajtó és egy ablakra való vas spaletta, valamint egy vas létra beszerzését, később ugyanezen okra hivatkozva a levéltár villanyórájának az irattartó polcok mellől az *üveges átjáró folyósóra* történő áthelyezését is kérte, mivel szikrák pattantak ki belőle.²⁰

Az áthozott iratanyag rendezésére, valamint az 1920 és 1925 között Berettyóújfaluban keletkezett törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyvek tárgymutatózására, s az anyakönyvi utólagos bejegyzések és kiigazítások bevezetésére – e munkálatok befejezéséig terjedő időre (amit egy évre becsültek) – hat segédmunkaerő alkalmazását szavazta meg a bizottság. Az alispán kezdeményezésére az Osváth Lajos volt vármegyei főlevéltáros birtokában lévő iratanyag megszerzését és az esetleges kiadások fedezését is támogatta a törvényhatósági bizottság.²¹

Az alispánhoz benyújtott lajstrom alapján az alábbi iratanyagokat őrizték Berettyóújfaluban 1940-ig:

1. Csonka-Bihar vármegye 57 anyakönyvi kerületének összes állami és felekezeti anyakönyvi másodpéldányait a hozzájuk tartozó utólagos bejegyzési jegyzékkel
2. a csonka vármegyét érdeklő összes vízügyi iratokat és terveket
3. a csonka vármegye összes közúti törzskönyveit és terveit
4. Bihar vármegye összes közgyűlési és bizottmányi jegyzőkönyveit, ezek tárgymutatóit és a kapcsolódó iratokat (1688–1849)
5. polgári perek és tiszti perek iratait a 17–19. századból
6. összes nemesi összeírások jegyzékeit és iratait
7. a nemesi iratok mutatóit
8. a csonka vármegye összes községeinek eredeti szabályrendeleteit
9. a csonka vármegye községei területén 1919-ig alakult egyesületek és társulatok eredeti alapszabályait
10. körülbelül 600-700 kötetet kitevő könyvtárat, amelynek darabjai között muzeális értékű darabok is vannak
11. bélyegző- és pecsétgyűjteményt, fényképeket, gipsz szobrokat és más „kortörténeti érdekességeket”
12. a levéltár bútorzatából 6 darab szekrényt és 12 folyóméteres iratállványt, 2 asztalt.²²

Nadányi Zoltán működése alatt kezdődött meg a nem állami fenntartású levéltárak, azaz a községi és közösségi, valamint családi iratanyagok feltérképezése és levéltári begyűjtése. Jánossy Dénes összefoglalójából kiderül, hogy Bihar megye

²⁰ MNL HBML IV. 456. a. 25/1938.

²¹ MNL HBML IV. 402. 476 /1928.

²² Ezek közül ma már nincsenek a levéltár birtokában az ügyi iratok, a könyvtár és a bútorok, míg a bélyegzőgyűjtemény Nagyváradon, a pecsétgyűjtemény pedig Debrecenben található. A „kortörténeti érdekességek” közt lehetett több megyei zászló és egy értékes éremgyűjtemény is, amelyet 1944-ben a nyilasok elhurcoltak. MNL HBML IV. 402. 476 /1928.

az elsők között járt e téren, annak ellenére, hogy ekkoriban a főlevéltáros „inkább közigazgatási fogalmazói tisztviselő, mint levéltáros” volt.²³

Megyeházáról magtárba...

Miután a második bécsi döntés értelmében Észak-Erdéllyel együtt Nagyváradot is visszacsatolták Magyarországhoz, a megye központi hivatalaival együtt a levéltári anyagot is visszaköltöztették. Jelentős problémaként jelentkezett azonban, hogy a korábbi hivatali helyiségekbe időközben román közigazgatási iratok és árvaszéki anyagok kerültek. Az alispáni jelentés szerint ekkor az archívum számára is csak a szükséges helyiségek felét tudták rendelkezésre bocsátani, ezért az árvaszéki iratokat bérelt épületben helyezték el.²⁴

A vármegye feladatának tekintette, hogy a Berettyóújfaluból áthozott iratok mellett a román hivatalok által keletkeztetett irattári anyagot is rendezett állapotba hozza és elkülönítse. Az erre a munkára felvett napidíjasok munkabérére számított 5000 Pengőt hitelből kívánták fedezni.²⁵ Szórványos adatok arra utalnak, hogy ekkor is történt rendezés, pl. több nemesedési pert is ekkor „találtak meg” a régi levéltári helyiségekben és illesztettek a helyükre.²⁶

A megye kisgyűlése 1942. január 20-án megszavazta, hogy a levéltári helyiségeket fa nyílászárók helyett tűzbiztonsági okokból vasajtókkal és -ablakokkal lássák el. Ugyanezen okból szükséges volt cserépkályhák elbontása és a villanyvezeték korszerűsítése is összesen 6200 Pengő értékben. A jogszabályi háttér által előírt anyakönyvi másodpéldányok elhelyezésére szolgáló 10 db zárható szekrény vásárlása 3000 Pengőbe került.²⁷ Egy hónappal később a levéltár számára négy újabb helyiséget adtak át, hogy a korábban hely hiányában még összecsomagolt iratanyag kibontására is legyen lehetőség, hogy azt követően az iratok kutatás céljaira igénybe vehetők legyenek.²⁸ Úgy tűnik, hogy a vizsgált három évtized alatt ezekben az években kapta a legtöbb anyagi támogatást a levéltár, amiben nagy szerepe lehetett annak is, hogy a főlevéltáros testvére, Nadányi János lett az alispán. Nadányi Zoltán 1944. szeptember elején hivatalos kiküldetésben Budapestre ment, ahonnan betegsége miatt már nem tudott, vélhetően nem is akart már visszatérni, s elhagyta a főlevéltárnoki állást.²⁹

²³ Jánossy évekig bécsi magyar levéltári delegátus, később a Magyar Országos Levéltár főigazgatója volt. Jánossy, 1936: 114–115.

²⁴ BVHL 1941. május 15. 112.

²⁵ Erre azért volt szükség, hogy a folyamatban lévő ügyek a szükséges előiratok birtokában elintézhettek legyenek. BVHL 1941. május 22. 120–121., 1941. május 29. 154–155.

²⁶ SJANR Bihar. Fond 12. Index Acta Nobilium.

²⁷ BVHL 1942. január 29. 25–26.

²⁸ A helyiségekbe új iratállványok készültek 4356 Pengő értékben. BVHL 1942. február 26. 51.

²⁹ A forrásra Berényiné Kovács Gyöngyi hívta fel a figyelmet, amiért ezúton is köszönetem fejezem ki. MNL PML XVII. 401. 1153/1945.

Távozása meglehetősen hirtelenséggel történt. A hivatali íróasztalán maradt iratai azóta is Nagyváradon találhatóak, otthagya kedves írógépét is.³⁰

A levéltári anyag sem maradt Nagyváradon, 1944 nyarán a szovjetek előrenyomulása miatt az archívum *értékesebb iratait* Bod József és Jezerniczky Dénes irodatisztek felügyelete alatt két teherautón menekíteni kezdték, s azt előbb a Nagyrábé melletti füstpusztai Escherolles kastélyba, majd a Biharnagybajom melletti Csillagtanya magtárába szállították.³¹

A Nadányi helyére 1945 áprilisában kerülő Papp Lajost a főispán a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának jóváhagyása nélkül nevezte ki, így a belügyminiszter utasítására a kinevező határozatot meg kellett semmisíteni, Papp így három hónap után berettyóújfalui járási főjegyző lett. A főispán arra hivatkozott, hogy a vármegyében akkor a főjegyzőn kívül egyetlen szakképzettnek tekinthető személy sem volt, mert mindenki elmenekült.³²

A megüresedett levéltárnoki állást *ismét* szabálytalanul hirdették meg, így a kinevezett Kecskés Balázs hosszú hónapokig csak ideiglenesen tölthette be a hivatalt.³³

„A levéltár helyzete aggasztóra fordult”

Az alispán a levéltári anyag felkutatását Kecskés Balázs akkori megbízott főlevéltáros feladatául adta, aki jelentésében azt írja, az oroszok csak akkor kezdtek el foglalkozni a levéltári anyaggal – amiből korábban az őrt álló katonák fűtöttek (!) is – amikor ő már komolyan érdeklődött az iratokról. Az oroszok szállíttatták át az anyagot a Csillagtanyán lévő magtárba, ahol a Szovjetunióba „szállítandó zsákmányt” is tárolták. A parasztszekereken nem fértek el a ládák, amelyek útközben szétestek, a fasciculusokban lévő iratok pedig széthullottak, aminek megakadályozására sem a szállítást végző „egyszerű magyar parasztok, sem az oroszok hangsúlyt nem helyeztek.” Szemtanúja volt, hogy a szovjet katonák a hiányzó szigetelést levéltári térképekkel bélelik ki a vasúti kocsikon.³⁴

Szűcs Sándor jeles Sárretkutató – akkor a biharnagybajomi Nemzeti Bizottság tagja – is lépéseket tett a levéltár megmentése érdekében. Elbeszélése tovább árnyalja Kecskés Balázs megállapításait: „Tudjuk, hogy állítólag a légitámadások elől Váradról Füstpusztára szállították, onnan viszont 1944 decemberében robotos szekerekkel, melyek községházánk udvarán háltak meg, napokon át hordták a ha-

³⁰ Nadányi Zoltán levele Bod Józsefhez. „Az írógép, ha vele állásba jutnod könnyebb, legyen a Tied. Az árával ne legyen gondod, majd megadod egyszer, ha meggazdagodtál.” Magángyűjtemény.

³¹ Bod József fiának visszaemlékezése. Köszönet Józsa Kálmán volt nagyrábéi polgármesternek, aki a rendelkezésemre bocsátotta a hangfelvételt.

³² MNL HBML IV. 401. b. 22/1946.

³³ A pályázatot nem hirdették meg a Magyar Közlönyben, Kecskésnek nem volt szakképesítése, okleveles református lelkész volt. MNL HBML IV. 401. b. 1757/1945.

³⁴ MNL OL Y 7 460/1947. Idézi Berényiné, 2018: 30.

tárunkban lévő Csillagtanya magtárába, ott helyezték el a ládákban lévő levéltári anyagot. Amíg Csillagtanyán orosz őr volt, nem hiszem, hogy a levéltár ládáit bárki is feldúlhatta volna, bárki is [a] benne lévő iratokat szétszórta volna. Faluszerre beszélnek, mint hordták szét a tanyán megfordulók a levéltár anyagát, s mily barbár, magyar emberre szégyenletes dűlást végeztek benne. Magam tapasztaltam, hogy a Csillagtanya környéki dűlőföldeken rézmetszetű és kézírásos térképek tépett foszlányait fújdogálta a szél és megállapítottam, hogy ezek a vármegyei levéltár térképei voltak. Erre annak idején fel is hívtam Kecskés Balázs ideiglenes vármegyei főlevéltárnok úr figyelmét” – folytatta Szűcs Sándor előterjesztésében.³⁵

Vélhetően *mindkét* beszámolóban van igazság. Két oklevél 1962-ben magánszemélytől került vissza – kalandos úton – a megyei levéltárba,³⁶ de a debreceni Református Kollégium Kézirattárába is beadtak egy nemesi katasztert, amelynek másik kötete ma is a közgyűlési kötetsorozat végén található.³⁷

A hatóság azonban csak azután tett lépéseket, miután a korábban már említett hatalmas méretű Feszty kép elkallódott. Szűcs Sándor indítványára a biharnagybajomi Nemzeti Bizottság javasolta a levéltári anyag leltározására, értékeinek megmentésére létrehozandó – szakemberekből álló – bizottság létrehozását, mert szerinte: „Bihar megye közönségét példátlan szégyen éri, illetékes hatóságait pedig súlyos felelősség terheli a nagyértékű levéltár pusztulásáért, szerte kallódásáért!” A jegyzőkönyvet 1946 januárjában vették fel. Ez azért érdekes, mert négy hónappal korábban a Belügyminisztérium bizottságot hozott létre a „Bihar vármegye területén a veszélyeztetett levéltárak, magánkönyvtárak, valamint a nemzet szempontjából fontos minden egyéb gyűjtemény és műkincs védelmére, anyagának megmentésére.”³⁸ Úgy tűnik azonban konkrét lépések nem történtek. A kialakult helyzetet végül az alispán oldotta meg, 1946. január 4-én négy vasúti kocsiban beszállították az anyagot a berettyóújfalui megyeházára. Jelentése szerint az iratanyag „igen siralmas állapotban volt, ami javarészt a hadműveleteknek tudható be.”

A főispáni álláspont szerint a beszállításra azért is nagy szükség volt, mert a levéltár „az oroszok őrzésében a vármegye területén Csillagtanyán volt és mint ilyen az elkallódás és megsemmisülés veszélyének voltak kitéve.” Az ügyben keletkezett alispáni jelentés szerint azért, hogy az „irattár, illetve a levéltár, helyesebben annak

³⁵ Az idézett jegyzőkönyvből kiderül, hogy a Bizottság egyik tagja találkozott csomagolópapírnak használt, a vármegyéhez intézett 1773. évi instanciával is. MNL HBML IV. 401. b. 74/1946.

³⁶ A Berettyóújfalui Járási Tanács felhívására régi dokumentumokat gyűjtöttek be magánszemélyektől egy helytörténeti kiállítás megrendezéséhez, ami végül elmaradt. A közgyűjteményi bélyegzővel ellátott iratokat a szervezők a Déri Múzeumba küldték be, ahonnan visszakérültek eredeti helyükre az oklevelek. Az ügy pikantériája, hogy az okleveleket „megmentő” személy leszármazottja a közel-múltban követelte az iratok „árát.” MNL HBML VIII. 710. d. 158/1962.

³⁷ A benne lévő feljegyzés szerint a monostorpályi lelkész ajándékozta az akkori református püspöknek 1963-ban. TtREN R 3290.

³⁸ MNL HBML IV. 401. b. 1974/1945.

Biharnagybajomba szállított anyaga ilyen állapotba került – megítélésem szerint – mulasztási felelősség senkit nem terhel.”³⁹

A megyeházán felhalmozott levéltári anyag rendezése ugyan megkezdődött, de nem haladt túl jól, ezért Kecskés Balázs már 1945-ben kisegítő munkaeő alkalmazását kérte.⁴⁰ Felmérte a Nagyváradról „kimentett” iratanyagot, amely magában foglalta az összes vízügyi iratot, ügyi törzskönyvet, az 1895 előtti felekezeti anyakönyvi másodpéldányokat, a közgyűlési iratokat, valamint a nemesi iratok gyűjteményét.⁴¹

A főlevéltáros egyik leveléből tudjuk azt is, hogy 1945 végén az alapvető eszközök sem álltak rendelkezésre, ezért pl. íróasztalt és egy fehér köpenyt, valamint szappant kért a kézmosáshoz.⁴² A levéltár 1947-ben került kutatható állapotba, amikor is Berettyóújfaluban a megyeháza udvarán lévő keresztépület emeletén kapott helyiségeket, ahol azonban még a hiányzó üvegtáblák okoztak problémát.⁴³ Kecskés Balásznak 1949-ben politikai nyomásra kellett pozícióját elhagynia – „demokrácia elleni izgatás” büntette miatt.⁴⁴

Bihar levéltára Hajdú megye székhelyén

A megyeegyesítés által érintett megyei levéltárak kezeléséről szóló belügyminiszteri rendelet kimondta, hogy Bihar megye levéltárát 1950. március 15-ig Debrecenbe kell szállítani és Hajdú megye levéltárában kell elhelyezni. A levéltári anyag további kezelését „Hajdú-Bihar megye főlevéltárosa végzi.”⁴⁵

A Bihar megyei anyagot előbb Debrecenben a vármegyeháza pincéjében helyezték el, azonban hely hiányában onnan kétkerekű kézikocsin a Kossuth utcai egykori Pénzügyi palota irattárába szállították.⁴⁶ Ekkor került ismét látókörbe Reszegi Lajos, aki mint megbízott levéltáros, majd főlevéltárnok-helyettes⁴⁷ mintegy fél év alatt rendezte a levéltárat, majd átadta Kollega Tarsoly Sándor főlevéltárosnak. Innentől, 1950-től kezdődik a Hajdú-Bihar Megyei Közlevéltár története.⁴⁸

³⁹ MNL HBML IV. 401. b. 74/1946.

⁴⁰ Ideiglenesen Borbarát Gyula vármegyei irodatiszt, korábbi levéltári dolgozó és Gyarmati Sándor altiszt alkalmazását engedélyezte az alispán. MNL HBML IV. 406. b. 5583/1945.

⁴¹ MNL HBML IV. 406. b. 6261/1945.

⁴² Az íróasztala saját tulajdona volt. A megye a szükséges berendezést nem tudta biztosítani, „anyaghiány miatt ezek elkészítése jelenben teljesen lehetetlen.” Az igényelt irodaszereknek csak a töredéke került a levéltárba. Szomorúbb, hogy a „vármegye jelenlegi pénzügyi helyzete miatt a kért mosdószereket” sem tudták beszerezni. MNL HBML IV. 406. b. 6272/1945.

⁴³ MNL HBML IV. 406. b. 3996/1947.

⁴⁴ TtREL I.1.i.19. Kecskés Balázs lelkeszi törzslapja.

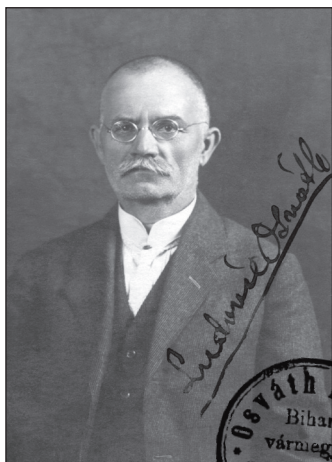
⁴⁵ 1949. október 1-től ideiglenesen dr. Szilágyi Ferenc töltötte be a posztot. MNL HBML XXVI. 860. c. 2/1950., 12/1950.

⁴⁶ A szerző interjúja Mervó Zoltánné nyugalmazott főlevéltárossal.

⁴⁷ A dokumentumokban többféleképp fordul elő.

⁴⁸ MNL HBML XXVI. 860. d. 1. d.

Bihari levéltáros arcképcsarnok

Osváth Lajos

Nadányi Zoltán

Reszegi Lajos

A levéltár sorsát nagyban meghatározták vezetői, munkatársai, akik az anyagot kezelték, kutatták, s ha kellett mentették az 1920–1950 közötti időszakban. Rövid életrajzuk itt következik.

A harcos hivatalnok, Osváth Lajos (1866–1931)

Osváth Lajos Esztárban született 1866-ban, édesapja előbb tanító, később jegyzői minőségben tevékenykedett.⁴⁹ Középfokú tanulmányait a debreceni Református Kollégiumban végezte, majd ugyanott a jogakadémia hallgatója volt.⁵⁰

A „régí” Bihar vármegye utolsó főlevéltárnoka 1901-ben foglalta el hivatalát évtizedes árvaszéki számvevői gyakorlattal a háta mögött.⁵¹ Nevéhez fűződik a vármegyei járási hivataloktól átvett iratok selejtezésének levezénylése, ami több mint tíz évig tartott.⁵² Nagy szerepet játszott az első országos levéltáros egyesület megszervezésében valamint a levéltárosok béremelése ügyében folytatott küzdelemben, saját megfogalmazása szerint a „levéltári karnak [...] zsebbevágó érdekét” harcolta ki.⁵³

⁴⁹ MNL HBML IV. 465. p. 1. k. 23.

⁵⁰ TtREL II.7.e. 54. k., II.1.e. 90. k.

⁵¹ MNL HBML IV. 402. 240/1901.

⁵² MNL HBML IV. 456. b. 2. d.

⁵³ Szálkai, 2020: 72–73., SJANR Bihor. Fond 12. 10. D. 25. 1519.

Nagyváradról Tápióbicskére költözött, de nem érezte jól magát vidéken, ahol a posta is „lassan jár.” Álláshely híján ideiglenesen nyugdíjazták, ám mivel szolgálati idejét nem töltötte ki, alacsony nyugdíjat kapott, ezért akár házfelügyelői állást is vállalt volna, csakhogy a fővárosba kerülhessen.⁵⁴ Ekkor még fontolgatta egy nemesi lexikon ügyét, ami egy „irredenta eszmét szolgáló emlékmű” lehetne, amely megmutatná a Népszövetségnek, hogy a „Nagy-magyarország testéből lemetezett terület ősi magyar föld [...] s azért annak visszacsatolását kérni-követelni jogunk van.”⁵⁵ A levéltárat féltette, mint írja, az elszakított részekben lévő levéltári anyag egy része már nincs meg, „eladta az új impériumot gyakorló natio mázsaszámra sajtópapírként a kereskedőknek.”⁵⁶

Végül Budapestre költözött, ahol magánmegbízásokat vállalt. Egzisztenciája megroppant ugyan, de önérzete nem.⁵⁷ Az ekkor már kissé nagyothalló, idős Osváth sikertelenül pályázott 1928-ban Fejér vármegye megüresedett főlevéltárosi állására.⁵⁸ Családtörténeti cédulagyűjteménye – ami „22. évi vas szorgalom s megszakítás nélküli munkásság”⁵⁹ eredménye – manapság a HBML legkutatottabb fondjai közé tartozik.⁶⁰

A “trubadúr” főlevéltáros, Nadányi Zoltán (1892–1955)

Feketegyőrösön született régi nemesi család sarjaként. A nagyváradi királyi jogakadémiát ugyan elvégezte, de inkább a líra érdekelte, s már korán az irodalom felé fordult. Nagyvárad elvesztése – ahol élénk művészeti-irodalmi élet folyt – jelentősen befolyásolta az ő sorsát is.

Nadányit főleg szerelmi lírája kapcsán tartja számon az irodalomtörténet, ám néhány hazaszeretetről, anyanyelvről szóló verse is van. A Piros-fehér-zöld címűben szemléletesen fogalmazza meg a Trianon kiváltotta érzéseit: „Láttam két szememmel,/csüggedve láttam, hogy hiába minden.” majd folytatja: „S amikor itt román hadak robogtak/ és lengett a legcsúfabb trikolor,/ kilencszázhuszban, mint strucc a homokba,/ fejemet kábán fúrtam a romokba/ és azt gondoltam, már csak abban hittem,/ hogy minket a Sors ujja közt sodor/ s hiába minden handabanda itten,/ hiába forrong a földgömb, az ország,/az ember, mert a Sors intézi sorsát,/ megoldja

⁵⁴ SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 25. 1519.

⁵⁵ SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 32. 903.

⁵⁶ SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 25. 1484.

⁵⁷ A Vay család számára végzett kevésbé sikeres kutatás után írja: „biz’ a pénzre szükségem van”, de azért mégsem várhatják el, hogy „tökmagon fogok élni az Önök számára végzett kutatás” ideje alatt. SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 32. 363.

⁵⁸ MNL FML IV. 401. a. XIV. 189.

⁵⁹ Emellett a megszállás idején saját költségen 4-5 munkaerő foglalkoztatásával is gyorsította a munkát, ő maga éjjel és a hajnali órákban is dolgozott. SJANR Bihar. Fond 12. 10. D. 31. 339.

⁶⁰ MNL HBML IV. 12. d.

a táblán a képletet/ és minden csak egyféleképp lehet.” Féltette szeretett anyanyelvét, művészeete nyelvét, amit megénekelt Arany című versében, ahol a szintén bihari származású nagy előd tollát kis ásóként festi le, amely szorgos munkával „cirkalmazta” a folyóvá duzzadó kék tintacseppek medrét. Ez az „Új folyó, Tiszánál és Dunánál/ duzzadóbb és minden cseppje táplál,/ éltet, gyógyít. Körbefoly e honban,/ nincs vége és nem indul sehonnan./ Szent vizébe nem lép oláh bocskor,/ idegen nem látja, csak mi, árvák;/ Borsnál, hol most oláh baka posztol,/ partjára nem ültetnek határfát.”⁶¹ A vershez jól kapcsolódik, szinte magyarázatul szolgál az általa szerkesztett Bihar vármegye című kötetben 1938-ban megjelent, a csonka megye irodalmáról írott esszé: „ebben a kötetben mindenki elsirat valamit”. Neki is nehéz dolog a témáról nyilatkozni: „ha nem értené a magyar szót senki a világon, mire menne akkor egymagában Arany János? Egész költészete értelmét vesztené, mert hiszen a legszebb vers is csak akkor szép, ha valaki megérti. Már pedig ha idegen országhoz csatolnak magyar területet, akkor az a terület elbúcsúzhatik a magyar nyelvtől. Nem éppen egykettőre, de idővel mégis ki lehet irtani azon a területen a magyar szót. Tilos a hivatalokban, tilos az üzletekben, tilos az utcán, tilos az iskolában [...] ó igen, ez a leghatásosabb módszer: az ifúság szívéből kell kiirtani [...] Aranyt.”⁶² Horthy kormányzó berettyóújfalui látogatásakor pátoszos sorokkal énekelte meg „csonka-Bihar hitvallását”: „Él Bihar, élteti szent hite,/ Falvai várat emeltek:/ Nagy-Biharországunk/ Szelleme örökös it!”⁶³

Nagyvárad hazatérése, s Nadányi hazatérése Nagyváradra mámoros örömet okozott számára. Az általa szerkesztett – s újból a régi-új megyeszékhelyen megjelentő – Bihar vármegye hivatalos közlönye címlapjára köszöntőt írt ennek alkalmából.⁶⁴

Nadányi Zoltán, annak ellenére, hogy a levéltári munka nem foglalkoztatta, az anyagot nem kezelte és nem is kutatta, mégis a *segítő szándékú levéltáros* mintaképe lehetne. Maga Nadányi is érezte hivatalának súlyát a „tönkre sújtott” hazájában: „Ezt a sorsot jobbra fordítani, ezt az irtózatosszenvedést feledtetni: ez az egyik főgondja most a magyar Hivatalnak. Megolvadnak a merev hivatalos keretek a nagy forróságban.”⁶⁵ Hegedüs Géza szerint is: „A trubadúr mögül előlépett a humanista. Méghozzá a bátor humanista, aki tudta, hogy nem szerelmi dalokat kell írni, hanem ártatlan embereket kell menteni. Ott ült a vármegyei magas hivatalban, és az emberségesség nevében hamis iratokat gyártott az üldözötteknek. Nem is kérdezte, kit miért üldöznek: származása, politikai magatartása, katonaszökevény volta miatt?

⁶¹ Nadányi, 2006.

⁶² Nadányi, 1938: 440.

⁶³ Nadányi Zoltán „tüneményes” sorai a berettyóújfalui Leventeház kormányzói felavatásán hangzottak el. Idézi Borsy, 1930: 17.

⁶⁴ BVHL 1940. december 19. 215.

⁶⁵ BVHL 1940. december 19. 215.

Mindegy: akit a rendszer üldöz, azt tisztességes embernek akár élete kockáztatásával is mentenie kell.”⁶⁶ Megtehetette ezt könnyen Berettyóújfaluban pl. egy nemesi bizonyítvány kiállításával, amivel egy árvaházban felcseperedett Békés megyei diáknak segített bejutni a Ludovikára. A visszaemlékezés szerint Nadányi nem sokat tétovázott: „Reszegi, kérem! Ennek a nemes fiatalembernek kiállítunk Thormay Béla névre, természetesen téhá ipszilonnal, egy Zsigmond király korából származó nemesi igazolást [...] egy példányban hiteles másolatként.”⁶⁷ Más volt a helyzet Nagyváradon 1944-ben... Nadányi segíteni próbált a gettóba került költő barátján, Zsolt Bélán és családján, akiket társadalmi szerepvállalásuk és vagyonuk miatt mindenki ismert a városban. Zsolt nevelt lánya, a – nem sokkal később Auschwitzban meggyilkolt – 13 esztendőes Heymann Éva, a „magyar Anne Frank” ezt így élte meg: „Azt is elfelejtettem beléd írni, kis Naplóm, hogy most az árjáknak nem szabad a zsidókhoz elmenni. De Nadányi Zoltán bácsi minden este eljön Ágihoz⁶⁸ és Béla bácsihoz, csak az a baj, hogy nem tud nekünk hamis iratokat szerezni, pedig ő a főlevéltáros. A levéltárban sajnos csak hamis dédanya meg dédapa lenne, de Béla bácsinak hamis katonairat, hamis bejelentőlap és mit tudom én még mennyiféle irat kellene, de ilyesmi nincsenek a Nadányi Zoltán bácsi levéltárában. Egyébként Zoltán bácsi éppen olyan szomorú, mintha zsidó lenne, pedig ő aztán igazán árja!”⁶⁹ Heymann Éva leírását megerősíti Zsolt Béla visszaemlékezése is a Pest Megyei Igazoló Bizottmány iratai között, amely szerint „búvóhelyemen naponta meglátogatott, bújkáló politikai barátaimmal rajta keresztül tartottam fenn a postai kapcsolatot. Menekülésem előkészítésében személyi bátorsága kockáztatásával támogatott.” Ugyanezen ügyiratban található Kanitz László nyilatkozata is: „Köztisztviselő létére, mint főlevéltáros részemre hamis iratokat szolgáltatott ki az üldöztetésem ideje alatt és evvel megmenekültem a deportálástól.”⁷⁰ Nadányi felesége révén maga is érintett volt, nejeinek testvére és édesanyja is haláltáborban pusztultak el.⁷¹

Nadányi 1945-ben a Pest-Pilis-Solt-Kiskun Megyei Levéltárba jelentkezett szolgálatátételre, ám betegségére hivatkozva 1948 februárjában nyugdíjaztatását kérte.⁷² Habár jó barátja, Zilahy Lajos javaslatára elkezdett szovjet költőket fordítani, 1949 után tiltólistára került, művei haláláig nem jelenhettek meg.⁷³

⁶⁶ Hegedüs, 1991.

⁶⁷ Cseres, 1976: 14.

⁶⁸ Rácz Ágnes, Zsolt Béla felesége. Első házasságából született leánya volt Heymann Éva, akinek a naplóját 1947-ben ő adta ki.

⁶⁹ Zsolt, 2011: 117.

⁷⁰ MNL PML XVII. 401. 1153/1945.

⁷¹ MNL PML XVII. 401. 1153/1945.

⁷² MNL PML IV. 475. a. 144/1947.

⁷³ Tagja lett a Szovjet-Magyar Irodalmi Társaságnak is. MNL PML XVII. 401. 1153/1945.

*A mindenes irodatiszt, Reszegi Lajos (1895–1964)*⁷⁴

Reszegi Lajos Nagyváradon született, az I. világháborúban 1918 végéig tényleges katonai szolgálatot teljesített mint szakaszvezető. A háború végén a vármegyénél alkalmazták díjnokként, 1920-ban összeírták a menekült tisztviselők között. Ezután Debrecenbe költözött, ahol rövidesen az újságok híradásaiban szerepelt: lakását ugyanis kirabolták amíg ő „menekült társai felsegélyezésére kabarét rendezett” a Salvatorban, a korábbi barakk-kórházban.⁷⁵ Trianon az ő életében is jelentős változást hozott, menekült, még a ruháit sem tudta magával hozni Nagyváradról.⁷⁶

A trianoni határmegállapítás erősen befolyásolta gondolkodását. Igazságtalannak érezte a megye megcsonkítását. Kritizálta Romániát a Románia címere és a dákoromán törekvések című kis munkájában, amelynek rövidebb változata a Hogyan lopkodta össze Románia címerét a kéziratok között maradt hátra.⁷⁷

Hobbija a fotózás volt: 1950 novemberében az 1944 előtti és utáni debreceni és hortobágyi életképekből készített fotóiból „békekiállítás” nyílt a megyeházán. A „sokszáz eredeti felvétele híven ábrázolja a múlt rendszer Hortobágyát, melyet csupán az unatkozó urak szórakozására használtak az ottani élet meghamisításával.”⁷⁸ Fotózott 1956-ban is Biharnagybajomban a forradalmi események kirobbanásakor. E fotóit a rendőrség lefoglalta és megsemmisítette.⁷⁹

A szakszervezetis teológus, Kecskés Balázs (1911–1988 után)

Nagykőrösön született, ott is érettségizett, majd a debreceni Tisza István Tudományegyetemen végzett teológiát 1935-ben. Lelkészi kartonja szerint színes pályafutása volt: 1941-ig több településen szolgált segédlelkészként, közben a Sárréti járás szociális titkára is volt (1939–1941) Biharnagybajomban. Nagyvárad visszatérése után ott lett vallástanár, 1944 novemberétől a Sárréti járás főszolgabírójának nevezték ki,⁸⁰ ahonnan 1945. július 1-én áthelyezték a történetének talán legsúlyosabb esztendeit élő megyei levéltárba. Munkáját meglehetősen nehéz körülmények között kezdte: a szétszórt levéltári anyagot kellett begyűjtenie és kutatható állapotba rendeznie.⁸¹

⁷⁴ Reszegi Lajos pályafutásáról a közelmúltban hosszabb tanulmány jelent meg, ld. Szálkai, 2018: 35–51.

⁷⁵ Egyetértés, 1920. november 21. 2.

⁷⁶ MNL HBML VII. 4. c. 1920 B. 5733-23

⁷⁷ MNL HBML IV. 456. d. 2. d.

⁷⁸ Néplap, 1950. november 19. 7.

⁷⁹ MNL HBML XVII. 1401. 1. d. Biharnagybajom.

⁸⁰ TtREL 1.i.19.

⁸¹ MNL HBML IV. 401. b. 22/1946.

Alispáni megbízásra 1946. január 1-től az újrainduló megyei közlöny, a Bihar vármegye hivatalos lapja szerkesztője lett, 1949 szeptemberéig.⁸² Emellett a Vármegyei és Községi Közalkalmazottak Szabad Szakszervezetének megyei elnökeként levélben fordult a törvényhatósági bizottsághoz, mert nem vitás, „az értelmiségi dolgozók manapság oly csekély bérért dolgoznak, hogy joggal beszélhetünk munkaadónkkal szemben a demokráciában különösen megbélyegzett munkabér-uzsoráról. [...] ennek eredményeként ma már ott tartunk, hogy lejjebb csúszni, de itt megállani sem lehet. [...] Hangsúlyozzuk, nem panaszkodni akarunk, még csak nem is teszünk szemrehányást munkaadónkkal szemben [...]” tudván „nálunk is koldusabb munkaadónk,” ezért azt kéri a szakszervezet, hogy a szabad vasárnapon kívül tavasztól őszig hetente két szabadnapot biztosítsanak, „melyen minden közalkalmazott magának dolgozhatik, tengerit, krumplit kapál, vagy egyéb célravezető, de becsületes módon” teremti meg családja létfeltételeit. A bizottság ez alapján biztosította a szabadnapokat, azzal a feltétellel, hogy a „közönség érdekei hátrányt nem szenvedhetnek.”⁸³

Levéltári munkája mellett 1945-től Berettyóújfaluban segédlelkészként is dolgozott, amit sokan nem néztek jó szemmel. Egy 1947-ben tartott istentiszteleten kb. 500 fő előtt elmondta, a „demokrácia nagyon jó, de nem az ilyen demokrácia, ahol korbáccsal és internálással fenyegetik az embereket [...] országot vezetni csak az tud, aki Istenben hisz.” Ezen kijelentéséért demokrácia elleni izgatás büntette miatt koncepciós perbe fogták, amelynek során 2 évi börtönre mint főbüntetésre, mellékbüntetésként 10 évi hivatalvesztésre és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére ítélték, ugyanakkor fegyelmissel a levéltárból is eltávolították, mert a fegyelmi válaszmány szerint „egyéltalán nem híve a népi demokráciának.”⁸⁴ Később a megyei lapban jelent meg róla kompromittáló cikk, Az ellenség ügynöke: Kecskés Balázs, szentpéterszegi pap címmel. E cikk szerint a lelkész hiába „álcázta magát kommunistának”, mégis a „barátja valamennyi kulák”, sőt ő maga a kötelező terménybeszolgáltatást a hívek adományából teljesíti, a „szent pap tehát nemcsak bujtogat, hanem szabotál” is.⁸⁵ Nem sokkal később áthelyezték Csongrádba, ahol előbb kisebb falvakban, majd Szentesen lett református lelkipásztor 1981-ben történt nyugdíjazásáig, utána Budapestre költözött.⁸⁶

⁸² 1949-ben Borbarát Gyulával felváltva szerkesztik a lapot. Bihar vármegye hivatalos lapja, 1946. február 1. 1., 1949. december 15. 1.

⁸³ BVHL 1946. június 15. 6.

⁸⁴ MNL HBML IV. 406. b. 350-89/1950.

⁸⁵ Néplap, 1952. március 16. 4.

⁸⁶ TtREL I.1.i. 19.

A román fél, dr. Pallady Leontin (1870–1938)

Pallady Leontin 1870-ben született a Bihar megyei Nagybárádon, többgenerációs egyházi értelmiségi családba. Középiskolai tanulmányait a nagyváradai premontrei nyolcosztályos főgimnáziumban kezdte.⁸⁷ Később lelkészi vizsgát tett, s a görög-katolikus püspökség alkalmazta, előbb a püspöki irodán aliktatóként, majd a fiú-nevelde tanulmányi magánfelügyelőjeként, végül aligazgatóként (1899–1904).⁸⁸ Bölcsészdoktorátust 1899-ben Rómában szerzett.⁸⁹ Felfelé ívelő pályája megtört, ugyanis gyöngéd érzelmeket táplált egy özvegyasszony iránt, aki a római katolikus székesegyház énekkarának volt tagja. Az ügy nagy port kavart Nagybáradon, de országos lapok is szenzációként „Pap és énekesnő, Romantika a templomban, Esküvő akadályokkal” címmel beszámoltak róla.⁹⁰

A fővárosi címjegyzékek szerint 1907–1908-ban magánhivatalnok, majd két évig magántanár, 1911-től miniszteri fordító, 1915-től emellett a budapesti királyi törvényszék olasz és román tolmácsa is.⁹¹ Miniszteri fordítóként többször az ő értelmezésében kerültek pl. Tisza István miniszterelnök asztalára a román sajtó Magyarországgal kapcsolatos híradásai.⁹² Pallady 1920 januárjában még a főváros I. kerületében működött miniszteri fordítóként, míg 1920. június 30-án állásáról lemondott (11.415/1920. I. M. sz.),⁹³ és nejével visszatért Nagybáradra.

A következő évben két szerzőtárssal Bihar megye és Nagybárad földrajzáról tankönyvet írt,⁹⁴ ami nem meglepő, hiszen amatőr, ám jól képzett botanikus volt. Linné rendszere szerint latin-román szójegyzéket állított össze az erdélyi faunáról.

Levéltári munkájáról keveset tudunk. Szokatlan módon egy 1754. évi hiányos közgyűlési jegyzőkönyvi bejegyzést az eredeti irattal összevetve *vörös tintával kiegészített*.⁹⁵

⁸⁷ Ezúton köszönöm Emődi János nagyváradai helytörténész segítségét, aki a családra vonatkozó adatait rendelkezésemre bocsátotta. Pallady Leontin az ötödik osztálytól kezdve kimaradt. PKRNFÉ 1882. 100., 1885. 73.

⁸⁸ MTNC 1895. 460., 1896. 504., 1899. 586., 1904. 325.

⁸⁹ Breznay, 1899: 165.

⁹⁰ 1907 elejétől a Pallady Leontin/Leontine/Leontina név a budapesti lapok egyházzenei híradásaiban rendre feltűnik, mint ünnepi misék magánrészeinek előadója; ez azonban az idegen hangzású kereszt-név elírásából adódik, hiszen ezekben a feleségéről, Leontin-né-ről van szó, aki zongoratanárként is oktatott. Magyar Nemzet 1906. szeptember 11. 2.

⁹¹ BCLJ 1908. 1620., 1909. 1688., 1912. 1886., MTNC 1916. 533.

⁹² Koszta, 2017: 476.

⁹³ 1. sz. 24.; 1920. 6. sz. 402.

⁹⁴ Corbu-Szilágyi János–Dejeu Péter–Dr. Pallady Leontin: România. Județul Bihor (Biharvármegye) és Oradea-Mare földrajzi leírása a magyar tannyelvű elemi népiskolák II–III. osztálya számára. Oradea Mare-Nagyvárad. 1921.

⁹⁵ MNL HBML IV. 1. a. 13. k. 900.

Nekrológiában barátja mint amatőr botanikusra így emlékezett: „hirtelen meghalt. Törékeny alakját, mosolygós arcát nem látjuk többé [...] egy kis vadvirágért éppúgy lelkesedett, mintha a kertek legszebb orchideája lenne. Kezeit karba téve, fejét kissé oldalra fordítva átszellemülten tudott gyönyörködni fűbe, fába, virágba, levélbe.”⁹⁶

Trianon levéltári öröksége: hungarika kutatás Nagyváradon

A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár igazgatója, Gazdag István 1979 novemberében háromhetes tanulmányutat tett a Nagyvárad Állami Levéltárban.⁹⁷ Annak ellenére, hogy beszámolója szerint az út „elősegítette a román levéltárak közművelődési munkájának a tanulmányozását és bizonyos bihari anyag felderítését,” nem volt bizakodó. Idézi a Román Levéltári Főigazgatóság vezetőjének a nyilatkozatát: „a román levéltárak nem létesíthetnek külön kapcsolatot egyes magyar levéltárakkal, mivel hálózatuk szigorúan centrális.” A kiadványcsere egyoldalú volt, a levelezési kapcsolat „megvalósíthatatlan (minden erőfeszítésünk ellenére). A személyi kapcsolat a kint tartózkodás alatt szívélyes, a kutatáshoz a feltételeket biztosították – bár bizonyos fondok kutatása elől elzárkóztak az anyag rendezetlensége miatt.” Gazdag véleménye szerint a „nehezen kialakított kapcsolatot erősíteniünk kell, akár egyoldalúan is. Levéltárunk – a lehetőségek határain belül – a jövőben is törekedni fog e cél megvalósítására.”⁹⁸ Sajnálatos módon azonban sokáig nem sikerült előre lépni az ügyben.

Az együttműködésre csaknem harminc évet kellett várni, amire a HU-RO 2007–2013 pályázat teremtett lehetőséget. Ennek középpontjában azonban nem a hungarika feltárás állt.⁹⁹ Erre – intézményes formában – első ízben 2014-ben került sor, ám épp ekkor kezdődött a levéltár új épületbe költöztetése, így a munkát külön engedéllyel, meghatározott időpontokban végezhattük csak.¹⁰⁰ Ekkor tártuk fel a pecsétnyomó gyűjteményt, a térképtárat, valamint néhány mezőváros magyar vonatkozású anyagait, a körülmények miatt azonban digitalizálásra nem volt lehetőség. Jelentős eredményt 2019-ben értünk el, amikor Bihar vármegye levéltára megosztott irattári anyagának Nagyváradon lévő részét digitalizálhattuk.¹⁰¹

⁹⁶ Székely, 1938: 8.

⁹⁷ A Művelődési Minisztérium felhívását a Megyei Tanács továbbította, amire a levéltár először nemleges választ adott. Később azonban mégis megvalósult az út. MNL HBML XXIII. 26. 19945/1979., 20161/1979.

⁹⁸ MNL HBML XXIII. 26. 20262/1979.

⁹⁹ A pályázatban technikai eszközbeszerzés, konferencia, kiadvány, adatbázisok valósultak meg.

¹⁰⁰ Hálás szívvel emlékezem néhai dr. Bujor Dulgău akkori levéltár-igazgatóra, aki biztosította számunkra – Szikla Gergő kollégámmal – a kutatást és ezzel a pályázat sikeres megvalósulását.

¹⁰¹ Ezúton mondok köszönetet a Bihar Megyei Levéltár minden munkatársának, de különösen dr. Mihai Georgiță mb. levéltár-igazgatónak és dr. Nagy Mihály Zoltán levéltárosnak, akik segítették a munkát, amiben Kovács Ágnes és Kovács Tünde kolléganőimmel vettünk részt.

Felhasznált források és szakirodalom

- SJANR Bihar = Serviciul Județean Bihar Arhivele Naționale ale României.
[Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Fiókja]
Fond 12. Prefectura Bihar II. (1828–1953), 10. Actele Biroului Arhivei. [12. Fond. Bihar vármegye hatósága II. (1828–1953). 10. A levéltári hivatal irattára.]
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Y 7 = Magyar Országos Levéltár, Általános iratok 1945-től
- MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
IV. 12. d. = Osváth Lajos főlevéltáros családtörténeti feljegyzései
IV. 401. b. = Bihar vármegye főispánjának iratai
IV. 402. = Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának iratai
IV. 406. b. = Bihar vármegye alispánjának iratai
IV. 456. d. = Bihar vármegye levéltárának irattára
IV. 465. p. = Bihar vármegye református egyházi anyakönyvei másodpéldányainak gyűjteménye. Esztár.
IV. 906. b. = Hajdú vármegye alispánjának iratai
VII. 4. c. = A Debreceni Királyi Törvényszék iratai. Büntetőpererek iratai
XVII. 1401. = A Hajdú-Bihar Megye területén működött forradalmi bizottságok iratai
XXIII. 26. = A Hajdú-Bihar Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának iratai
XXVI. 860. d. = A Hajdú-Bihar megyei (államosított) Közlevéltár iratai
- MNL FML = Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára
IV. 401. a. XIV. 189. = Fejér vármegye és Székesfehérvár törvényhatósági jogú város főispánjának iratai. Bizalmas iratok. Fejér Vármegye Levéltára ügyei
- MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára
IV. 475. a. = Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye Levéltárának iratai. Ügyviteli iratok
XVII. 401. = Pest Vármegye I–II. sz. Központi Igazoló Bizottságának iratai
- TtREL = Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára
I.1.i.19. = Lelkészi törzslapok
II.1.e. = Főiskolai Tanulók Anyakönyvi és Osztályzati Sorjegyzékei, Származási ívek, Bizonyítványok, Névsor
II.7.e = Gimnázium Iratai. Osztálynévsorok, Osztályzatok Sorjegyzéke 1797–1951
- TtREN = Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára
R 3290 = Repertorium Nobilium I. Com. Bihar Decadis X. et. XI. ab Anno 1781–1800

- BCLJ 1908, 1909, 1912 = Budapesti Cím- és Lakásjegyzék, Budapest
- BVHL = Biharvármegye Hivatalos Lapja
- IK 1920 = Igazságügyi Közlöny, 1920. 1., 6. sz.
- MK–RT 1948 = Magyar Közlöny–Rendeleték Tára. Budapest
- MTNC 1895–1904, 1916 = Magyarország Tiszti Név- és Címtára. Budapest
- PKRNFÉ 1882, 1885 = A Premontrei Kanonok Rend Nagyváradi Főgimnáziumának Értesítője
- Bakó, 2015 = Bakó Endre: A levéltáros Nadányi Zoltán. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXIV. Debrecen, 2015.
- Berényiné, 2018 = Berényiné Kovács Gyöngyi: Megyei iratanyagpusztulások a II. világháború idején. Levéltári Szemle, 2018. 4. sz. 4–27.
- Borsy, 1930 = Borsy Imre: Bihar Trianon előtt és Trianon után. In: Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Öá.: Vermes Ernő. Berettyóújfalu, 1930.
- Breznay, 1899 = Breznay Béla (szerk.): Religio–Vallás. Katolikus egyházi és irodalmi folyóirat. Bp., 1899.
- Cseres, 1976 = Cseres Tibor: A költő joga. Népszabadság, 1976. május 1.
- Fráter, 1993 = Fráter Zoltán: Egy magyar „poéta minor” Emlékkönyv Nadányi Zoltán születésének századik évfordulóján. (Ismertető Bakó Endre könyvéről). Irodalomtörténet, 1993. 3. sz. 636–641.
- Gavallér, 1930 = Gavallér Lajos: Jótékony egyesületek a csonka vármegye székhelyén. In: Bihar vármegye tíz évvel Trianon után. Öá.: Vermes Ernő. Berettyóújfalu, 1930.
- Gottfried, 2011 = Gottfried Barna: Szatmár vármegye levéltári anyagának megosztási tervei az 1920–1930-as években. Szabolcs-Szatmár-Beregi Évkönyv XIX. Szerk.: Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2011.
- Hegedüs, 1991 = Hegedüs Géza: A magyar irodalom arcképcsarnoka. Bp., 1991. <https://mek.oszk.hu/01100/01149/html/index.htm> (A letöltés dátuma: 2020. október 5.)
- Jánossy, 1936 = Jánossy Dénes: Nem állami levéltáraink védelme. Levéltári Közlemények, 1936. 105–135.
- Koszta, 2017 = Koszta István: Romania's Day. Románia belép a háborúba. Hadtörténeti Közlemények, 2017. 2. sz. 468–484.
- Molnár, 1938 = Molnár Imre: Hogyan lett Biharországból Csonka-Bihar? In: Bihar vármegye. Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., 1938.
- Nadányi, 1938 = Nadányi Zoltán: Új bihari írók. In: Bihar vármegye. Szerk.: Nadányi Zoltán. Bp., 1938.
- Nadányi, 2006 = Nadányi Zoltán összegyűjtött versei. S.a.r. és jegy.: Urbán László. Argumentum 2006. (A letöltés dátuma: 2020. október 5.)
- Perédy, 1920 = Perédy György: A nagy kép vándorol. Nagyváradi, 1920. december 25.

- Szálkai, 2018 = Szálkai Tamás: Nem életpályamodell: temetkezési vállalkozóból megbízott levéltárvezető – Reszegi Lajos „életei”. Levéltári Szemle, 2018. 2. sz. 35–51.
- Szálkai, 2020 = Szálkai Tamás: „Sajnáltni való mostoha javadalmat élvez a levéltárnok” Törvényhatósági levéltárosok küzdelme magasabb fizetési sorolásuk érdekében (1903–1907). Levéltári Szemle, 2020. 1. sz. 72–82.
- Székely, 1938 = Székely Lajos: Emlékezés Pallády Leontinról. Magyar Lapok, 1938. június 8.
- Zsolt, 2011 = Zsolt Ágnes: Éva lányom. Bp., 2011.

Haranghy Jenő Leventeverseny plakátja

ARANY

Csillogó kis ásó volt kezében,
azzal vájta, cirkalmazta szépen
kacskaringós medrét a folyónak,
karosszékekben ült előre dőlve,
homlokán az élet mély redője,
füstfelhők közt nézte, mint fonódnak
cikkcakkok és köröcskék ezerszám
és forgott a fénylő csodaszerszám,
mindenütt kék lé csorgott mögötte
s a papírt, az asztalt átütötte
s a padlót is és az őstalajba
fúródott és a csodafolyó
megeredt és folyt nekiszalajtvá,
völgyben lassan, lejtőn szaporábban,
mindenütt az ásócska nyomában
és áramlik most is a folyó,
liliomok, rózsák, bókóló
parti fák közt kanyarog szeszéllyel
és csodásan kicsillagzik éjjel
és tengernél mélyebb és remekszép
hidak kötik össze partfalát,
másutt pallón járnak rajta át
mezítlábas, főkötős menyecskek.

Új folyó, Tiszánál és Dunánál
duzzadóbb és minden cseppje táplál,
éltet, gyógyít. Körbefoly e honban,
nincs vége és nem indul sehonnan.
Szent vizébe nem lép oláh bocskor,
idegen nem látja, csak mi, árvák;
Borsnál, hol most oláh baka posztol,
partjára nem ültetnek határfát;
láthatatlan vize titkos álút,
piros-fehér-zöld zászlós hajórajt
és sereget szállít és dugárut;
néha békésen foly, néha sóhaj,
néha vérrel habzik, zúg riasztón,
délbe Pesten csobban, este Brassón,
ezt oláh nem hallja, csak magyar,

Váradot áthurkolja szorosra,
Szalonta tégláit sírva mossa
és Kolozsvárt vad örvényt kavar
és megy lejjebb, tódul a határra,
ott visszára fordul véres árja
és sziszegve és hörögve freccsen,
délbe Brassón, este Budapesten.
Üzenetet hoz, visz, sírva zajlik,
útja mentén mindent átítat,
szomjú szájjal, térdepelve hajlik
habjába a magyar áhitat.

Váradon most rézfúvók recsegnek,
szűzeinket röhögve botozzák,
jajjaj, régi híres Magyarország
farkasoknak jutott és ebeknek!
Hét rabot most visznek megkötözve,
bús magyarok sírva bújnak össze
poharukba könnyet töltögetnek,
lányok gyászcernával öltögetnek,
éjjel, éjjel rémítő a csönd,
szuronyos őrzőjüket lépte döng,
ekkor könnyet ütnek fel mohóan
és megfürdik lelkük a folyóban,
sebeiket hús vizébe mossa,
égi balzsam, egyetlen orvosság.
Tűzzel-vassal öldöshet a Végzet,
valami él, ami ölhetetlen,
földrengéskor ami törhetetlen,
amit árvíz nem olt, tűz nem éget,
halljátok a szent folyó dalát!
egetverőn harsan odaát
és belebúg a fekete, kába,
villámokkal vemhes éjszakába!
a zengő dalt, testvér, hallod-é?
"Erdélyország nem hajol igába!
adják-veszik, de minden hiába,
mert ez a föld Arany Jánosé!"

PIROS-FEHÉR-ZÖLD

Láttam zászlókat mindenféle színben,
és láttam, hogy zászlórúd minden ember,
feje zászlógomb, minden színt lobogtat,
amit rákötnék. Láttam két szememmel,
csüggedve láttam, hogy hiába minden.

S amikor itt román hadak robogtak
és lengett a legcsúfabb trikolor,
kilencszázhuszban, mint strucc a homokba,
fejemet kábán fúrtam a romokba
és azt gondoltam, már csak abban hittem,
hogy minket a Sors ujja közt sodor
s hiába minden handabanda itten,
hiába forrong a földgömb, az ország,
az ember, mert a Sors intézi sorsát,
megoldja a táblán a képletet
és minden csak egyféleképp lehet.

És mégis egy kép, mint virág a gazból,
üdén virít a bús napok fölébe,
elmondom, ahogy gyónnak pap fülébe,
el nem hallgatva semmit az igazból.
Kilencszázhuszban, egy bús reggelen
Várad kövét koptattam kedvtelen,
tavasz volt, felhős égen kék szigetkék
és hirtelen szívemre szállt a vér:
egyik ablakba a paplant kitették,
zöld volt a párkány és piros a paplan,
közbül a paplan huzata fehér,
piros-fehér-zöld villog az ablakban!

Piros-fehér-zöld, így összefogózva,
az utcán, Váradon! Váratlanabb,
csodálatosabb, mint sziklán a rózsza,
vagy mintha éjjel sütné ki a nap!
Piros-fehér-zöld bűvös szallaga,
győzelmi jel, a győzelem maga!
Piros-fehér-zöld, legszebb trikolor,
amit pogány düh üldöz és torol
s ha három színét a fekete ármány
összeolvassa a húgod ruháján,
bizony bűnhődik szörnyen és nagyon.
Hogy és miképp, tudják azt Váradon!

Nem harci zászló, melyet vércsatakban
várfalra tűz negyvennyolc hőse, nem,
véletlen csínyje volt csak, ágyi paplan,
de rajta mégis fennakadt a szem
és úgy maradt sokáig, fennakadva
és négyszer-ötször mentem el előtte,
piros-fehér-zöld színre leskelődve,
ahogy szarvas jár a hűvös patakra.

Nádai Zoltán
főlevéltáros

Biharvármegye Hivatalos Lapja fejléceinek változásai (1918–1940)

Takáts Endre emlékezete

*A politika, a szakma és a magánélet metszésvonalai
egy levéltáros életében a 20. század közepén*

Szerkesztette Dominkovits Péter; MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára,
2018. 174 p. ISBN 978-963-8327-47-5

A levéltárosi pályát kezdő ifjak első kötelessége volt mindig az adott levéltár történetével való megismerkedés. Így volt ezzel a kötet recenzense is, amikor pályakezdőként 1996 szeptemberében a Soproni Levéltár kapuját átlépve, egy patinás, nagy hagyományokkal és csodás anyaggal rendelkező intézmény munkatársává vált. Házi Jenő és Sümeghy Dezső írásain keresztül az egykor különálló városi és vármegyei levéltár történetével ismerkedhettem meg, a későbbi időszakokról pedig a személyesen is ismert, 2012-ben elhunyt levéltár-igazgatótól Horváth Zoli bácsitól kaptam információkat. Takáts Endre soproni éveiről Turbuly Éva igazgató asszony írt később.¹ Nagyon sok hasznos tudást szerezvén, a Sopronban eltöltött évek alatt Takáts Endréről is sok legendát hallottam. A levéltárban több mint 50 évet eltöltő, 2007-ben elhunyt Tirnitz Jóska bácsi osztott meg olyan információkat, amelyek a levéltár 1950-es évekbeli életéről, a forradalom idejéről szóltak. Elmondása szerint Takáts Endre órával kezében várta őket munkakezdés előtt, utalva a fiatal kollégák számára a pontos megjelenésre. Jóska bácsi azt is elmondta, hogy bár Takáts nem volt a kurzus embere, a teljesítmény érdekében folyamatosan több munkát várt el munkatársaitól, sőt azt is meghatározta hány csomó rendezését kell teljesíteni egy adott időszakban. Takáts Endre maga is személyes jó példával járt kollégái előtt. A számomra egykori legenda pályaképe most egy hiánypótló kötet lapjain elevenedik meg.

A találóan elkészített borítóról olyan ember néz le ránk, akiben az elhivatottság és a tettvágy testesül meg. Takáts Endre életpályája ilyen volt. Tenni és alkotni a mindenkori jó ügy védelmében, és helytállni az emberek, iratok és a történeti múlt érdekében. Az alcímben jelzett politika, szakma, magánélet döntési helyzeteiben Takáts Endre nem riadt meg a feladatoktól, nem mérlegelt, hanem hite szerint vállalta a szolgálatot, és azokat legjobb tudása szerint próbálta teljesíteni.

¹ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város levéltára. Levéltári közlemények, 1923. 2. sz. 227–247.; Sümeghy Dezső: Sopron vármegye levéltárának történetéből. Levéltári híradó, 1956. 1. sz. 59–112.; Horváth Zoltán: A Soproni Levéltár harminc éve 1961–1991. Soproni szemle, 1992. 2. 106–125.; Turbuly Éva: Takáts Endre a Soproni Levéltárban. Levéltári Szemle, 2007. 2. sz. 57–67.

Hogy ez mennyire méltó az utódok számára, az is bizonyítja, hogy a kötetet – Takáts Endre pályáját követve – a bajai, soproni, veszprémi levéltáros kollégák alkották meg, a soproni levéltár igazgatójának szerkesztésében. Takáts szeretett városának, Sopronnak ma is fontos a személye, a város a kötet támogatásával bizonyította ezt. Gyermekei is őrzik a legendás levéltáros szellemi hagyatékát, személyes visszaemlékezésük is szerepel a kötetben, láttatva kicsit apjuk magánemberi mivoltát is.

Takáts Endre Jászberényben, Makón, Szegeden, végezte iskoláit. Szegeden szerzett tanári diplomát, korábban pedig Bécsben teológiai tanulmányokat folytatott. Rövid egyházi szolgálat után 1943-ban helyezkedett el a bajai levéltárban.

A bajai évekről, Takáts polgármesteri tevékenységéről Sarlós István bajai kolléga írta meg az életrajzi fejezetet, valamint a forrásközlő részt is ő jegyzi. A világháború forgatagában az orosz csapatok közeledtével a városi hivatalnokok közül egyedül Takáts Endre maradt a helyén, aki ekkor főlevéltárosként a város alkalmazásában állt. Az orosz városparancsnok választása ideiglenes polgármesterként esett a bajai főlevéltárosra, aki 1944. október 21 és 1945. február 5-e közt látta el a városirányító feladatot, megküzdve az ellátási gondokkal, a harcok utáni újjáépítés problémájával, a magyar lakosság és az orosz katonaság érintkezésének nehézségeivel, a hadifogolytábor ellátásával, és a mindennapi élet gondjaival. Sarlós István ezen területek mentén összegzi Takáts következetes, pragmatikus de emberséges „válságmenedzser” tevékenységét. A kitűnő tanulmány nagyon jól ábrázolja Baja akkori helyzetét is, amelyet a 32 dokumentumból álló forrásközlés tovább árnyal.

Takáts Endre életútja az ideiglenes polgármesteri időszak után újra visszakanyarodott a levéltári szakma vonalához. Borsa Iván a Levéltárak Országos Központjának vezetője 1950. december 27-én az egyesített Soproni Közlevéltár élére nevezte ki. Takáts nem egyszerű helyzetbe került. Két különálló levéltár összeolvasztását kellett megtennie, ami bizonyosan személyes konfliktusokkal is járt. Meg kellett kezdenie az iratképzőknél felhalmozott iratanyag begyűjtését, és a központi elvárásoknak is meg kellett felelnie. A kor levéltárosai, így a soproni kollégák is a Munkásmozgalmi Intézet számára végeztek munkaidőn túli kutatási feladatokat. Takáts nagy munkabírással és elhivatottsággal látta el feladatát, személyes példával járva elől háromnégyfős szakmai gárdájának. A fejezetet író Dominkovits Péter a levéltári szakterületeknek megfelelően taglalja a levéltár akkori életét és Takáts Endre levéltárvezetői tevékenységét. Az akkori problémák szinte kísértetiesen hasonlítanak a mai gondokhoz. Helyhiány, iratátvételi problémák, finanszírozási gondok, szakemberhiány. Mindezek ellenére, a hittel és lelkesedéssel dolgozó elődeink alapozták meg, mint más vidéki levéltárak esetében is, a mai levéltári állományokat. Takáts a korszak elismert igazgatójaként, levéltárosaként levéltár-elméleti munkákat is készített a levéltári szakterület modernizálásáról, a levéltári szakemberképzésről és a történeti kutatással kapcsolatban is publikálta gondolatait. Ki tudja milyen sorsa lett volna, ha nem jön az 56-os forradalom? A forradalom idején előbb a városi tanács képviselője lett,

majd október 27-én megválasztották a Soproni Nemzeti Tanács elnökének. A forradalom alatt a kőhidai börtönlázadással, a pártbizottság leszerelésével kapcsolatban kellett legfőképp intézkednie. Takáts forradalmi időszakban játszott szerepét és az 1958. október 18-i letartóztatás, vizsgálati fogság és felmentés időszakát Bank Barbara írta meg az ÁBTL-ben megmaradt vizsgálati dosszié felhasználásával. Érdekesség, hogy Takáts Endrét is be kívánta szervezi a kor titkosszolgálat, de ez a beszervezett személye miatt meghiúsult. Bank Barbara szöveggözlésében olvashatjuk a beszervezéssel kapcsolatos dokumentumokat.

A kilenc hónapos vizsgálati fogság után Takáts másodfokon kihirdetett felmentése után hányattatott sorsot élt meg. Előbb a szegedi, majd a szombathelyi levéltárban dolgozott beosztott levéltárosként, 1960-ban újra visszakerült Sopronba. Igazgatói állást csak Veszprémben kapott, ahol az első években családját nélkülözve kezdte meg a munkát. 1961 és 1973 között Takáts Endre irányította a Veszprémi Állami Levéltárat, ahol ismét szinte nulláról épített fel egy új modern intézményt. A Takátsot személyesen is ismerő Somfai Balázs személyes hangú írásában részletezi azt az utat, amelyet a veszprémi levéltár járt be Takáts Endre vezetésével. A tervszerű iratbegyűjtésnek köszönhetően a levéltári iratanyag több mint 1000 iratfolyóméterrel nőtt. A vezető agilis természetének is köszönhetően a levéltár személyi állománya három főről nyolc főre emelkedett. Somfai Balázs írásában szeretettel emlékezik vissza Takáts Endre alakjára, aki láthatóan meghatározta az ő pályájának indulását is. Az általa közölt 13 szövegből nemcsak a levéltár életéről, hanem Takáts kapcsolati hálójáról és kollégáihoz való viszonyáról is érdekes adalékokat kapunk.

A kötetet személynév és helynévmutató zárja, amely mostanság hiányossága a kiadott műveknek, szerencsére itt gondoltak rá a szerkesztők.

Takáts Endre hányatott életútja után Veszprémben megnyugásra talált. 1984-ben bekövetkezett halálával a levéltáros szakma egy legendás alakja költözött el, szellemiségét azonban mindenhol tisztelet övezi. Példa rá ez a kötet is! Köszönet érte a kötet szerzőinek, a szerkesztőnek és a kiadó Soproni Levéltárnak! Úgy gondolom, hogy a levéltár-történeti múlt ápolása is szakmánk feladata lenne. Itt most egy örömteli dologról tudósíthattunk.

Polgár Tamás

Egey Tibor

1937–2020

Intézményünk korábbi igazgatója, dr. Egey Tibor 2020. augusztus 19-én hosszan tartó súlyos betegséget követően életének 84. esztendejében elhunyt. Egey Tibor 1937. január 5-én született Dunakeszin. Középiskolai tanulmányait a Sárospataki Református Kollégiumban végezte. Ezt követően a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem hallgatója lett, ahol történelem és népművelés szakon szerzett diplomát 1963-ban.

Szakmai karrierje a Debreceni Városi Tanács Művelődési Osztályán indult népművelési előadóként, ahol 1963 februárjából a következő esztendő októberéig dolgozott. Fővárosba költözése után előbb a Pest Megyei Tanács Művelődési Osztályán dolgozott 1964-től 1970-ig, majd rövid ideig a budapesti Népművelési Intézetnél állt alkalmazásban. Lakatos Ernő levéltár-igazgató 1971. május 1. napjával nevezte ki csoportvezető levéltárossá a Pest Megyei Levéltárba, majd 1975. május 2-án igazgatóhelyettesé. Egey Tibor levéltári munkája mellett elvégezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a levéltár szakos képzést, amelyről oklevelet 1974-ben szerzett.

A levéltár vezetését 1981. december 15-én vette át Lakatos Ernőtől. Irányítása alatt kezdte meg az intézmény a Pest megyei nemesi közgyűlési jegyzőkönyvek regeszta formában történő közzétételét. Vezetése alatt költözött át a Pest Megyei Levéltár a pesti megyeházáról, az aszódi, Üllői úti, és Károly körúti külső raktárakból a mai, modern központi épületbe. Egey Tibor 2003. július 31-én vonult nyugállományba.

Pest megye történetének feltárását segítette a Pest Megye Monográfia Közalapítvány kurátoraként és titkáráként 1991 és 2011 között. Ennek keretében született meg az egyedüli modern megyetörténet, amely a kezdetektől 1686-ig dolgozza fel Pest megye múltját. Igazgató úr nyugdíjba vonulása után rendszeresen részt vett levéltárunk életében, levéltári napokon és más rendezvényeken. Jó szándékú, szeretetteljes személyisége hiányozni fog mindannyiunknak.

Emléke legyen áldott!

Schramek László